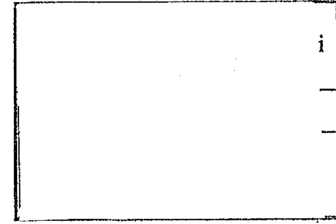
Said Nursi'nin Risalelerinde Kelâm-Felsefe Problemleri

Abdülkadir Harmancı

ayışığıkitapları

ayışığıkitapları 3

Dizgi
Abdülkadir Harmancı
Baskı
Umut Matbaası
Cilt
Umut Matbaası
Kapak
Nurcan Tüfekçi

Ayışığı kitapları bir KİTABEVİ ürünüdür.
Çatalçeşme Sk. 52 / A Cağaloğlu - İSTANBUL
Tel : 511 21 43 Fax : 513 77 26

İçindekiler

II. BÖLÜM, 37
ALLAH-KÂİNAT-İNSAN

III. BÖLÜM, 61
İLÂHİYYAT

IV. BÖLÜM, 77
İMAN-KÜFÜR BAHİSLERİ

V. BÖLÜM, 87
NÜBÜVVET

VI. BÖLÜM, 109
AHİRET

VII. BÖLÜM, 117
YÖNETİM

Kısaltmalar

- *Barla*,
  Barla Lâhikası, Bediüzzaman Said Nursî, Sözler Yayınevi, İstanbul 1987;
- *Badıllı*,
  Bediüzzaman Said-i Nursî Mufassal Tarihçe-i Hayatı, Abdülkadir Badıllı, Timaş Yayınları, I-III c., İstanbul 1990, 1. bas.;
- *DİA.*,
  Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi, V, İstanbul, 1992;
- *Divan-ı Harb-i Örfî*,
  İki Mekteb-i Musibetin Şehâdetnâmesi veya Divan-ı Harb-i Örfî, Bediüzzaman Said Nursî, Sözler Yayınevi, İstanbul 1978;
- *Emirdağ*,
  Emirdağ Lâhikası I-II, Nursî, Bediüzzaman Said, Sinan Matbaası, İstanbul 1959;
- *Eşref Edip*,
  Risale-i Nur Müellifi Said Nursî, Hayatı, Eserleri, Mesleği, Eşref Edip, Sözler Yayınevi, İstanbul 1990;
- *İşârâtü'l-i'câz*,
  İşârâtü'l-i'câz fî mezânni'l-îcâz, (Türkçe Tercümesi, Trc. Abdülmecid Nursî), Bediüzzaman Said Nursî, Tenvir Neşriyat, İstanbul ts.;
- *Kastamonu*,
  Kastamonu Lâhikası, Bediüzzaman Said Nursî, Sinan Matbaası, İstanbul 1960;
- *Kutay*,
  Çağımızda Bir Asr-ı Saâdet Müslümanı Bediüzzaman Said Nursi Kur'an Ahlâkına Dayalı Yaşama Düzeni, Cemâl Kutay, Yeni Asya Yayınları, İstanbul 1980;
- *Küçük Tarihçe*,
  Bediüzzaman'ın Tarihçe-i Hayatı, (İçtimaî Reçeteler-I içinde) Abdurrahmân Nursî, Tenvir Neşriyat, İstanbul 1990;
- *Mektûbat (Yeni Asya)*,
  Mektûbat, Bediüzzaman Said Nursî, Yeni Asya Neşriyat, Almanya, 1994;
- *Mesnevî*,
  Mesnevî-i Nûriye, (Türkçe Tercümesi, Trc. Abdülmecid Nursî), Bediüzzaman Said Nursî, Yeni Asya Neşriyat, İstanbul 1991;
- *S.T.G.*,
  Sikke-i Tasdîk-i Gaybî, Bediüzzaman Said Nursî, Sözler Yayınevi, İstanbul 1988;
- *Şahiner*,
  Bilinmeyen Taraflarıyla Bediüzzaman Said Nursî, Necmeddin Şahiner, Yeni Asya Yayınları, İstanbul 1991, 7. bas.;
- *Tarihçe*,
  Risale-i Nur Külliyat-ı Müellifi Bediüzzaman Said Nursî Hayatı-Mesleği Tercüme-i Hali, (haz. Talebeleri), Sözler Yayınevi, İstanbul 1976.

TAKRİZ

Uzun yıllardır azımsanamayacak bir kesimin yoğun ilgi ve alakasını çeken Nur Risaleleri üzerinde, özellikle İslam Düşüncesi alanında, ilmî araştırmaların yapılması bizce bir gereklilikti. Konunun sahip bulunduğu geçmişi ve güncelliği, yapılması gereken bilimsel araştırmanın ilmî objektifliğe daha bir özen gösterilerek, ne eserlerin yüceltilmesini amaçlayan bir mürid ne de eksiklik arayan bir münekkit tavrı takınılmadan gerçekleştirilmesini zorunlu kılmaktaydı.

Bu bağlamda "Klasik Kelam Problemleri Açısından Nur Risaleleri" başlıklı araştırma öğrencimize verilmiş ve bir yüksek lisans tezi olarak başarılı görülmüştür. İlerideki araştırmalara malzeme sağlayıcı ve Nur Risaleleri'nin İslam Düşüncesi alanında açıklamalı bir fihristi niteliğindeki bu ilk çalışmayı daha kapsamlı araştırmaların takip edeceği muhakkaktır.

Ortaya koyduğu bu çalışmasının hayırlara vesile olmasını temenni eder, öğrencime bundan sonraki çalışmalarında da muvaffakiyetler dilerim.

Prof. Dr. M. Saim YEPREM

ÖNSÖZ

Hamd âlemlerin Rabbine. Saygı ve selam Onun sevgili peygamberine.

İçinde bulunduğumuz yüzyıl geçmiş asırlardan farklı olarak modern çağın getirdiği maddî ve manevî pek çok problemle karşı karşıyadır. Fıtratı gereği hep iyiyi, güzeli ve doğruyu arayan insanoğlu bugün, aklını olduğu kadar ruhunu da tatmin edecek düşünceler peşindedir. Büyük bir düşünce krizinin yaşandığı günümüzde insanlığı ruhsal sıkıntılardan kurtarmak, onlara iyiyi ve doğruyu en güzel biçimde sunmak için İslam düşünürlerine büyük görevler düşmektedir. Bu görevi yerine getirmeye çalıştıklarına inandığım fakültemiz Kelâm Anabilim Dalı hocalarımın tavsiyesi üzerine, 70 yıla yaklaşan bir süre içinde başta Türkiye olmak üzere dünyanın çeşitli ülkelerinde okunan Nur Risaleleri üzerinde böyle bir çalışma ortaya çıktı.

"Klasik Kelâm Problemleri Açısından Nur Risaleleri" adlı çalışmamızda güdülen amaç, Risale-i Nur külliyatında geçen konuların tespit edilerek klasik kelâm konu başlıklarına göre toplanması; birkaç cümleyle de olsa müellifin bu konulara bakış açısı hakkında bir fikir verilmesi ve okuyucunun gerektiğinde dipnotlar sayesinde ana kaynağa kolayca ulaşmasının sağlanmasıdır.

Tezin konu başlıkları, belli başlı klasik kelâm eserlerinden ana hatlarıyla tespit edilmiş; önceki kelâmcıların fikirleri ile bir mukayese yoluna gidilmemiştir. Konular itibariyle tezimizde geçen bütün fikirler muhteva olarak müellife ait olup herhangi bir yorum yapılmamıştır. Dipnotlarda kullanılan 'ayrıca bk.' ifadesi genellikle aynı konuyla ilgili, fakat az çok farklı anlam taşıyan yerler için kullanılmıştır. Aynı manayı taşıyan paragraflar ise bir dipnot altında toplanmıştır.

Tez bir Giriş ve yedi bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümü, müellifin hayatı, eserleri ve kendisinin eserleri hakkındaki çeşitli değerlendirmelerine ayrılmıştır. I. bölümde bilgi teorisi, II. bölümde Allah-kâinat-insan ilişkileri, III. bölümde İlâhiyyat bahisleri, IV. bölümde iman-küfür konuları, V. bölümde nübüvvet, VI. bölümde âhiret, VII. bölümde ise devlet yönetimi (imamet) konuları işlenmiştir.

Böyle bir konuyu tez çalışması olarak tavsiye eden bölüm hocalarıma; tezin ortaya çıkmasında yardımlarını esirgemeyen değerli hocalarım Harun Keleş ve Yrd. Doç. Dr. Emin Işık Bey'e; tezin tekrar kontrol edilmesinde yardımcı olan Prof. Dr. Metin Yurdagür Bey ve "Cumartesi Grubu" arkadaşlarıma; Açıl Tekstil sahibi ve çalışanlarına; ayrıca böyle bir çalışmanın ortaya çıkmasında değerli tavsiyeleri, yardım ve katkılarından dolayı tez danışmanım ve sevgili hocam Prof. Dr. M. Saim Yeprem Bey'e teşekkür ederim.

Abdülkadir Harmancı
İstanbul 1994

GİRİŞ

A. Said Nursi'nin Hayatı ve Eserleri

1. Hayatı

Bediüzzaman Said Nursi, 1877'de[1] Bitlis'in Hizan kazasına bağlı İsparit nahiyesinin Nurs köyünde dünyaya gelmiştir[2].

Kısa aralıklarla çeşitli medreselerde okumuş[3]; 1891 yılında Erzurum'a bağlı Doğu Beyazıt kasabasına geçerek[4] tahsiline burada başlamış ve Beyazıt Medresesi âlimlerinden Şeyh Mehmet Celâlî'den üç ay ders okuyarak icazet almıştır[5]. Buradan Bitlis'e giderek iki sene boyunca kelâm, hadis, tefsir, sarf, nahiv ve mantık gibi ilimlere dair çeşitli kitapları mütalaa etmiş ve son olarak Şeyh Muhammed Küfrevî'den ders almıştır[6].

20 yaşında iken kelâm ilminin asrın problemlerinin çözümüne kafi gelmediğine inanan Bediüzzaman, medrese eğitimiyle aldığı dinî ilimlerin yanında tarih, coğrafya, matematik, fizik, kimya, astronomi ve felsefe gibi ilimleri de okumuş; ilmî ve dinî ders usullerini birleştirerek kendine has ve asrın gereklerine uygun bir ders metodu ortaya koymaya başlamış, küçük yaşta bu yoğunluktaki çalışmalarından dolayı kendisine "Bediüzzaman"[7] lakabı verilmiştir[8].

Doğu'nun en zarurî ihtiyacının eğitim olduğu kanaatine ulaşan Bediüzzaman bu sebeple din ve fen ilimlerinin birlikte okutulacağı, Bitlis ve Van'da 'Medresetü'z-zehrâ'[9] isminde bir üniversite kurulmasını temin için Padişahtan yardım istemek ve mekteplerde din dersleri, medreselerde de müspet ilimler okutulmasını temin maksadıyla 1907'de İstanbul'a gelmiştir[10]. O günlerde Osmanlı'yı ve İstanbul'u çalkalayan hürriyet ve meşrutiyet tartışmalarına katılmış; çeşitli gazete ve dergilerde yazılar yazarak[11] meşrutiyete İslam namına sahip çıkmıştır[12]. "İttihad-ı Muhammedî Cemiyyeti" saflarına katılan[13] Bediüzzaman, 1909'da patlak veren 31 Mart Olayı'nda yaptığı konuşmalarla ortalığı yatıştırmaya

---

1 Doğum tarihi Rumî olarak 1293, Hicrî olarak ise 1294'dür. Doğum tarihiyle ilgili olarak bk. Küçük Tarihçe, 7; Şualar, 584; S.T.G., 66; Barla, 119; Tarihçe, 31; Badıllı, I, 57-59; Şahiner, 43; Eşref Edip, 17; Kutay, 71.

2 Küçük Tarihçe, 7; Tarihçe, 31; Şualar, 417; Badıllı, I, 48-50.

3 Küçük Tarihçe, 7-10; Tarihçe, 31-32; Badıllı, I, 63-68; Şahiner, 53-58.

4 Tarihçe, 33; Badıllı, I, 68-69; Şahiner, 58-59.

5 Küçük Tarihçe, 10; Tarihçe, 33-34; Badıllı, I, 69-70; Şahiner, 60-62; Eşref Edip, 22.

6 Küçük Tarihçe, 19-22; Tarihçe, 42-44; Badıllı, I, 96-101, 111; Şahiner, 75-77.

7 Bediüzzaman kelimesi, Arapça bir kelime olup lügatte 'kendi zamanının nadidesi, görülmemiş garîbi, emsali olmayan harikası' gibi manalar taşımaktadır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla tarihte bu lakapla anılan dört kişi daha vardır. Bunlar Bediüzzaman Fürûzanfer (1897-1970) (bk. Orhan Bilgin, "Bedîüzzaman Fürûzanfer", DİA., V, 327-328; Bediüzzaman el-Hemedânî (398/1008) (bk. Nevzât Âşık, "Bedîüzzaman el-Hemedânî", DİA., V, 328-329; Bediüzzaman el-Muzaffer (XV. yy.) (bk. Meydan Larousse, II, 239); Bediüzzaman Mirzaî Timurî (ö.1514) (bk. Meydan Larousse, II, 239).

8 Küçük Tarihçe, 23; Tarihçe, 45; Badıllı, I, 116; Şahiner, 78; Eşref Edip, 30; Kutay, 136.

9 Münâzarât. 143. Bu medresenin şartları ve vermesi beklenilen faydaların neler olduğu hakkında bk. Münâzarât, 126-133

10 Divan-ı Harb-i Örfî, 5, 25; Küçük Tarihçe, 26; Şualar, 417; Tarihçe, 48; Badıllı, I, 135; Şahiner, 88; Eşref Edip, 33.

11 Şahiner, 130. Neşredilen bu yazıların başlıkları için bk. Badıllı, I, 234-235

12 Divan-ı Harb-i Örfî, 12-13, 15; Tarihçe, 50; Badıllı, I, 164; Şahiner, 117.

13 Divan-ı Harb-i Örfî, 17-20; Tarihçe, 50; Badıllı, I, 175, 231-233; Şahiner, 127-128; Eşref Edip, 35.

çalışmış[1]; fakat çeşitli ithamlarla 24 Mayıs 1909'da Sıkıyönetim Mahkemesi'ne çıkarılarak idam talebiyle yargılanmış; yaptığı müdafaa[2] sonucu beraat etmiş[3] ve 1910'da İstanbul'dan ayrılarak Şark'a dönmüştür[4].

1911 yılında Şam'a giderek Emeviyye Camii'nde yüzlerce âlimin bulunduğu topluluğa bir hutbe irad etmiştir[5]. Şam'dan tekrar İstanbul'a gelerek Sultan Reşat'ın Rumeli seyahatinde onunla birlikte bulunmuş, Kosova'da yapılması planlanan üniversite için ayrılan on dokuz bin altının doğuda yapılacak bu medreseye tahsisini sağlayarak Van'a dönmüş[6]; 1913'de Van Gölü kenarındaki Artemit'te (Edremit) üniversitesinin temelini atmıştır[7].

Birinci Dünya Savaşı'nın patlak verdiği günlerde Van'da bulunan Bediüzzaman, talebeleriyle birlikte gönüllü milis alayları teşkil ederek cepheye katılmış, bir yandan savaşırken diğer yandan siperlerde "İşârâtü'l-i'câz" isimli tefsirini telif etmiştir[8]. Savaşta pek çok talebesi şehit olmuş; kendisi de Bitlis müdafaası sırasında yaralanarak 1916'da Ruslar'a esir düşmüştür[9]. İki buçuk sene kadar Rusya'da esaret hayatı yaşamış[10]; esir olarak kaldığı Sibirya'dan Berlin ve Varşova yoluyla 1918'de İstanbul'a dönmüştür[11].

Üçüncü kez İstanbul'a gelen ve yaşı 41'i bulan Bediüzzaman İstanbul'da devlet ricalinin ve ilim çevrelerinin büyük teveccühüyle karşılanmış; Dârü'l-Hikmeti'l-İslamiye âzalığına tayin edilen[12] Bediüzzaman bu arada Hilâl-i Ahdar (Yeşilay) Cemiyeti'nin de kurucuları arasında yer almıştır[13]. 1920'de İstanbul'un işgali sırasında "Hutuvât-ı Sitte" adlı bir broşür yayımlamış[14]; keza Anglikan Kilisesi'nin sorularına cevap vermiştir[15].

İşgalcilerin baskısı altında verilen ve Anadolu'daki Kuvâ-i Milliye hareketini "isyan" olarak vasıflandıran şeyhülislam fetvasına karşı, mukabil bir fetva vererek millî kurtuluş hareketinin meşruiyetini ilan etmiştir[16]. Bu hizmetleri Anadolu'da kurulan Millet Meclisi'nin takdirini kazanmış ve Bediüzzaman bizzât Mustafa Kemâl tarafından ısrarla Ankara'ya davet edilmiştir. Bu mükerrer davetler neticesinde 19 Kasım 1922'de Ankara'ya gelmiş ve Meclis'te resmî bir "hoşâmedî" ile karşılanmıştır[17]. Ankara'da kaldığı günlerde, mebusların büyük çoğunluğunun dine lakayt olduğunu görünce, on maddelik bir beyannâme[18] hazırlayarak Meclis âzâlarına dağıtmıştır. Akabinde Mustafa Kemâl'le birkaç görüşmesi olmuştur. Ankara'da kaldığı süre İçinde Medresetü'z-zehrâ için Meclis'e 166 mebusun imzasını taşıyan bir kanun teklifi verdirmiş[1]; kendisine Şark umûmî vaizliği, milletvekilliği ve Diyânet âzâlığı teklif edilmiş[2]; ancak Bediüzzaman bu teklifleri kabul etmeyerek 1923 Mayıs'ında Ankara'dan ayrılmıştır[3].

Van'a giden Bediüzzaman Erek Dağı'na çıkıp bir mağarada 21 ay kadar inzivaya çekilerek ibâdetle vaktini geçirmeye başlamıştır[4]. 1924 yılının sonlarına doğru çıkan Şeyh Said (öl. 1925)[5] isyanıyla hiçbir ilgisi olmayıp hatta isyan öncesinde kendisinden destek isteyen Şeyh Said'i bu niyetinden vazgeçirmeye çalıştığı halde, isyan sonrasında, Van'da ikamet ettiği uzlet hanesinden alınarak 1925 yılı baharında Burdur'a getirilmiş, 1926'da da Isparta'nın Barla nahiyesine götürülmüştür[6].

1926'da Barla'da başlayan ve 1949 senesine kadar devam eden dönem Nur Risalelerinin telif edildiği dönemdir[7]. "Sözler" ismi altında telifine başlanan eserlerin bütününe Risale-i Nur ismi verilmiştir[8]. Bediüzzaman, Barla'da kaldığı sekiz buçuk sene içinde eserlerinin dörtte üçünü telif etmiş, Sözler, Mektûbat, Lem'alar adlı eserlerin büyük kısmı burada yazılmıştır. Talebe ve dostlarına yazdığı mektuplar "Lâhika Mektupları" adı altında toplanmış ve külliyata dahil edilmiştir[9]. 1934 yazında Barla'dan Isparta'ya gönderilen Bediüzzaman, 119 parçaya ulaşan Nur Risaleleri'ni yazmaya burada da devam etmiş, külliyatının büyük bir kısmını Isparta'da tamamlamıştır[10].

1935 tarihinden itibaren müellifin hayatında tevkif ve hapishane dönemleri başlamıştır. 25 Nisan 1935'te Eskişehir Hapishanesi'ne konulmuş; buradan 1936'da tahliye edilip Kastamonu'ya sevk edilmiş, burada bulunduğu yedi yıl boyunca telifatına devam etmiştir[11].

1943'te çeşitli illerden toplanan talebeleriyle birlikte yeniden tevkif edilerek Isparta'ya getirilmiş; oradan da Denizli Hapishanesi'ne sevk edilmiştir. Bu hâdise üzerine Nur Risaleleri Ankara'da bilirkişi heyeti tarafından incelenmiş, risalelerde hiçbir suç unsuru bulunmadığı, eserlerin Kur'an'ın ilmî ve imanî tefsirlerinden ibaret olduğuna dair rapor verilmiştir. Denizli Ağır Cezâ Mahkemesi'nin 15 Haziran 1944'te verdiği beraat kararı ile kendisi ve talebeleri serbest bırakılmış; beraat kararından sonra Emirdağ'a gönderilmiştir[12]. 1948 başlarında çeşitli illerden toplanan talebeleriyle birlikte Afyon Mahkemesi'ne sevk edilerek 20 ay hapis yatmış; 20 Eylül 1949 günü beraat ettikten iki ay sonra tekrar Emirdağ'a getirilmiştir[13].

Afyon hapsinden sonra başlayan devre kendi tâbiriyle "Üçüncü Said" devresidir. Bu dönem, onun, devrin siyasilerini dine hizmet etmeleri için çeşitli yollarla ikaz ettiği bir

---

1 Divan-ı Harb-i Örfî, 21-25; Münâzarât, 83; Şualar, 417; Badıllı, I, 235-248; Şahiner, 134-138; Eşref Edip, 35.
2 Bu müdafaa metni için bk. Divan-ı Harb-i Örfî, 9-46; Tarihçe, 58-72; Badıllı, I, 250-260; Şahiner, 139-141.
3 Tarihçe, 57; Badıllı, I, 248-250; Şahiner, 142-143; Eşref Edip, 34-35.
4 Küçük Tarihçe, 26; Tarihçe, 58-72; Badıllı, I, 260; Şahiner, 143.
5 Küçük Tarihçe, 27; Tarihçe, 81; Badıllı, I, 271-297; Şahiner, 148-149; Eşref Edip, 35-36. Hutbenin Türkçe tercümesi için bk. Hutbe-i Şâmiyye, 15-54; Tarihçe, 82-95.
6 Şualar, 473; Tarihçe, 81; Badıllı, I, 297; Şahiner, 157; Eşref Edip, 36.
7 Küçük Tarihçe, 27; Şualar, 418; Tarihçe, 95; Badıllı, I, 297, 299; Şahiner, 157; Eşref Edip, 36.
8 Tarihçe, 98; Badıllı, I, 303, 314; Şahiner, 168; Eşref Edip, 36-37.
9 Şualar, 418; Tarihçe, 101-103; Badıllı, I, 315, 323; Şahiner, 178; Eşref Edip, 40.
10 Sözler, 319; Tarihçe, 104; Badıllı, I, 335-336; Eşref Edip, 42
11 Küçük Tarihçe, 27; Şualar, 418; Tarihçe, 104; Badıllı, I, 323, 335-336, 344-347; Şahiner, 185-188; Eşref Edip, 42.
12 Küçük Tarihçe, 29; Şualar, 418; Lem'alar, 236, Mektûbat, 330; Barla, 107; Tarihçe, 108-109, Badıllı, I, 350-362; Şahiner, 192-205; Eşref Edip, 42.
13 Badıllı, I, 404; Şahiner, 224 226.
14 Tarihçe, 123; Badıllı, I, 362, 364; 413, 421-424; Şahiner, 226-229.
15 Sözler, 696; Tarihçe, 123-124; Badıllı, I, 395-397; Şahiner, 237-239.
16 Badıllı, I, 398, 408; Şahiner, 250-251; Eşref Edip, 43-44.
17 Tarihçe, 124; Badıllı, I, 428-431; Şahiner, 252-255; Eşref Edip, 44-45
18 Beyannâme için bk. Mesnevî, 85-87; Tarihçe, 125-127; Badıllı, I, 439-442; Şahiner, 255-261; Eşref Edip, 46.

1 Şualar, 473; Tarihçe, 128; Badıllı, I, 450-451; Eşref Edip, 46.
2 Emirdağ, I, 10; Tarihçe, 131; Şahiner, 262; Eşref Edip, 47.
3 Şualar, 418; Tarihçe, 131; Badıllı, I, 455, 505; Şahiner, 264-265; Eşref Edip, 47.
4 Tarihçe, 131; Badıllı, I, 510, 516; Şahiner, 265; Eşref Edip, 47.
5 Şeyh Said isyanıyla ilgili olarak bk. Cemal Kutay, Türkiye İstiklâl ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi, XIX, 11477-11536.
6 Tarihçe, 135-136; Badıllı, I, 523-582, II, 591-592; Şahiner, 269-279; Eşref Edip, 47-48.
7 Tarihçe, 136-149; Badıllı, II, 707-709; Şahiner, 289; Eşref Edip, 48; Risalelerin telif tarihlerini gösteren bir cetvel için bk. Badıllı, II, 746-749.
8 Şualar, 418; Eşref Edip, 49.
9 Tarihçe, 250; Şahiner, 302.
10 Badıllı, II, 764-771; Şahiner, 314.
11 Şualar, 167; Tarihçe, 191, 249-250; Badıllı, II, 787, 837, 844-847; Şahiner, 315, 326-328.
12 Tarihçe, 347-399; Badıllı, II, 975-1099; Şahiner, 337-355; Kutay, 133.
13 Tarihçe, 473-569; Badıllı, III, 1251-1393; Şahiner, 364-377.

devredir[1]. İçtimaî hayatla ilgilenip, siyaset yoluyla din ve vatana hizmete çalıştığı 1921 sonlarına kadar olan dönem "Eski Said"[2]; 1918'den 1926'ya kadarki dönem "Eski Said'den Yeni Said'e Geçiş"[3]; 1926'dan 1949'a kadar geçen yıllar ise "Yeni Said"[4] devresi ve Nur Risaleleri'nin telif yıllarıdır[5].

1950'den sonra Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle birlikte Türkiye'de başlayan yeni dönemde Bediüzzaman eserlerini yurtdışına göndermeye başlamıştır. Ayrıca, Kore'ye asker gönderilmesine karşı olmadığını da bir talebesini oraya göndermekle göstermiştir[6].

23.06.1956'da Afyon Mahkemesi'nin verdiği son beraat kararı ile Risale-i Nur'ların yazılması, bastırılması, dağıtılması ve okunması serbest bırakılmış, eserlerin latin harfleriyle matbaalarda basılmasına başlanmıştır[7].

1960 yılı Ocak ayında İstanbul, Ankara ve Konya'ya uğramış, tekrar Emirdağ'a dönmüştür. Artan hastalığına rağmen 20 Mart 1960'da birkaç talebesiyle Urfa'ya doğru yola çıkmış, 21 Mart günü Urfa'ya ulaşmış ve bir otele yerleştirilmiştir. Şiddetlenen hastalığı sonucunda 1960 yılı Ramazanı'nda 23 Mart Çarşamba günü vefat etmiştir. Cenaze namazı Urfa Ulu Camii'nde kılınmış ve naaşı Halilürrahmân Camii'nin yanında bulunan bir Dergaha defnedilmiştir. 27 Mayıs 1960 İhtilali'nden sonra 12 Temmuz'da naaşı kabrinden alınarak bilinmeyen bir yere götürülmüştür[8].

2. Eserleri

Risale-i Nur külliyatı dışında çeşitli makale ve eserleri bulunan Bediüzzaman'ın teliflerine 1899 tarihinden itibaren başladığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte ilk teliflerinin tarih sırası hakkında kesin bir bilgi yoktur. 1907'ye kadar yazdığı bilinen eserleri şunlardır: Mantığa dair Burhanü'l-Gelenbevî üzerine talebelerinin derlediği Arapça bir Ta'likat; biri, insanın vücûdu ve ruhu arasında ilişkileri konu alan, diğeri riyazî hesap ve matematik üzerine Kürtçe olarak yazılan, bir yangında yandığı kaydedilen iki eser; yine mantık üzerine Arapça olarak kaleme alınan Kızıl İcaz[9]. Yangında kaybolan iki eseri dışında Ta'likat ve Kızıl İcaz adlı eserleri matbu olarak mevcuttur.

Bediüzzaman'ın eserleri Risale-i Nur külliyatından olanlar ve olmayanlar şeklinde bir tasnife tâbi tutulabileceği gibi, 'Eski Said', 'Yeni Said' ve 'Eski ve Yeni Said' dönemi eserleri; ayrıca 'gençlik' ve 'olgunluk' dönemi eserleri şeklinde de sınıflandırılabilir[10]. Bu arada Risale-i Nur'lardan önce kaleme alınan eserlerin bazısı bilâhare müellif tarafından külliyata dahil edilmiştir. Onun, 1926'da başlayan Risale-i Nur'ların telifinden önce kaleme

1 Tarihçe, 537; Badıllı, III, 1321-1322; Şahiner, 374; Kutay, 135.
2 Şualar, 418; Badıllı, I, 370-371, 459-461; Şahiner, 374; Kutay, 134.
3 Badıllı, I, 459-462; Şahiner, 374.
4 Şualar, 418; Badıllı, I, 459-464; Şahiner, 374; Kutay, 134.
5 Şahiner, 374.
6 Badıllı, III, 1547-1549, 1658-1659; Şahiner, 381-384.
7 Badıllı, III, 1488-1493; Şahiner, 413-415.
8 Badıllı, III, 1611-1782; Şahiner, 428-458; Kutay, 155. Hayatı hakkında yukarıda kullandığımız kaynaklara dayanılarak hazırlanan diğer bazı eserler için bk. "Bediüzzaman Said Nursi", Yeni Ansiklopedi, I, 127-151; "Said Nursi, (Bediüzzaman)", Yeni Ansiklopedi, III, 1041-1059; Şükran Vâhide, The Author of the Risale-i Nur Bediuzzaman Said Nursi; İhsan Kasım Sâlihî, İslam Önderlerinden Bediüzzaman Said Nursi ve Eseri, 1-105; Muhsin Abdulhamid, Tefsir, Kelâm ve Fıkıh Açısından Bediüzzaman Said Nursi ve Risale-i Nur, 29-50.
9 Badıllı, I, 130-131.
10 Müellifin ilk dönem eserleri ve yazım tarihleri hakkında geniş bilgi için bk. Badıllı, I, 350-354; Risale-i Nur'ların telif tarihleri hakkında bilgi için bk. Badıllı, II, 737-749. 'Eski Said', 'Yeni Said' ve 'Her iki Said'in eserlerinin özellikleri için bk. Badıllı, I, 460-464.

aldığı diğer eserlerini şöylece sıralayabiliriz:

- *İşârâtü'l-i'câz fî mezânni'l-îcâz,* Birinci Dünya Savaşı'nda cephede yazılan ve sonradan külliyata dahil edilen bu eser, Fatiha ile Bakara suresinin bir kısım ayetlerinin yer aldığı bir tefsirdir. Kur'an'ın mucizeliğini ortaya koymaya çalışan bu eserde ayetler kelime kelime ele alınıp öncesi ve sonrasıyla irtibatlandırılmaktadır.
- *Bediüzzaman'ın Tarihçe-i Hayatı:* Yeğeni Abdurrahmân tarafından kaleme alınmıştır.
- *Sünûhat:* Bediüzzaman'ın Osmanlı'nın son dönemlerinde kaleme aldığı İslam dünyasının problemleri, Doğu ile Batı'nın çeşitli tahlillerle karşılaştırılması, sosyal hayatta ahenk ve istikameti sağlayan prensiplerin incelendiği bir eserdir.
- *Münâzarât:* Osmanlı İmparatorluğu'nun meşrutiyete geçişi ile zihinlerde uyanan çeşitli sorulara cevaplar verilen; müellifin Anadolu'da gezdiği çeşitli yerlerde hürriyet ve meşrutiyet adına yaptığı konuşmalarda geçen soru ve cevapların kitaplaştırıldığı bir eserdir.
- *Hutbe-i Şâmiye:* 1911'de Bediüzzaman'ın İslamiyet'in o zamanki ve gelecekte alacağı durum ve ümitsizlikten kurtulma hakkında Şam Emeviyye Camii'nde yaptığı konuşmanın yer aldığı bir kitaptır.
- *Divan-ı Harb-i Örfî:* 31 Mart Olayı'nda tutuklandıktan sonra mahkemede yaptığı savunmayı ve milletin içinde bulunduğu sosyal problemlere temas etmektedir.
- *Mesnevi-i Nuriye:* Müellifin ilk yazdığı eserlerdendir. Risale-i Nur külliyatının bir çekirdeği mahiyetindedir. Külliyatın bütününde ele alınan konuların pek çoğu bu eserde özet halinde sunulmuştur. Eser, Lem'alar, Reşhalar, Lasiyyemalar, Katre, Hubab, Habbe, Zühre, Zerre, Şemme, Onuncu Risale, Ondördüncü Reşha, Şûle ve Nokta adlı başlıklar altında çeşitli bölümlerden oluşmaktadır
- *Muhakemat:* Risale-i Nur külliyatından önce kaleme alınmış ve sonradan külliyata dahil edilmiş eserlerden biridir. Çok ağır bir üsluba sahiptir. Müslümanların geri kalış sebepleri ve bunları gidermenin çareleri, mantıklı ve sağlam düşünmenin, doğru konuşup doğru yazmanın ölçüleri verilen eser "unsur-u hakikatin veyahut bazı mukaddemat ve mesail ile İslamiyet'e saykal vurma", "unsur-u belâgat", "unsur-u akîde ile ecvibe-i Japoniyye" adlı üç makaleden meydana gelmektedir.
- *Nokta:* İman rükünlerinin ispâtını konu edinmektedir.
- *Hakikat Çekirdekleri-1:* Seçme vecizeler yer almaktadır.
- *Hakikat Çekirdekleri-2:* Risale-i Nur'un özeti mahiyetindedir.
- *Lemaat:* Risale-i Nur'lardaki konuların özetleri mahiyetindedir.
- *Şuaat:* Hz. Peygamberin nübüvvet ve risâletinin ispatı konu edilmektedir.
- *Rumuz:* Kur'an'ın icazını ele almaktadır.
- *Tulûat:* Bu eserde müellif daha çok içtimaî mevzuları işlemektedir.
- *Katre ve Zeylü'l-Katre, Habbe ve Zeylü'l-Habbe, Şemme, Zeyl, Zehre ve Zehre'nin Zeyli:* Manevî, ahlâkî, içtimaî ve ilmî pek çok konunun yanısıra tevhid konularını da ihtiva eden bu risalelerin çoğunluğu Arapça olarak kaleme alınmış, daha sonra Türkçe olarak Risale-i Nur külliyatına müellif tarafından dahil edilmiştir.

1926 yılından sonra Risale-i Nur adında kaleme alınan ve parça parça yazıldıktan sonra çeşitli adlar altında toplanan eserler ise şunlardır:

- *Sözler:* Risale-i Nur külliyatının temel eserlerinden biridir. Allah, insan ve kâinat münasebetleri Kur'an ayetlerinin ışığı altında incelenmekte, Allah ve sıfatları, iman ve küf-

rün mukayeseleri, imanın insana dünya ve âhirette vereceği faydalar, ibâdet, kader, yaratılış sebepleri, mucizeler, Doğu ve Batı medeniyetlerinin karşılaştırılması gibi konular ele alınmaktadır.

- *Mektûbat:* Çeşitli mektupların yer aldığı bu eser, müellifin, kendisi ve çeşitli konular hakkında sorulan sorulara cevaplarını ihtiva etmektedir. Ayrıca Hz. Peygamber'in üç yüzü aşkın mucizesi, dua, oruç, tevhid ve dinde reform yapmak isteyenlere verilen çeşitli cevaplar yer almaktadır.
- *Lem'alar:* Genç-yaşlı, hasta-sıhhatli, kadın-erkek ayrımı yapmaksızın bu grupların herbirine ayrı ayrı hitap eden risalelerin toplandığı bir kitaptır. Allah'ın varlığının ispatı, Hz. Peygamber'in gösterdiği saâdet yolu, aile ve toplumun huzur reçeteleri, hastalara, yaşlılara teselli veren açıklamalar, sosyolojik ve psikolojik çeşitli tespitler yer almaktadır.
- *Şualar:* Genelinde imanî meselelerin ele alındığı, yer yer çeşitli mektupların da bulunduğu bu eserde insanın yaratılış gayesi, bütün varlıkların dilleriyle tevhidin anlatımı, âhirzaman alâmetleriyle ilgili hadislerin tevilleri yer almaktadır.
- *Asâ-i Mûsâ:* Diğer risalelerde geçen çeşitli konularla, özellikle Meyve ve Ayetü'l-kübrâ risalelerinden alınmış parçaların oluşturduğu bir eserdir. Eserde Allah'ı tanıma, ibâdet, gençlere hitaplar, ölüm, âhiret inancı ve dünya hayatı arasındaki bağlar ele alınmaktadır.
- *Sikke-i Tasdik-i Gaybî:* Büyük bir bölümünde Hz. Ali, Abdülkadir Geylanî, İmam-ı Rabbanî gibi zâtların Risale-i Nur'u haber veren gaybî işaretlerin yer aldığı bir eserdir. Ayrıca Nur Risaleleri'ne işaret eden ayetlerin mana ve cifr hesabı ile tefsirlerinin yanında çeşitli mektuplar yer almaktadır.
- *Barla Lâhikası:* Risale-i Nur'un Barla'da telif edildiği günden Eskişehir hapsine kadar geçen süre içinde Nur talebelerinin üstadlarına yazdıkları mektuplar ve bazı cevapları yer almaktadır.
- *Kastamonu Lâhikası:* Eskişehir hapsinden Denizli hapsine kadar geçen süre içinde müellifin Isparta'daki talebeleri ile arasında geçen mektuplardan oluşmaktadır. Mektuplar genelde talebelere nasıl davranmaları gerektiğini bildiren, imanî ve içtimaî meseleleri açıklayıcı bir niteliktedir.
- *Emirdağ Lâhikası:* İki bölümden oluşan eserin ilk bölümü Denizli hapsinden tahliyeden sonra Afyon hapsine kadar geçen dönemde talebelerinin hizmetle ilgili sorduğu sorular ve cevapları ihtiva eden mektupların yer aldığı; ikinci kısım ise 1948'den 1953'e kadar olan süre içinde müellifin talebelerine yazdığı mektuplar ve mahkemelerde yapılan savunmalara yer verildiği bir eserdir.
- *Tarihçe-i Hayat:* 1958'de müellifin talebeleri tarafından hazırlanan ve kendi tashihinden geçen bu eserde hayatının son iki senesi yer almamaktadır. Hayatının yanısıra diğer eserlerden alıntılar, çeşitli savunmalar ve yazdığı mektuplar bulunmaktadır.
- *İman ve Küfür muvazeneleri:* Külliyatın temel eserlerinden imanla ilgili bölümlerin derlenmesinden meydana getirilmiş bir eserdir. İmanın insana kazandırdıkları, imanın dünyaya ait faydaları, iman ve inançsızlığın ayrıntılı olarak karşılaştırılmaları gibi meseleler incelenmektedir.

Bu eserlerin yanısıra yine müellifin tasvibiyle külliyatta geçen ve aynı konulara temas eden çeşitli konuların bir arada toplanmasıyla oluşturulan kitapçıklar da şunlardır:

- *Nur Âleminin Bir Anahtarı; Yirmiüçüncü Söz; Otuziç Pencere; Ayetü'l-Kübrâ; Tabiat Risalesi; İman Hakikatleri; Gençlik Rehberi; Hanımlar Rehberi; İhtiyarlar Risalesi; Meyve Risalesi; Haşir Risalesi; Küçük Sözler; Miftâhu'l-iman; Uhuvvet Risalesi; İhlas Risalesi; Sünnet-i Seniyye Risalesi; Zühretü'n-Nur; Hastalar Risalesi; Nur'un İlk Kapısı; Hizmet Rehberi; Ramazan İktisat Şükür Risaleleri; Hakikat Nurları; el-Hüccetü'z-Zehrâ; Beyanat ve Tenvirler; Latif Nükteler; Münacât.*

B. Değerlendirmeler

1. Müellife Göre Risaleler'in Muhtevası, Özellikleri, Kendisi ve Talebeleri

'Sirâcu'n-nur'[1], 'Mektubâtü'n-nur' ve 'Risale-i Nur'[2] gibi adlar verilen eserler, müellifinin ifadesiyle bir tarikat kitabı olmayıp iman hakikatlerini anlatan ve Kur'an'ın bu zamana mahsus manevî mucizesidir[3]. Kur'an'dan başka kaynağı yoktur. Doğrudan doğruya Kur'an'ın feyzinden ilham dilmiş, onun malı ve tefsiridirler[4]. Müellifinin Rahîm ve Hakîm isimlerine mazhariyeti sebebiyle bu isimlerin cilvelerini üzerinde taşıdığı[5] belirtilen 33 parçadan oluşan Sözler ve Mektubât'ın, 31 parça Lem'alar'ın, 13 parça Şualar'ın bütününe Risale-i Nur denmesinin sebebi ise, "müellifin bütün hayatında 'nur' kelimesi ile karşılaşması[6] ve Kur'an'ın feyzinden kalbe doğan nurlar"[7] oldukları şeklinde belirtilmektedir.

Yine, Risaleler'in ortaya koyduğu meselelerin ilim, fikir ve irâde ile olmayıp çoğunlukla 'sünûhat', 'zuhûrat' ve 'ihtarât' ile oldukları; birkaç saat içinde sayfalarca Risale'nin süratli bir tarzda yazılmasının, eskilerin kırk elli sayfada hallettiği ve yalnızca ilim tabakasına seslendiği meselelerin bir iki sayfada halledilmesinin, bunun bir ikram ve Kur'an'ın kerâmeti olduğunu gösterdiği[8]; birçok büyük zâtın Risale-i Nur'lardan haber verip çeşitli şekillerde işaretlerde bulunduğu[9]; kendi manevî mucizesi olması bakımından Kur'an'ın da, mana ve cifr olarak Risale-i Nur'lara işaret ettiği[10] eserlerde sıkça vurgulanan hususlardandır.

"Risaleler'deki hakikatler müellifin değil, Kur'an'ın malıdır ve Kur'an'dan alınmışlardır. Bu sebeple Risaleler'in kıymetini ortaya koyup onları methetmek Kur'an'ın malı olmalarından dolayıdır. Yoksa Kur'an'ın hizmetkârı olan müellifin kendi büyüklüğünü ve ilmini ortaya koyup bir gurur vasıtası olması için değildir."[11] diyen müellif, bunun sebebini, "za-

---

1 Şualar, 6, 20, 22.
2 Barla, 24, 29, 101, 115.
3 Kastamonu, 150.
4 S.T.G., 7, 11-12, 79; Emirdağ, I, 12, 51-52, 60, 62.
5 Mektûbat, 18. Risaleler'in sahip olduğu diğer bazı özellikler için bk. Barla, 103.
6 Müellifin hayatında 'nur' kelimesi ile karşılaşmasından eserlerde şu şekilde bahsedilmektedir: "Bediüzzaman'ın Köyü Nurs, annesinin ismi Nuriye, Nakşi üstadı Seyyid Nur Muhammed, Kadiri üstadı Nureddin, Kur'an üstadı Nuri'dir. Eserlerinde kullandığı misallerin büyük kısmının nur temsilleridir. İlâhî hakikatlerin ekserisini halleden Esmâ-i hüsnâ'dan Nur ismi ve Kur'an'a hizmet için ona şevk veren husûsî imamı ise Osman-ı zinnureyn'dir." (bk. Şualar, 370; Barla, 106, 156).
7 Şualar, 418; Ayrıca bk. Şualar, 567-571.
8 Kastamonu, 36-37, 157; Barla, 13-14, 42.; S.T.G., 191-192; Mektûbat, 352-354. Misaller için bk. Mektûbat, 343-350.
9 Kastamonu, 9. Risaleler'de: Hakkında İmam Gazalî'nin: "Onlar vahy ile peygambere nazil olduğu vakit, İmam-ı Ali'ye emretti, Yaz! O da yazdı." dediği şeklinde bahsedilen Celcelûtiyye'nin bu husustaki işaretleri için bk. S.T.G, 91-110; Şular, 611-632; Emirdağ, I, 146-147; Mektûbat, 434-439. Gavs-ı Azam Abdülkadir Geylanî'nin "Mecmuatü'l-ahzâb" ve "Fütûhu'l-ğayb" adlı eserlerindeki işaretler için bk. S.T.G., 113-133.
10 Şualar, 534-535. Bu konuda 33 ayetin işaretleri için bk. S.T.G., 59-90; Şualar, 572-610; Diğer ayetlerin işaretleri için bk. S.T.G., 159; Kastamonu, 40-41; Bu işaretlere itirazlara cevaplar için bk. Kastamonu, 116-118.
11 Mektûbat, 344, 347-350; Barla, 10-11, 149, 121; S.T.G., 16, 79, 107, 187-194; Kastamonu, 6, 117-118, 186; Emirdağ, I, 67-68; Şualar, 563-564.

manın 'şahs-ı manevî zamanı' olduğu; böyle büyük ve bâkî hakikatlerin fânî, âciz insanların üstüne bina edilmesinin, o hakikatlere zulüm olacağı"[1] şeklinde ifade etmektedir.

Eserlerde takip edilen yolun "acz, fakr, şefkât ve tefekkür" olmak üzere dört ana esas üzerinde toplandığı; bu yolların tarikattan ziyade şeriat olduğu; bu yolun virdinin sünnete uyma, farzları yerine getirme, günahları terk, özellikle namazı tadil-i erkan ile kılma ve namaz sonundaki tesbihatı yapmak[2] şeklinde olduğu ifade edilmiş; kardeşlik üzerine bina edildiği belirtilen nur mesleğinde, mutasavvıfların "fenâ fi'ş-şeyh, fenâ fi'r-resul" ıstılahlarının, kardeşinin nefsini kendi nefsine tercih etmek olan "fenâ fi'l-ihvan" şeklini aldığı[3] belirtilmiştir.

Yukarıda belirttiğimiz özelliklerin yanısıra eserlerde şu husus ve iddialar da dikkat çekmektedir: Risale-i Nur Kur'an'dan çıkan burhanî bir tefsir olduğundan, Kur'an'ın usandırmayan nükteli ve hikmetli tekrarları gibi onda da birçok yerde tekrarlar yer almaktadır[4]. Risaleler bu zamanın en mühim vazife olan imanı kurtarmak hizmetini yerine getirmektedir. Risale-i Nur bu iman hakikatlerini keşfedip dinsizliğin karşısına çıkmış, İslam'a karşı yapılan tahribâtı tamire çalışmış, şirk ve tabiattan gelen dalâleti izale etmiştir[5]. Risaleler iman hakikatlerini anlatma hususunda beklenilen yenilemeyi yapmıştır. Bu sebeple, kıyamete yakın gelecek olan Mehdî, Risale-i Nur'u bir program olarak tatbik edecektir[6]. Risaleler'in hedefi, müdafaa ve tamir olup Kur'an ve sünnet esaslarını muhafaza etmektir[7]. Risale-i Nur'ların çeşitli parçalarının gösterdiği kerâmetler yanında[8] diğer bir kerâmeti de bu hizmette çalışanlarda bir gevşeme olduğu zaman 'şefkâtli bir tokat'a mâruz kalmalarıdır[9]. Müellife göre Risale-i Nur'un bu zamanda kazandırdığı iki önemli neticeden birisi, sadakatle Nur dairesine girenlerin imanla kabre gireceği, İkincisi de manevî bir şirket gibi her bir talebenin kazandığı sevapların diğerinin de sevap defterine yazılmasıdır[10].

Gördüğü bir rüya üzerine bu zamanda Kur'an'ın icazının bir çeşidini ortaya koyacak kişi olduğunu anladığını[11] ifade eden müellif hakikat dersini doğrudan doğruya Gavs-ı Âzam Abdülkadir Geylanî'den; Zeyne'l-abidin, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin vasıtasıyla İmam-ı Ali'den aldığını[12]; gençliğinde başlamak üzere ifrat ve tefrit ile İslam hakikatlerine sürülen lekeleri temizlemeye[13]; komünistlikle zehirlenen gençlerin ıslahına, memleketin imanına, Allah'ın birliğine hizmet etmeye çalıştığını[14]; imanı kurtarmak ve Kur'an'a hizmet etmek

1 S.T.G., 10. İnsanların hepsinin tahkik ehli olmadığı için şahıslara itimat ettikleri, zayıf bir hakikati kıymetli birinin elinde görünce kıymetli, büyük bir hakikati kıymetsiz birinin elinde görünce kıymetsiz kabul ettiklerine dair bilgi için bk. Mektûbat, 345; Barla, 11; S.T.G., 189.
2 Mektûbat, 429-432; Sözler, 445-448; Emirdağ, I, 38-39, 237; Mesnevî, 175-177.
3 Lem'alar, 156, 159-160.
4 Şualar, 65. Risalelerdeki tekrarların sebepleri için bk. S.T.G., 31-32.
5 Kastamonu, 25, 104, 155.; S.T.G., 28, 159; Şualar, 150; Barla, 173; Mesnevî, 153.
6 S.T.G., 9. Ayrıca bk. Tez metni, Kıyamet Alâmetleri.
7 Kastamonu, 48-49. Risale-i Nur'un diğer özellikleri için bk. Emirdağ, I, 17, 81; Kastamonu, 70. Türk milletini anarşiden kurtaracak tek çarenin Risale-i Nur'lar olduğu ile ilgili olarak bk. Kastamonu, 94-97, 181; Emirdağ, I, 20, 24, 32, 64-65, 75-77, 125, 283; Emirdağ, II, 216; S.T.G., 142, 148-149, 164-165, 174-175; Mektûbat, 453.
8 Bu kerâmetler için bk. Kastamonu, 9; S.T.G., 33-36, 38, 151; Emirdağ, I, 106-107.
9 Misaller için bk. Lem'alar, 39-46; Şualar, 279-280; Barla, 203-210; S.T.G., 159. Ayrıca bk. Emirdağ, I, 85.
10 Kastamonu, 84-85, 200; Emirdağ, I, 166, 187. Ayrıca bk. Şualar, 170-171; S.T.G., 26-27, 134, 153-155; Kastamonu, 60, 62-63.
11 Barla, 9; S.T.G., 187.
12 Emirdağ, I, 67.
13 Muhakemat, 44.
14 Şualar, 419.

için, Mekke'de bile olsa, en çok ihtiyaç Türkiye'de olduğundan dolayı buraya gelmesi gerektiğine inandığını[1] belirtmektedir. Kendisinin 'lâ yuhtî' olmayıp, onu hatasız zannetmenin hata olacağını belirten müellif, kendi şahsî hatalarından dolayı Risaleler'i kıymetsizlikle suçlamanın da doğru olmayacağına değinmekte; bunun nedenini ise, çoğunlukla ilhama dayanan hakikatleri aktaran risalelerin şüphesiz ve kesin bilgileri yansıttığına[2] bağlamaktadır.

Risale-i Nur okunan yerlere 'Medrese-i Nuriye'[3], hapishanelere 'Medrese-i Yusufiye'[4], Risale-i Nur okuyanlara ise 'Nur talebesi' veya 'Nur şakirdi' denmektedir[5]. Bu arada sâdık Nur talebelerinin imanla kabre gireceklerine ve cennet ehli olacaklarına, birkaç ayetin[6] kuvvetle işareti yanında, talebelerin birbirinin iyi akıbetleri için yaptıkları duaların kabul olmamasının aklen muhâl olması da bir diğer işaret[7] olarak gösterilmektedir. Risalelerde her şakirdin vazifesinin, dünyaya ve onda olup bitenlere bakmayıp kendi imanını kurtarmak değil, aksine başkasının da imanını muhafazaya hizmet etmek[8] olduğu vurgulanmış; diğer talebeler gibi Risale müellifinin de bir nur talebesi olduğu, hatta o, Nur'un aleyhine dönse bile talebelerin Risaleler'e olan sadakat ve alâkâlarının kırılmaması gerektiği[9] üzerinde durulmuştur.

2. Müellife Göre Kelâm, Tasavvuf, Felsefe ve Risale-i Nur

Bediüzzaman'a göre Allah'ı bilmeye götüren yollar kelâm, tasavvuf, felsefe ve Kur'an'dır. Kelâm ve tasavvuf Kur'an'dan alınmasına rağmen insan fikri içlerine karıştığı için uzayıp zorlaşmış ve insan zihninde çeşitli soru işaretleri bırakır hale gelmiştir. Felsefe ise büsbütün şüphelerle dolu bir yoldur. Bütün bu yolların yanında Kur'an'ın ortaya koyduğu bir başka yol daha vardır ki, bu en kısa ve en kolay olan yoldur[10].

Kelâm ilmi vasıtasıyla kazanılan marifetin (Allah'ı bilme) insana tam bir huzur vermediğini belirten müellif, bu marifetin Kur'an'ın tarzında elde edildiği takdirde her yönüyle Allah'ı bildirip ve huzur vereceğini belirterek, 'Risale-i Nur'un bütünü kelâm ilminin konularını'[11] ihtiva etmesine rağmen, bunları Kur'an'ın yolunu takip ederek işlediğini vurgulamaktadır. Yine ona göre kelâm âlimleri binlerce cilt kitabı akla ve mantığa dayanarak telif edip imanın ve Allah'ı tanımanın yalnızca burhanlı ve aklî bir yolunu gösterebilmişlerdir. Kelâm yoluyla kazanılan marifet gibi tasavvufla elde edilen marifetin de Kur'an'dan doğrudan doğruya elde edilene nispetle noksan olduğunu[12] belirten müellif, Risaleler'in ise her iki ilimden farklı olarak kalp ve ruh bütünlüğü içinde bir yol takip ettiğini ve her şeyde Allah'ı tanımaya bir pencere açtığını[13] ifade etmektedir.

1 Emirdağ, I, 191. Müellifin çalıştığı bu yolda, kendisini idama mahkum edenlere hakkını helal etmesiyle ilgili olarak bk. Emirdağ, I, 10, 12, 73, 266; Emirdağ, II, 80; S.T.G., 12; Şualar, 243.
2 Barla, 98-99. Ayrıca bk. Barla, 178; Münâzarât, 48-49.
3 Kastamonu, 90.
4 Şualar, 169; Lem'alar 247.
5 Çeşitli misaller için bk. Kastamonu, 15-16, 60, 61,
6 Bu ayetler için bk. Şualar, 584-587, 602-603; S.T.G., 66-69, 83-84.
7 Kastamonu, 15-16, 35. Ayrıca bk. Şualar, 369.
8 Kastamonu, 72, 81, 106, 148. Ayrıca bk. Kastamonu, 187.
9 Emirdağ, I, 122.
10 Mesnevî, 212-213.
11 Barla, 162; Ayrıca bk. Emirdağ, I, 207.
12 Emirdağ, I, 103; S.T.G., 176.
13 Mesnevî, 10-11.

Ona göre, geçmişten beri medresede okuyanlar, iman hakikatlerinin zevkini tatmak için tekkelere gitmiş; medresenin büyük bir âlimi, velayet semereleri için tekkenin küçük bir şeyhinin elini öpüp ona teslim olmuştur. Fakat Risale-i Nur, medrese içinde hakikate daha kısa bir yolun, safi bir kulluğun ve tarikattan daha yüksek bir velayet yolunun ilimde, iman hakikatlerinde ve Ehl-i sünnet kelâmında bulunduğunu yeni bir tarzda ve Kur'an'ın manevî mucizesiyle göstermiştir[1].

Kelâmcıların Kur'an talebeleri oldukları ve imana dair binlerce eser yazdıkları halde, ortaya koydukları meseleleri, Mutezile gibi aklı nakle tercih ettikleri için, Kur'an'ın on ayeti kadar açıklıkla ifade, kesin ispat ve ikna edemediklerini belirten Bediüzzaman, kelâmcıların metoduyla Kur'an'dan alınan yolun farklarını şu misalle açıklamaktadır: Bazıları uzaklardan bir yere su getirmek için dağlar altından su borularıyla suyu getirme yolunu tercih eder. Bir diğer kısım ise her nerede olursa olsun bir kuyu kazarak suyu çıkarır. Birinci kısım çok zahmetlidir, tıkanıp kesilme ihtimali yüksektir. Fakat her yerde kuyu kazıp su çıkarma kabiliyetine sahip olanlar, çok fazla zahmet çekmeden her yerde su elde ederler. Bu örnekte olduğu gibi, kelâmcılar sebepleri âlemin başlangıcına kadar teselsül ve devrin muhâl oluşu ile kesip sonra Vâcibu'l-vücûd'un varlığını onunla ispat ederek oldukça uzun ve zahmetli bir yol takip ederler[2]. Kur'an yolu ise her bir ayetiyle her yerde suyu bulur, çıkartır ve her şeyde yaratıcının birliğine deliller gösterir[3].

Risale-i Nurlar'ın bu ikinci yolu takip ettiğini belirten müellif bu özellikleri de şu şekilde ifade etmektedir: Risaleler, kelâmcıların eserleri gibi yalnız aklı kullanmamış; yine veliler gibi yalnız kalbin keşif ve zevkiyle hareket etmemiş; imanın yalnız ilimden ibaret olmayıp, insanın akıl, ruh, kalp gibi seziş ve algılayışların da derecelerine göre imanda hisseleri bulunduğu gerçeğinden hareketle, aklı, kalbi, ruhu ve insanın diğer özelliklerini dikkate alarak hareket etmiş; akıldan kalbe, kalbden akla geçerek örneklerle açıklamalarda bulunan yepyeni bir yol takip ederek, felsefenin dahi ulaşamadığı yerlere ulaşıp iman hakikatlerini tahkîkî bir surette göstermiştir[4].

Ateist, yahudi, hıristiyan ve felsefecilerin Kur'an aleyhinde bin seneden beri devam eden itiraz ve saldırılarına karşı her asırda çeşitli yollarla cevap verenler olduğunu; fakat bu asırda saldırıların bir iken bine, müdafaa edenlerin ise yüzden ikiye, üçe indiğini; iman hakikatlerini öğretme ve savunma görevini üstlenen kelâm ilmini elde etmek için ise uzun zamana ihtiyaç olduğunu, bu yüzden de o kapının kapandığını[5] belirten müellif, kelâm ilmiyle 5-10 sene gibi uzun bir sürede kazanılan bu hakikatleri Risale-i Nur'un herkesin anlayacağı biçimde 5-10 haftada temin ettiğini[6]; aynı eserlerin tarikat yoluna girmeden hakikate geçiren ve bilinmesi gereken âlî ilimlere âlet ilimlerini okumadan ulaştıran kısa bir yol açtığını[7] ifade etmektedir. Ayrıca, eskiden cahillikten gelen dalâletin izalesi kolay olduğu halde bugün fenden ve ilimden geldiği için zorlaşmış ve sayısı artmıştır. Bu zamanda ise

1 Kastamonu, 172; Emirdağ, I, 90. Kelâmcıların delillerinin imanî meselelerde demirden daha sağlam olduğu hakkında bilgi için bk. Mesnevî, 200-201.
2 Kelâmcıların hudûs ve imkân delilleriyle yolu uzatmalarının misalleri için bk. Sözler, 637-640.
3 Mektûbat, 306-307; Sözler, 411-412.
4 S.T.G., 152; Mesnevî, 65, 203. Ayrıca bk. Mektûbat, 306-307; S.T.G., 142-143. Risaleler'in verdiği zevk ve şevki diğer kitapların vermeme sebepleri için bk. S.T.G., 151-152.
5 S.T.G., 95; Müellifin, Gazali ve diğer âlimlerin eserlerini yanında bulundurmama sebebini anlatan aynı manada bir cevap için bk. Kastamonu, 133.
6 S.T.G., 7.
7 Mesnevî, 180. Risalelerin akla ders verdiği gibi bir tarikat misali kalbe ve ruha iman telkin edip zevk vermesi, diğer kitaplarda bu özelliklerin bulunmamasıyla ilgili olarak bk. Mektûbat, 331-333; Kastamonu, 10.

Risale-i Nur, bu tür dalâlete cevap verip Allah'ın varlık ve birliğine deliller getirmektedir[1].

Eskiden tasavvuf yoluyla kırk günden kırk seneye kadar bir seyr ü sülûk ile bazı iman hakikatlerine ancak ulaşılabildiğini söyleyen Bediüzzaman, bugün Allah'ın inâyetiyle söz konusu gerçeklere insanı çok kısa zamanda ulaştıracak Kur'anî yolu Risale-i Nur'un açtığını[2]; Allah'ın varlık ve birliğinin ispâtını hedefleyen bu yolun ana ilkesinin de "lâ maksûde illa hû" ve "lâ ma'bûde illa hû" prensipleri olduğunu[3] belirtmektedir. Yine müellife göre, Risaleler iman hizmetinde bulunmakta, tasavvuf ise kişiye velayet mertebeleri kazandırmaktadır. Halbuki bir insanın imanını kurtarmak, on mümini velayet derecesine çıkarmaktan daha önemlidir. Çünkü iman insana ebedî saâdeti kazandırmakta, velayet ise müminin cennetini genişletmektedir. Bir kişiyi sultan yapmak, on askeri paşa yapmaktan yüksek olduğu gibi bir insanın imanını kurtarmak da on kişiyi veli yapmaktan daha üstün bir hizmettir[4].

Risale-i Nur'un önemli bir esasının ihtiva ettiği örnekler olduğunu belirten Bediüzzaman, bu misaller vasıtasıyla en uzak hakikatlerin yakın gösterildiğini; mücerret konuların kolay anlaşılabilmesi için müşahhaslaştırıldığını; en dağınık meselelerin toplandığını; bu suretle en yüksek hakikatlere kolaylıkla ulaşıldığını; örnekleme yöntemiyle gaybî hakikatler ve İslam esasları konusunda şuhuda yakın bir iman-ı yakîn elde edildiğini; aklın yanında vehim, hayal, hatta nefs ve hevanın da teslime mecbur kaldığını[5] söylemektedir.

"Her şeyi zâhire hamleden 'Zâhiriyyun' yolu 'tefrit' ne kadar zararlıysa, her şeye mecâz gözüyle bakan 'Bâtıniyye' mezhebini doğuran 'ifrat' da o derece zararlıdır. Orta yolu gösterecek, ifrat ve tefriti bertaraf edecek yalnız İslam felsefesi, belagat, mantık ve hikmettir. Hikmetin sağlayacağı hayır çok şerri ise azdır. Eski hikmetin hayrı az, hurafeleri çok, muhatapların da kapasiteleri yetersiz, fikirleri taklit ile bağlı ve halk tabakası cehâlet içinde olduğundan, selef, âvamı bir dönem hikmetten nehyetmiştir. Ancak günümüzdeki hikmet eskisine nispeten maddî cihetten hayrı çok, yalanı azdır"[6] diyen Bediüzzaman, Risale-i Nur'un karşı olup hücum ettiği felsefenin mutlak felsefe olmayıp bunun zararlı kısmı olduğunu; felsefenin sosyal hayat, ahlâk, insan ve uğraştığı sanatların yükselip gelişmesine hizmet eden kısmının Kur'an ile barışık olup ona hizmetçi bulunduğunu; dalâlet ve tabiat bataklığına düşürmeye sebep olan ikinci kısım felsefenin ise Kur'an hakikatleri ile muâraza ettiği için, Risale-i Nur'un çeşitli yerlerinde delilli karşılaştırmalarla felsefenin yoldan çıkmış bu kısmına karşı çıktığını[7] belirtmektedir. Ayrıca, Avrupa filozofları, maddiyatla çokça uğraştıklarından, iman, İslam ve Kur'an hakikatlerinden, manevî değerlerden uzak kalmışlardır. Bu sebeple söz konusu düşünürlerin en kapasitelisi, İslam hakikatlerine dair çok az bir bilgiye sahip bulunan alelâde bir kişi bile sayılamaz. Bu yüzden Bediüzzaman'a göre, birçok maddî meseleleri açıklayabilen filozofları, Hakkın sırlarını, Kur'an nurlarını da keşfedebilen kişiler sanmak hatadır[8].

1 Mektûbat, 21.
2 Mektûbat, 20-21.
3 Mektûbat, 309-310; Emirdağ, II, 68-69.
4 Kastamonu, 52; S.T.G., 37. Ayrıca bk. Tez metni, Tarikat.
5 Mektûbat, 351; S.T.G., 195; Barla, 17; Sözler, 575-576. Ayrıca bk. Mektûbat, 269-270. Risalerin tahkîkî imanı kazandırmasıyla ilgili olarak bk. Emirdağ, I, 90, 103; S.T.G., 176.
6 Muhakemat, 23-24.
7 Emirdağ, I, 178; Asâ-i Mûsâ, 9; Mesnevî, 185-186; Felsefe ve Kur'an gözlüğüyle kâinat ve olaylara bakmakla ilgili karşılaştırmalı misaller için bk. Şualar, 633-638. Ayrıca bk. Tez metni, Kur'an ve Felsefe.
8 Mesnevî, 202; Şualar, 85. Felsefecilerden Eflatun ve Sokrat gibi ancak yüzde birinin kurtulabildiğine dair bk. Sözler, 690.

I. BÖLÜM
BİLGİ TEORİSİ

A. Eşyanın Hakikati

1. Vücûd-i Zihnî ve Hâricî

Eşyanın hakikati hakkında sahabe, tâbiîn, müçtehit imamlar ve ehl-i beyt imamlarının 'eşyanın hakikati sabit ve gerçektir' görüşünde olduklarını belirten Bediüzzaman, onların görüşüne katılarak mevcûdâtın, vahdet-i vücûd görüşünü savunanların aksine vehim ve hayalden ibaret olmadığını belirtmektedir. Ona göre, görünen eşya Allah'ın eserleridir. Çünkü yaratılmışlar kadîm yani yaratıcı olamaz. Bütün eşyanın Allah'ın icâd ve emriyle vücut bulmuş arızî ve hâricî bir varlıkları vardır. Bunlar, vâcibu'l-vücûd olan Allah'a nispeten hakiki bir vücûd-i hâricî olmayıp kararsız bir gölge hükmündedir, fakat asla hayal ve vehimden ibaret bir vücûd da değillerdir. Allah, Hallâk ismiyle varlıklara vücûd vermekte ve onları devam ettirmektedir. Vâcibu'l-vücûd'un kutsî mahiyeti, mümkinât gibi değildir. Kâinattaki bütün hakikatler Onun Esmâ-i hüsnâ'sından Hak isminin tecellîleridir. Allah'ın vücûdu, zâtî, ezelî, ebedîdir. Bu varlığın yokluk ve zevali muhâl olup, vücûd tabakalarının en esaslısı, en kuvvetlisi, en mükemmelidir. Diğer vücûd tabakaları, Onun vücûduna nispeten çok zayıf bir gölge hükmündedir[1].

B. Bilgi Yolları

1. Duyular

Bilgi yollarından biri olan duyular hakkında kelâm âlimleri gibi sistematik bir açıklama yapmayan Bediüzzaman'a göre duyu organları, yüce yaratıcının sonsuz rahmetini belirli ölçüde tartabilmek, Onun isimlerinin gizli definelerini anlayabilmek için ihsan edilmiştir. Bu hislerin görevi, insanın Allah'ı tanıması ve Onun hakkında bilgi edinmesine yardımcı olmaktır. Mesela işitme, görme ve tatma gibi duyular yaratıcının sıfat ve fiillerini anlamak içindir[2].

2. Haber-i Sâdık

a. Haber-i Mütevâtir

Naklolunan haberlerin ancak tevâtür derecesine ulaştığı zaman kesinlik ifade edeceğini belirten Bediüzzaman, tevâtürü 'sarih' ve 'manevî' olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Bir topluluk içinde bulunan birinin bir olayı başkalarına haber vermesi ve orada bulunanlardan hiç kimsenin onu yalanlamayarak susmasını ise 'sükûtî tevâtür' şeklinde isimlendirmekte ve bunu manevî tevâtürün bir çeşidi olarak kabul etmektedir. Özellikle, haber verilen olay hakkında, orada bulunan topluluk bilgi sahibi, tenkit etmesini bilen, yalan söylemeyi çir-

1 Mesnevî, 117-118, Mektûbat, 55-56, 76-77. Ayrıca bk. Mektûbat, 229, 230; Sözler, 447-448. 'Hâricî, misalî, vucûbî ve imkânî' vücûdlar hakkında kısa bir açıklama için bk. Mesnevî, 124. 'Lâ mevcûde illa hû' diyen vahdet-i vücûd meşrebine sahip olanların hata ettiklerine dair misaller için bk. Mektûbat, 77-78. Kâinattaki eşyayı meydana getiren asıl yapı taşlarının oksijen, hidrojen, karbon ve azot olmalarıyla ilgili olarak bk. Sözler, 276. Ayrıca bk. Sözler, 522 (Haşiye).

2 Mesnevî, 177-178; Mektûbat, 307-308. Ayrıca bk. Tez metni, Allah'ı Tanıma (Marifetullah).

kin gören bir topluluk ise onların sükûtunun söz konusu olayın meydana geldiğine kuvvetle delâlet edeceğini ifade etmektedir. İkinci kısım manevî tevâtür ise, bir olayı haber verenlerin, ayrı ayrı şekil ve açıklamalarla da olsa aynı hâdisenin meydana geldiği noktasında birleşmeleridir. Burada ihtilaf, olayın meydana gelip gelmediği noktasında olmayıp nasıllığı konusundadır. Bu durum kendi tâbiriyle 'mütevâtir bi'l-mana' olup, şekildeki ihtilaf onun vereceği bilginin kesinliğine zarar vermez[1].

b. Haber-i Vâhid

Bediüzzaman'a göre haber-i vâhid bazı şartlar ve hâricî emarelere bağlı olarak tevâtür gibi kesinlik ifade eder. Hz. Peygamber'den nakledilen delailü'n-nübüvve'nin (nübüvvet delilleri) çoğunluğunun ya sarihî, ya manevî, ya sükûtî tevâtür ile, bir kısmının ise haber-i vâhidle geldiğini belirterek, ortaya koydukları çeşitli şartlara uyan haber-i vâhidleri alan başta Buhari ve Müslim olmak üzere Kütüb-i sitte imamlarının kabul ettikleri tüm hadislerin tevâtür gibi kesinlik ifade ettiği düşüncesindedir. Yedi sekiz ipin toplanıp kuvvetli bir halat olması gibi çeşitli tariklerle haber verilen mucizelerin 'tevâtür-i manevî', hatta tevâtür-i hakiki olacağını, bunun sahabeden tâbiîne ulaşması halinde de gerçek anlamda tevâtür suretini aldığını ifade ederek Sahih-i Buhari'de bir hadisi görmenin onu sahabeden bizzat işitmek gibi olduğunu belirtmektedir[2].

Bunun yanında hadislerin âhad olanlarının zan ifade ettiğini, bundan dolayı akâid konularında tek başına delil olamayacağını, akîde hususunda yakînin şart olduğunu söyleyen Bediüzzaman, metin ve senedi mütevâtir olsa bile, hadislerin bir inanç esası oluşturabilmesi için delâletlerinin mutlaka kati olması gerektiğini belirtmektedir[3].

b1. Tevil

Tevili, "hadis veya ayetten çıkarılan bir mananın mümkün veya muhtemel olması" şeklinde tanımlayan Bediüzzaman, mantık açısından herhangi bir tevil sonucunda ortaya konulan bir mananın imkânını reddetmenin, ancak o mananın muhâl olduğunu ispat etmekle mümkün olacağını belirtmektedir[4].

Müfessirlerce ayet ve hadislere verilen farklı manaların söz konusu ayet ve hadislerin sübûtunu etkilemeyeceğini belirten Bediüzzaman, Kur'an'ın ve hadislerin her kelimesinin, 'bu Allah veya peygamberin kelâmıdır'; 'onlarca murad olan mana haktır'; 'istenen mana budur' şeklinde üç farklı önerme ile bağlı olduğunu belirtmektedir. Ona göre, şayet kelimeler başka bir manaya ihtimali olmayan muhkemat türünden ise veya başka bir yerde açıklanmamış ise, birinci ve ikinci önermeleri aynen kabul etmek gereklidir ve bunların inkârı küfürdür. Eğer başka bir manaya ihtimali olan bir nass söz konusu ise, üçüncü önermeyi kabul etmek gerekmediği gibi önerilen anlamın reddi de küfür değildir. Müfessirler arasındaki ihtilafların sadece bu konuda olduğunu söyleyen Bediüzzaman, mütevâtir hadislerin de bu hususta ayetler gibi mütâlaa edilmesi gerektiğini, ancak burada birinci

1 Mektûbat, 86-87. Dünyanın yuvarlak olduğu hakkında İslam âlimlerinin 'ittifak-ı sukutî' ile ittifak ettiklerine dair bk. Muhakemat, 49.
2 Mektûbat, 86-87, 103-104, 110, 129. Ayrıca bk. Şualar, 339.
3 Muhakemat, 52.
4 Şualar, 338-339. Kıyamet alemetleri ve bazı amellerin faziletlerinden bahseden hadisleri inkâr eden veya zayıf ve mevzu diyenlere bu hadislerin tevillerinde göz önünde bulundurulacak oniki esası misallerle anlatan ve bu hadislere zayıf ve mevzu demenin hatalı bir davranış olduğunu belirten bir parça için bk. Sözler, 316-325.

önermenin araştırılması gereken bir nokta olup, konu edilen hadisin gerçekten hadis olup olmadığında tereddüt bulunduğunu ifade etmektedir[1].

3. Akıl

Akıl ile naklin tearuzu halinde, aklın asıl alınarak naklin tevil olunması[2] gerektiği görüşünde olan Bediüzzaman akıl hakkında bir bilgi vasıtası olarak mütekellimlerin ele aldığı şekilde bir görüş belirtmemektedir. Ancak o, aklın her şeyi tartamayacağını, sadece maddî ve gözün gördüğü şeyler hakkında hüküm verebileceğini, aklın en büyük özelliğinin ise, burhan üzerine gitmek olduğunu ifade etmektedir[3]. Bediüzzaman, aklın bir bilgiyi oluştururken geçirdiği merhaleleri, zihne gelen bir fikrin geçirdiği safhaları tahayyül, tasavvur, taakkul, tasdik, izan, iltizam ve itikat şeklinde sınıflandırmaktadır[4].

4. Bilgilendirilme

a. Vahiy

Bir sultanın, biri basit tebaa ile küçük bir iş için özel bir telefonla konuşmak, diğeri de saltanat ve umumî hakimiyeti adına emirlerini duyurmak için seçkin bir memuru vasıtasıyla yüce bir fermanla tebliğde bulunmak şeklinde iki tür konuşması olabileceğini söyleyen Bediüzzaman, bunların birincisini 'ilham'a, ikincisini ise 'vahiy'e benzetmektedir[5].

Allah'ın, insanlığın akıl ve anlayışına göre konuşmasını bir 'tenezzülât-ı ilâhî' olarak gören Bediüzzaman, bütün hayat sahiplerini konuşturan ve onların konuşmalarını bilen birinin kendisinin de bu konuşmalara katılmasının rab olmanın; insanların şükür ve dualarına fiilen karşılık verdiği gibi bunlara sözle de karşılık vermesini yaratıcı olmanın; âcizlik, ihtiyaç ve gelecek endişesi ile dolu olan insana, ilâhî varlığını duyurmanın da ulûhiyetin gereği olduğunu belirtmektedir. Yine kendi varlığını tanıtmak üzere kâinatı baştan başa harikalar içinde yaratan ve mükemmelliğini binlerce dille söylettiren birinin, kendi sözleriyle kendisini tanıtması gerekir ki, İlim ile Hayat sıfatlarının zarurî bir sonucu olarak kelâmla muttasıf bulunma, Bediüzzaman'ın kendi tâbiriyle 'mükâleme-i Sübhanî', sınırsız ve eksiksiz bir şekilde Allah'da bulunmaktadır[6].

Bediüzzaman vahyi, 'sarihî' ve 'zımnî' olarak iki kısma ayırmaktadır. Vahy-i sarihî, peygamberlerin yalnızca tercüman olup, müdahalelerinin olmadığı kısımdır. Kur'an ve bazı kutsî hadisler gibi. Vahy-i zımnî ise, mücmel olarak gelen vahiy ve ilhamlar olup tasvir ve açıklaması peygamberlere aittir[7].

b. İlham

İlhamların bir yönden vahye benzediklerini ifade eden Bediüzzaman, aralarında iki fark bulunduğunu belirtmektedir. Birincisi, vahyin çoğunluğunun melek vasıtasıyla, ilhamın ise

1 İşârâtü'l-i'câz, 73; Muhakemat, 41-42; Mektûbat, 363. Günümüzde de içtihad kapısının açık olduğu fakat oraya girmeye 'altı mani' bulunduğuyla ilgili olarak bk. Sözler, 449-453 (İçtihad Risalesi).
2 Muhakemat, 10. Akla önem vermemenin insanları dalâlete sürükleyebileceği ve Kur'an ayetlerinin akla önem vermesi ile ilgili olarak bk. Muhakemat, 34.
3 Muhakemat, 67.
4 Sözler, 658.
5 Sözler, 120.
6 Asâ-i Mûsâ, 103-104; Şualar, 104-105.
7 Mektûbat, 86.

vasıtasız olması; ikincisi, vahyin gölgesiz, saf ve havassa has olması, ilhamın ise gölgeli, karışık ve herkese açık olmasıdır. İlhamın, melek, insan ve hayvan ilhamları gibi pek çok türleri bulunduğunu[1] söyleyen Bediüzzaman'a göre, ilham alan örümcek, arı gibi hayvanlara, hatta bitkilere Allah, lezzet ve ihtiyaç üzerine bina edilmiş bir programla tekvînî emirlerinin ve hizmetlerinin programını vermiştir. Mesela, kitab-ı mübîn düsturlarından arının vazifesine ait miktarını bir program olarak arıya koymuş ve lezzeti o programın çalışması için bir anahtar yapmıştır. Arı o programdaki emirleri anlayıp ona göre hareket etmektedir[2].

İlhamları, vahiy konusunda da belirttiğimiz gibi Allah'ın Vedûd, Rahmân, Rahîm, isimleri ve şefkâtinin zarurî ve vacip bir gereği[3] olarak gören Bediüzzaman, bir şey hususunda birden bire kalbe gelen ilhamları, çeşitlerine göre ihtar[4] veya sünûhat[5] diye de isimlendirmektedir. Ona göre insana her tür ilim ve hakikatleri bildiren, hayvanlara her nevi ihtiyaçlarının nasıl karşılanacağını öğreten bütün gaybî ilhamlar Allah'ın varlık ve birliğine delâlet etmektedirler[6].

c. Rüya

Birçok ayetin, uyku ve rüyada perdeli olarak önemli hakikatlerin varlığını gösterdiğine işaret eden Bediüzzaman, bunların gerçek anlamlarını tam olarak herkes anlayamayacağından her hususta rüyaya itimat etmenin ise doğru olmayacağını belirtmektedir. Onun rüya hakkındaki görüşlerini şu şekilde özetlemek mümkündür: Üç kısma ayrılan rüyanın iki bölümü Kur'an'ın tâbiriyle "edgâsu ahlâm" olarak nitelenir ve bunlar tâbire değmez. Bu tür rüyalar ya bir hastalıktan veya daha önce yaşanmış olayların değişik şekilde tasvirinden ibarettir. 'Rüya-i sâdıka' adı verilen rüyalar ise, nübüvvetin kırk cüzünden birisi olup gayb âlemine açılan bir penceredir. Kişi o pencere ile meydana gelmeye hazırlanan olaylara bakar ve Levh-i mahfuz'un cilveleri ve kaderin numuneleri türünden birine rastlar, bazı hakiki olayları görür. O olaylarda bazen hayal tasarruf eder, çeşitli suretler giydirir. Çeşitli tabakaları olan bu kısım bazen aynen görüldüğü gibi çıkar. Sâdık rüyalar 'his kable'l-vukû'un fazlaca inkişafıdır. Avam için sâdık rüyalar bir nevi velayettir ki, evliya gibi gaybî ve gelecek şeyleri görürler. Ayrıca ona göre rüyalar en küçük hâdiselerin bile meydana gelmeden önce yazıldığını ve kâinatta başıboşluğa yer olmadığını göstermektedir[7].

d. His Kable'l-Vukû'

His kable'l-vukû'un az veya çok herkeste hatta hayvanlarda bile var olduğunu söyleyen Bediüzzaman, bunun bazı hassas kimselerde kerâmet derecesine çıktığını da ilave etmektedir. Bu arada, his kable'l-vukû'a benzer, zahirî ve bâtınî bilinen duyulara ilave olarak, insan ve hayvanlarda "sâika" (sevk) ve "şâika" (şevk) adıyla aynı işitme ve görme gibi iki hissin daha varlığını ilmen bulduğunu belirten Bediüzzaman, ehl-i dalâlet ve felsefenin, mahiyeti bilinemeyen bu hislere hata ederek 'sevk-i tabiî' dediklerini, ancak bunların sevk-i tabiî olmayıp bir tür 'ilham-ı fıtrî' olarak insan ve hayvanı kaderin sevk etmesi olduğunu

1 Asâ-i Mûsâ, 104.; Şualar, 104-105; Sözler, 121-122; İşârâtü'l-i'câz, 302.
2 Mesnevî, 139; Lem'alar, 121-122. Ayrıca bk. Tez metni, His Kable'l-Vuku'.
3 Asâ-i Mûsâ, 104-105; Şualar, 105.
4 Mektûbat, 179.
5 Mektûbat, 363.
6 Asâ-i Mûsâ, 105; Şualar, 106; Sözler, 614.
7 Mektûbat, 322-325.

belirtmektedir[1]. Bu konuda işaret ettiği bir husus da, en gizli gaybî işlerin, –yağmurun yağması gibi– meydana geldiğinde veya vukua gelmesi yakınlaştıktan sonra his kable'l-vukû'un bir türüyle bilinmesinin gaybı bilmek değil, var olanı veya vücûda gelmesi yaklaşmış şeyi bilmek olduğudur[2].

5. Tefe'ül

Çeşitli divan ve şiir kitaplarıyla bir Fatiha okuyup fal açılabileceği[3] görüşünde olan ve eserlerinin birkaç yerinde bu tür tefe'ül örnekleri bulunan Bediüzzaman, Kur'an'ın kâfirlerden çok yerlerde ve şiddetli bir şekilde bahsettiğinden, kâfire ait şiddet fal açan insana çıktığında ona üzüntü verip kalbini karıştıracağından dolayı Kur'an ile tefe'ülü doğru bulmamaktadır[4].

6. Tevafuk

Tevafuğu cifr ilmi anahtarlarından biri olarak gören Bediüzzaman, aynı hususta birçok tevafuğun bir araya gelmesini kuvvetli bir gaybî işaret olarak kabul etmektedir[5]. Ona göre, bir şeyde tevafuk olsa, küçük bir emare olup o işte bir kasıt olduğunu ve rasgele olmadığını gösterir. Bilhassa bir tevafuk birkaç yönden olunca emare kuvvetleşir, özellikle yüz ihtimal içinde iki şeye mahsus ve o iki şey birbiriyle tam münasebet içinde olsa, o tevafuktan gelen işaret sarih bir delâlet hükmüne geçmekte ve bir irâde ile, bir maksat için o tevafuğun olduğunu gösterip tesadüf ihtimalini ortadan kaldırmaktadır[6].

7. Cifr

Ebced hesabının ilmî ve edebî bir kanun olduğuna dair pek çok delillerin bulunduğunu belirten Bediüzzaman bu delilleri şu şekilde sıralamaktadır: Hz. Peygamber yahudilerin mukattaa harflerinden cifr ile 'ümmetinin müddetinin az olduğunu' söylemeleri üzerine diğer surelerin başlarında olanları okuyarak 'daha var' diye cevap vermiş; Hz. Ali Celcelutiye'sini[7] bu hesapla düzenlemiş; Cafer-i Sâdık ve Muhiddin Arabî gibi zâtlar bunu gaybî bir anahtar kabul etmiş; edipler yapma olarak taklîde çalışmıştır. Hatta Allah eşyanın fıtratında, bu 'tevafuk-ı hesabiye'yi bir nizam, birlik, uygunluk ve güzellik kanunu yapmıştır. Bu durum ise, –mesela ellerin ayakların damar ve kemiklerin birbirine tevafuk etmeleri, hatta her baharda geçen baharın bir benzerinin yaprak ve meyve olarak az farkla muvafakatları– ilâhî irâdeyi ve yaratıcının birliğini gösteren kuvvetli şahitlerdir. Belirttiği bu sebeplerden

1 Emirdağ, I, 54; Mektûbat, 323-324. Ayrıca bk. Mesnevî, 215.
2 Lem'alar, 107.
3 Barla, 179.
4 Mektûbat, 323. Tefe'ülle ilgili misaller için bk. İşârâtü'l-i'câz, 310 (Hâşiye); Tarihçe, 122; Mektûbat, 330; S.T.G., 114, 126.
5 Barla, 12; S.T.G., 60; Şualar, 577; Otuz üç ayetin Risale-i Nur'a mana ve cifir ile işaretleri için bk. S.T.G., 59-90; Şualar, 576-610. Ayrıca bk. Kastamonu, 36-37; S.T.G., 42. Tevafukların Nur mesleğinin şevk ve zevki olup israf sayılmaması gerektiğiyle ilgili olarak bk. Barla, 87, 198; Kastamonu, 38.
6 S.T.G., 129, 168; Emirdağ, I, 39. Tevafuk'a ait bazı misaller için bk. Barla, 86-87, 89, 166, 168, 170-172, 198; Kastamonu, 38-40, 162-164, 165-166, 192-193; S.T.G., 16-18, 20-25, 144.
7 Hz. Peygamber'in derslerine istinaden aslı cifr ve ebced hesabı ile alâkâlı olarak Hz. Ali tarafından telif edilen Süryanice bir kasidedir. Bedî (nadide, eşsiz) manasına gelmektedir. Matbu olup çeşitli kütüphanelerde tek olarak veya çeşitli mecmuaların içinde bulunmaktadır. Risalelerde aslının vahiy olarak Hz. Peygambere bildirildiği ve Hz. Ali'nin de buna istinaden kaleme aldığı belirtilmektedir. (bk. Şualar, 620, 625, 627; S.T.G., 99, 101, 107)

dolayı Kur'an'ın da işaretlerinde cifri kullanmasını icazının gereği[1] olarak gören Bediüzzaman, bu hususu da şu şekilde ifade etmektedir: Her bir ayetin pek çok manaları vardır. Çünkü Kur'an İlm-i muhit'ten geldiği için bütün manaları murad olabilir. İnsan sözleri gibi bir-iki manaya gelmez. İşte bunun için çeşitli tefsirler yapıldığı halde beyan edilmeyen daha birçok hakikati bulunmaktadır. Bilhassa harfler ve açık manası dışında işaretlerinde çok mühim ilimler vardır[2].

C. Gayb

Gaybın yalnızca Allah'ın bildirmesiyle bilinebileceğini belirten Bediüzzaman, evliyanın yanı sıra[3] Hz. Peygamber'in de kendi kendine gaybı bilmediğini ifade ederek[4], gaybî işlerin bir kısmının kendisine tafsil ile bildirildiğini, –Kur'an'ın ve kutsî hadislerin muhkemleri gibi– bu kısma tasarruf edip karışmadığını, imana girmeyen kevnî hâdiseler ve gelecekte vuku bulacak olaylar gibi diğer bir kısmının ise icmal ile bildirildiğini, açıklama ve tasvirlerinin onun içtihadına bırakıldığını çeşitli misallerle açıklamaktadır[5]. Bu arada işaret ettiği bir husus da, bütün mucize ve kerâmetlerin Allah'ın ilham ve bildirmesine dayanmasıdır[6].

Allah'ın hikmet ve rahmetinin gaybî işlerden çoğunun gizli kalmasını istediğine değinen Bediüzzaman, dünyada insanın hoşuna gitmeyen şeyler çoğunlukta olduğundan meydana gelmesinden önce onları bilmenin üzüntü vereceğini, bu sebeple ölüm ve ecelin müphem bırakıldığını, insanın başına gelecek musibetlerin gayb perdesi altında gizlendiğini belirtmektedir[7].

Gayb konusunda dikkat çeken bir nokta da, büyük velilerin bazen geçmiş ve geleceği hazır gibi gördükleri ve geçmişten açıkça haber verdikleri halde gelecekten gizli işaretlerle bahsetmelerinin gaybla ilgili ayetlerin ifade ettikleri kutsî yasağa karşı bir edep takınmak için olduğu ve geleceğe ait olan gaybî olayların niyet ve ihtiyar ile verilmediğinden niyet ile de müdahale etmenin o yasağa karşı itaatsizliği doğuracağı hususudur[8].

1. Mugayyebât-ı Hams

Lokman suresi 34. ayette belirtilen beş bilinmeyenden ikisi olan yağmur ve anne rahminde bulunan çocuğun durumu ile ilgili açıklaması bulunan Bediüzzaman, yağmurun yağmasının bir kaideye bağlanmayarak ne zaman yağacağının belli olmamasının sebebini, o kaide-

1 S.T.G., 80; Şualar, 599-600; Ayrıca bk. S.T.G., 52. Ayet ve hadislerden, kıyamete yakın bir zamanda bir taifenin büyük hasarlara karşı mücadele vereceğinin ve kıyametin kopma tarihlerinin cifirle hesabı için bk. Kastamonu, 23-24, 152-153; S.T.G., 46-47.

2 Lem'alar, 33. Cifr ile ilgili olarak Asr suresinin bu asra bakan işaretleri için bk. Kastamonu, 151-153; S.T.G., 45-47; Besmele'nin ebced hesabıyla tevafukları için bk. Lem'alar, 37-38; Nas suresinin bu zamana bakan işaretleri için bk. Asâ-i Mûsâ, 74-76; Şualar, 224-227; Fil suresinin asrımıza bakan işaretleri için bk. Kastamonu, 168-170; Çeşitli ayetlerin Risalelere olan işaretleri için bk. Asâ-i Mûsâ, 77-79; Şualar, 228-230; Kastamonu, 136-138, 140-141; Emirdağ, I, 33-35; S.T.G., 49-51, 53-54.

3 S.T.G., 157; Kastamonu, 144.

4 Hz. Peygamberin gaybden verdiği haberler için bk. Mektûbat, 90-103; S.T.G., 111-112.

5 Şualar, 487. Fetih suresinin son yedi ayetinin mana ve harfleriyle Mekke'nin fethi, Sahabeler, dört halife, Hz. Hasan ve onların gelecekteki durumları ile ilgili işaretleri için bk. Lem'alar, 28-36; Barla, 153-156.

6 Şualar, 355. Hz. Ali'nin Celcelutiye'sinde 'Asâ-i Mûsâ'dan haber verdiğine dair bk. Asâ-i Mûsâ, 10.

7 Mektûbat, 88; Kastamonu, 161; S.T.G., 161; ölüm ve kıyamet gibi gaybî işlerin gizli kalmasının hikmetlerinden bir kaçı için bk. Şualar, 488.

8 S.T.G., 130-131. Ayrıca bk. Kastamonu, 161; S.T.G., 161. Velilerin verdikleri gaybî haberlerin bazen meydana gelmemesinin sebeplerinden biri için bk. Lem'alar, 98. Ayrıca Cin ve şeytanlar semâvât haberlerini kulak hırsızlığı yaparak kahinlere getirdiklerine dair bk. Lem'alar, 268-271.

ye güvenip yağmur için şükür ve duanın terk edilmemesi olarak görmektedir. Ona göre rasathanelerle yağmurun vaktini tayin etmek gaybı bilmek değil, gaybdan çıkan yağmurun görünen âleme yaklaşması vaktinde bazı belirtilerinden yola çıkarak ne zaman yağacağını bilmektir. Anne karnındaki çocuğun durumu bilmekten kastedilen ise, yalnızca erkek veya kız olup olmayacağının bilgisini değil onun kabiliyet, şekil ve gelecekte alacağı durumları da içermektedir[1].

1 Lem'alar, 106-108; Sözler, 185.

II. BÖLÜM

ALLAH-KAİNAT-İNSAN

A. Kâinat

Yüce yaratıcının, âhirete, Esmâ-i hüsnâ'ya ve bizzât kendi kendine bakmak üzere üç yüzü bulunan[1] bu dünya ve kâinatı yaratmayı dilediğini, esaslarını altı günde hikmet ve ezelî ilminin kanunlarıyla ortaya koyduğunu, kaza ve kader kanunlarıyla şekil verdiğini, canlı ve cansız her şeyi kendilerine has bir şekilde düzenleyip koyduğu her kanunda isimlerini tecellî ettirmeye başladığını[2] ifade eden Bediüzzaman, âlemdeki görünen güzelliklerin kendilerinin malı olmayıp tezâhür etmek isteyen sermedî ve mukaddes bir cemâlin ve devamlı tecellî edip görünmek isteyen münezzeh bir güzelliğin işaret ve cilveleri olduğunu belirtmektedir[3].

Bediüzzaman'a göre Allah'ın isimlerinin sonsuz tecellîleri vardır. Yaratılmışların çeşitli oluşu da bu tecellînin çeşitliliğindendir. İsimler dâima tezâhür etmek, cilvelerini görmek ve göstermek istediklerinden her an kâinat tazelenmekte ve hareket halinde bulunmaktadır[4]. Bunun yanında canlıların, hatta cansız varlıkların yaptıkları işlerden lezzet almaları[5], her bir merhamet sahibinin başkasını memnun etmekten mesrur olması, sevindirmekle sevinmesi, lezzet almalarıyla kendisinin de lezzet duyması gibi Allah'ın da 'memnuniyet-i mukaddese', 'iftihar-ı kutsî', 'lezzet-i mukaddese' gibi isimlerle işaret edilen sıfatları, devamlı faaliyeti ve her an yaratmayı gerektirmektedir[6].

Kâinattaki düzen ve intizamın bütün tabiî ilimlerce ortaya koyulmuş olduğu ve her bir ilim dalının kendine özgü kaidelerle bunu formülleştirdiği görüşünde olan Bediüzzaman, her bir şeyin hikmet üzere yaratıldığını, faydasız, abes bir işe ve tesadüfe yer bırakılmadığını belirtmektedir[7]. Allah'ın kâinatı teşkil eden zerreleri, fıtrî şeriatına itaat edecek ve tekvînî emirlerini dinleyecek bir tarzda yarattığını[8] belirten Bediüzzaman, parçalara bölünemeyen, kelâm ve felsefede 'cevher-i ferd' adını alan bu zerreler ve bunlardan daha küçük olduğunu söylediği esîr maddesiyle de kâinatta boş bir yer bırakılmadığını ifade etmektedir[9].

---

1 Mesnevî, 69, 90; Sözler, 584; Mektûbat, 268.
2 Sözler, 610. Her bir yaratılmışın hakikatinin Allah'ın bir veya birçok ismine dayandığıyla ilgili misal ve açıklamalar için bk. Sözler, 586-590.
3 Lem'alar, 245. Ayrıca bk. Mesnevî, 181.
4 Mektûbat, 79. Kâinatı meydana getiren zerrelerin her an hareketlerinin kaynağı, sebepleri, vazife ve hikmetleri için bk. Sözler, 513-523.
5 Canlı ve cansız varlıkların yaptıkları işlerden nasıl lezzet aldıklarıyla ilgili geniş bilgi için bk. Mesnevî, 136-139; Lem'alar, 119-122, 330; Mektûbat, 78-80.
6 Lem'alar, 332; Mektûbat, 78-80, 265; Sözler, 581-582. Geniş açıklama ve çeşitli misaller için bk. Mektûbat, 268-275; Lem'alar, 329-333. Ayrıca bk. Tez metni, Haberî (Müteşâbih) Sıfatlar.
7 Mesnevî, 212; Alemde tesadüfün bulunmadığına dair bk. Mesnevî, 205. Her tabiî ilmin kendi mahsus bir lisanla Allah'tan bahsedip onu tanıttırması konusunda lise talebelerine verilen bir ders için bk. Asâ-i Mûsâ, 23-26; Şualar, 173-176; Sözler, 142-145.
8 Mesnevî, 160. Rububiyet tecellîlerine, kudretin faaliyetine ve Allah'ın isimlerine en uygun olan maddenin toprak olmasıyla.ilgili olarak bk. Mesnevî, 203.
9 Şualar, 561. 'Esîr' maddesi ve gökyüzü ile ilgili olarak bk. İşârâtü'l-i'câz,, 284-290; Lem'alar, 63-66, 325-326; Sözler, 533-534.

1. Kâinatın Yaratılış Sebebi ve Gayesi

Bediüzzaman'a göre kâinatın ve dolayısıyla insanın yaratılış sebepleri, hikmet ve gayeleri muhabbet[1], Hz. Peygamber[2], ibâdet[3], dua[4], şükür ve hamd[5], Allah'ın kendi kendini başkalarında kendi gözüyle görmek ve ayrıca onlara görünmek istemesi gibi sebeplerdir[6].

2. Tabiat ve Tabiat Kanunları

Bediüzzaman ilâhî şeriatı ikiye ayırmaktadır: Birincisi, Allah'ın Kelâm sıfatına dayanan ve insanların ihtiyarî fiillerini düzenleyen şeriat; ikincisi ise İrâde sıfatından gelen, 'tekvînî emirler' diye adlandırılan 'fıtrî şeriat'tır. Fıtrî şeriat kâinatta sürüp giden âdetullahın toplamından ibarettir[7]. Ona göre kanunlar ilmî vücûdu olan fakat hâricî vücûdu bulunmayan itibarî işlerdir. Tabiat da, Allah'ın koyduğu büyük fıtrî bir kanundur ki, mevcûdâtta tecellî eden ilâhî fiillerin düzenlediği her bir âdetullahın toplamından ibarettir. İnsanlar gaflet, dalâlet ve tabiat kanunlarındaki yeknesaklığın devamı sebebiyle 'Nakkâş-ı Ezelî'yi tanıyamadıklarından kanunun bizâtihi Kudret, sanatın da Sani' (Yaratıcı) olduğu vehmine kapılmışlardır. Ayrıca Bediüzzaman, 'Kanun' ve 'nevâmis' denilen şeylerin, ancak İlim ile İrâde ve Emr'in türlere olan tecellîlerinin isimleri olduğunu, 'kanun'un Emir'den, 'nâmus'un ise İrâde'den geldiğini belirtmektedir[8].

3. Madde ve Ezeliyet

Maddenin ezelî olup olmadığı hususunda Bediüzzaman, maddenin her an değişen bir hareket ve sükuna sahip olduğundan dolayı ezelî olamayacağını ve hudûsunun muhakkak olduğunu belirtmektedir. Yine o, hiçbir nev'in ezelî bir silsile takip edemeyeceğini, bir şeyin başka bir şey olmasının ve hakikatinin değişmesinin de imkânsız olduğunu ifade etmektedir. Aynı tür içindeki değişmeler ise maddenin hakikatinin değişmesi sınıfına girmemektedir. Ayrıca cevher ve âraza da değinen Bediüzzaman, ârazların cevher olamayacağını, türlerin birbirinden ayrılmasını sağlayan bütün ârazların adem-i sırftan yaratıldıklarını vurgulamaktadır[9].

Ona göre bütün silsilelerin sonunda bir yaratıcının varlığına kesin şehâdetleri göz önünde olduğu halde bazı insanların madde ve maddenin hareketinin ezelî olması cihetine giderek dalâlete düşmelerinin sebebi, kast ve dikkatle değil de sathî bir nazarla muhâl ve bâtıla bakıldığında onun mümkün nazariyle görülebileceğidir. İnsan sathî ve ilgisiz bir nazarla bâtıl ve muhâl bir şeye baktığı zaman hakiki illetini bulamadığı takdirde ya sıhhatini kabul edecek veya inkâr edecektir. Fakat istekli ve alıcı gözüyle kasten ve dikkatle bakacak olursa bu bâtıl meselelerden hiçbirini kabul etmeyecektir[1].

1 Sözler, 331. Geniş bilgi için bk. Tez metni, Sevgi ve Şefkat.
2 Emirdağ, I, 172-173. Geniş bilgi için bk. Tez metni, Hz. Peygamber ve Nübüvveti.
3 İşârâtü'l-i'câz, 16-17. Geniş açıklama için bk. Tez metni, İbâdet.
4 Açıklamalar için bk. Tez metni, Dua.
5 Lem'alar, 314. Geniş bilgi için bk. Tez metni, Hamd ve Şükür.
6 Sözler, 56; Asâ-i Mûsâ, 164. Allah'ın çeşitli isimlerinin görmek ve görünmek istemeleriyle ilgili olarak bk. Sözler, 57-81.
7 Mesnevî, 211.
8 Muhakemat, 112-113; İşârâtü'l-i'câz, 171; Mesnevî, 51, 210-211; Lem'alar, 324-325, 326; Barla, 151-152. Ayrıca bk. Muhakemat, 108-109; Mesnevî, 123. Kâinatı meydana getiren zerrelerin Kanun-ı rububiyet, Kanun-ı kerem, Kanun-ı cemal, Kanun-ı rahmet, Kanun-ı hikmet, Kanun-ı Adl ve Kanun-ı ihata-i ilmî gibi kanunlara delâletleri için bk. Sözler, 520-523.
9 Muhakemat, 111-112; Mesnevî, 213-214.

4. Sebepler

Bediüzzaman'a göre sebepler, Kudret'in izzetini, rububiyetin büyüklüğünü göstermek için ortaya konulmuş birtakım vasıtalardır. Kudret'in yardımcıları olmadıkları gibi hiçbir tesir gücüne de sahip değillerdir. Gafil ve cahil olanlar hâdiselerdeki hikmet ve güzellikleri göremediklerinden, Allah'tan şikayet etmeye başlarlar. Bu şikayetlerin hedefini değiştirmek için sebepler yaratılmıştır. Çünkü, görünürde kusur sebeplerden çıkmakta, onların kabiliyetsizliğinden ileri gelmektedir. Mesela, ölümcül hastalıklar bir perde olup ölümden gelen feryatları kendilerine çevirmekte; yine Azrâil, ruhların kabzedilmesinde zahiren merhametsiz görünen ve rahmete uygun düşmeyen bazı halleri üzerine alan bir memur olarak ilâhî kudrete bir perde olmaktadır. Kısacası, Allah'ın izzet ve azameti sebeplerin aklın nazarında birer perde olmalarını, tevhid ve celâli ise hakiki güç ve tesiri sebeplere vermemeyi gerektirmektedir[2]. İzzet ve azametin gereği olan taraf 'mülk ciheti', sebeplerin bulunmadığı ve her şeyin güzel olduğu yön ise 'melekût ciheti'dir. Dünyada hayat, ruh, nur ve vücut gibi iki yönü de güzel olan şeylerin ise hem mülk hem de melekût cihetleri vasıtasız Allah'ın kudretinden çıkmaktadır[3].

Ayrıca, Allah her şeyi bir sebebe bağlamakla düzeni temin eden nizamı kâinata koymuş ve her şeyi o sisteme başvurmaya ve onda kalmaya yöneltmiştir. Özellikle insanı sebeplere uymakla mükellef kılmıştır. Her ne kadar dünyada sebepler varsa da âhirette tamamen ortadan kalkacaktır. Yine Bediüzzaman'a göre bu dünyada vehim ve hayaliyle sebeplere bakan Mutezile olur ki, tesiri sebeplere verir. Yalnız imanıyla sebeplere bakan da sebeplere kıymet vermeyerek Cebriye mezhebi gibi tembelcesine bir tevekkülle, âlemde koyulmuş olan düzene muhâlefet eder[4].

Bediüzzaman, insanların bir yaratıcının varlığı hususundaki düşüncelerinden birinin de sebeplerin yaratıcı olabileceği görüşü olduğunu belirtmektedir. Ancak bunun olabilmesi için sebeplerin bilen, gören, hisseden ve hayat sahibi olmalarının yanında, bir zerreyi meydana getirebilmeleri için hepsinin o zerrede toplanmaları gerekir ki, bu da imkânsızdır[5]. İşte kâinatta görünen en büyük sebeplerin, en küçük bir müsebbebe (sebebi oldukları şeye) hiçbir bakımdan gücünün yetmemesi, onların birer perde olup müsebbepleri yapanın başkası olduğunu gösterir. Çünkü şuursuz sebepler bir gayeyi düşünüp yerine getiremez. Sebep gayet basit, âciz ve ona isnat edilen müsebbep ise gayet sanatlı ve kıymetli olup ayrıca çeşitli gaye ve faydaları bulunduğundan sebebi de aşarak hikmetli bir yaratıcıya işaret eder[6].

1 İşârâtü'l-i'câz, 169-170; Mesnevî, 210; Muhakemat, 110.
2 Mesnevî, 12-13 199; Lem'alar, 314-315; Sözler, 272-273, 494. Ayrıca bk. Sözler, 159, 393-394, 650; Mesnevî, 214, 79-80.
3 Mesnevî, 214; İşârâtü'l-i'câz, 252-253; Lem'alar, 106-108; Sözler, 185.
4 İşârâtü'l-i'câz, 20, 278. Ayrıca bk. İşârâtü'l-i'câz, 282-283. Sırf sebeplere sarılan insanın zillet ve hakarete sebep olacağı ile ilgili misaller için bk. Mesnevî, 62.
5 Mesnevî, 122-123. Sözler, 569. Tabiî sebeplerin esası olan 'cüz lâyetecezzâdaki' itme ve çekim kuvvetiyle meydana gelen hareketten doğduğunu zannetmenin muhâlliğine dair bk. Muhakemat, 108-109; Mesnevî, 210. Zerrelerin hareket sebepleri konusunda geniş açıklama için bk. Sözler, 513-523.
6 Sözler, 634-635; Mesnevî, 211. Ayrıca bk. Mesnevî, 96, 124-125. Sebeplerin yaratıcı olmasının muhâlliği ile ilgili olarak bk. Asâ-i Mûsâ, 140-142; Lem'alar, 171-172. 'Hayatî, vücûdî, nûranî şeylerin yaratılmasındaki sebeplerle ilgili üç nokta için bk. Mesnevî, 79-80.

Yine Bediüzzaman, insanları fikren dalâlete atan nedenlerden birini de, ülfeti ilim olarak görüp alıştıkları şeyleri mâlum bilmeleri, olarak görmektedir. Ona göre insanların yeryüzüne ait bedihî bilgileri ve kabulleri olayları her zaman aynı kanunlar içinde görmelerine dayanır. Bu alışkanlıklar hakikatin görülmesine mani olur. Bu sebeple Kur'an insanın çevresinde tabiî gördüğü olaylara dikkat çekerek ondaki harikalara işaret etmekte[1], Allah ise, bazen cin ve insanların nazarlarını sebeplerden sebepleri yaratana çevirmek için yeknesaklık perdesini yıkarak, bütün şartlar hazır ve önceki şartların aynı iken sonucu aynı kılmayarak her şeyin elinde olduğunu göstermektedir[2].

Müsebbebâtı sebeplerle bağlayan meşîet ve ilâhî irâdedir diyen Bediüzzaman, bu nedenle sebeplerin, sebep oldukları şeylere hükümran olamayacağını, sebeplerin ortadan kaldırılmasıyla sebeplerle bağlı ve onunla kâim olan müsebbebâtın yokluğa düşmesi ihtimalinin de bulunmadığını belirtmektedir[3].

a. İllet ve İktiran

Bediüzzaman, iki şeyin beraber gelmesi veya bulunmasının 'iktiran' olarak tâbir edildiğini belirtmektedir. Ona göre zahirî sebeplere değer verenleri aldatan şeylerden biri de iktiranı illetle karıştırmalarıdır. Bütünü oluşturan bir parçanın yokluğu, bir şeyin meydana gelmemesine illet teşkil eder. Böylece kişi parçayı, bütünün meydana gelmesinde de illet zanneder. Fakat iki şey arasında bir birliktelik olursa, yani dâima beraber vücûda gelirlerse, birisi ötekine illet gösterilemez. Bir şeyin vücûdu o şeyin bütün parçalarının varlığıyla olur, fakat yokluğu bir tek şartın yokluğuyla meydana gelir. Mesela, bir bahçeyi sulayan arkın önünü açmayan kişi, o bahçenin kurumasına ve oradaki nimetlerin yokluğuna sebep ve illet olur. Fakat o bahçedeki nimetlerin vücûdu o kişinin su yolunu açmasından başka yüzlerce şarta daha bağlı olup esas illet olan Kudret ve İrâde ile vücûda gelir. Bu şekilde iktiran ve illetin farkını belirten Bediüzzaman ayrıca şu misali de vermektedir: İnsana bir nimet gelmektedir. Fakat nimeti gönderenin ihsan niyeti o nimete 'mukârin' olmuş fakat illet olmamıştır. Çünkü, illet ilâhî rahmettir. Nimeti gönderen onu vermeye niyet etmese o nimet kişiye ulaşmaz ve nimetin yokluğuna illet olur. Fakat ihsana olan meyil o nimetin varlığına illet olamaz. Ancak yüzlerce şarttan biri olabilir[4].

5. Âlemler

Bediüzzaman, ışık, ısı, hava, enerji, elektrik, cezb (çekim) ve uzay boşluğunu doldurduğundan bahsettiği esîr maddesini de, âlem-i misal, âlem-i berzah gibi birer âlem olarak isimlendirmekte ve bu âlemler arasında bir yer darlığının bulunmadığını belirtmektedir. Ona göre bahsettiği bu âlemler gibi gaybî âlemlerin de dünyada bir arada birbiri içinde bulunmaları mümkündür[5]. Ayrıca Bediüzzaman bu âlemler arasında da çeşitli köprüler bulunduğundan da bahsetmektedir Mesela uyku, yakaza ile misal âlemi arasında; berzah, dünya ile âhiret arasında; misal âlemi, cismanî ile ruhanî âlem arasında; bahar, kış ile yaz arasında ayrı birer köprüdür[6].

1 Mesnevî, 165.
2 Sözler, 185.
3 İşârâtü'l-i'câz, 158-159.
4 Mesnevî, 146-147; Lem'alar, 128-129. Ayrıca bk. Mesnevî, 63.
5 Mesnevî, 118.
6 Mesnevî, 190. Ayrıca bk. Mesnevî, 152.

Sözünü ettiği âlemlerden âlem-i misal hakkında ise Bediüzzaman şunları ifade etmektedir: Âlem-i misal, ruhlar âlemi ile görünen âlem ortasında bir berzahtır. Her ikisine birer vecihle benzer. Mesela, aynaya bakıldığında meydana gelen yansıma suret olarak bakanın cismine benzer, madde olarak ise ruh gibi latiftir. Âlem-i misalin, ruhlar âlemi ve görünen âlem kadar vücûdu kesindir. Sâdık rüyalar, keşifler, ve şeffaf şeylerdeki şekillenmeler, bu âlemden o âleme karşı açılan üç pencere olup herkese o âlemin bazı köşelerini göstermektedir. İnsanda bulunan hafıza, 'Levh-i mahfuz'dan haber verdiği gibi hayal de 'âlem-i misal'e işaret eder. Âlem-i misal aynı anda meydana gelen dünya olaylarının karışmayacak bir şekilde fotoğraflarını alan ve cennette insanlara dünya maceralarını gösterecek olan büyük bir fotoğraf makinesi vazifesini görmektedir[1].

6. Zaman

Bediüzzaman'a göre her şeyin bir hakikati olduğu gibi, kâinatta bir büyük nehir gibi akıp giden ve adına zaman denilen şeyin de bir hakikati vardır. Ona göre zaman, 'Levh-i mahv ve ispât'daki kudret yazılarının sayfa ve mürekkebi hükmündedir[2]. Yine zamanın hareketlerin bir rengi veya şeridi hükmünde olduğu da söylenebilir. Hareketlerde cereyan eden bir durum, zamanın içinde kendini göstermektedir[3].

Zamanla ilgili Risaleler'de yer alan diğer bir husus da 'bast-ı zaman' (zamanın genişlemesi) konusudur. Miracın bir kaç dakikada olması ve evliyanın bir dakikada bir günlük işi görmesi "bast-ı zaman" hâdisesidir. Bu hâdisenin herkes tarafından kabul edilen bir türü, rüyada görünmektedir. Bazen insanın bir dakikalık gördüğü rüyayı, geçirdiği halleri, konuştuğu sözleri, tattığı lezzetleri veya çektiği elemleri görmek için görünen âlemde bir gün belki günler lâzımdır. Bu hal evliya için yakazada inkişaf etmekte, zaman genişleyerek, *zamanla kayıtlı olmayan ruhun dairesine yaklaşmaktadır. Ruhu bedenine galip olan veliler*in iş ve fiilleri, ruh süratiyle cereyan etmektedir[4]. Yine insanın hisleri ruh derecesine çıktığı vakit içinde bulunduğu hazır zaman genişlemekte, başkalarına göre geçmiş ve gelecek olan vakitler ona nispeten hazır hükmüne geçmektedir[5].

B. İnsan

1. İnsanın Yaratılış Sebebi ve Vazifesi

Allah'ın rububiyetinin, tefekkürle takdir ve tahsinlerde bulunması için insanın varlığını gerektirdiği görüşünde olan Bediüzzaman, kendisine verilen kabiliyetler sebebiyle insanı, özellikle Hz. Peygamber'i kâinatın yaratılış sebebi ve neticelerinden biri olarak görmektedir[6]. En güzel bir şekilde yaratılıp kendisine sınırsız kabiliyet ve hisler verilen insanın, önüne saâdet ve şekâvete giden iki yol açılarak imtihan için bu dünyaya gönderilmesinin[7] hikmet ve gayesini ise, Yaradanı tanımak, Ona iman edip varlık ve birliğini tasdik etmek, dua ve ilimle yükselmek şeklinde belirtmektedir[8].

1 Barla, 188; Emirdağ, I, 255.
2 Sözler, 514.
3 Sözler, 535.
4 Lem'alar, 17-18; Mesnevî, 166.
5 Mektûbat, 48. Ayrıca bk. Sözler, 71 (Haşiye). 'Tayy-ı zaman'la ilgili olarak bk. Lem'alar, 18. 'Tayy-ı mekân'la ilgili olarak bk. Mesnevî, 166.
6 Mesnevî, 99-100, 154, 182; Sözler, 574; Asâ-i Mûsâ, 34. Ayrıca bk. Mesnevî, 159.
7 Mesnevî, 153, 157. İnsanın yücelmesi ve alçalmasına sebep olan 5 nükte için bk. Sözler, 297-307.
8 Şualar, 84; Sözler, 294.

İnsanın yaratılış itibariyle bütün ilâhî isimleri anlayabilme kabiliyetine sahip olduğunu, bu sebeple de Allah'ın insanı bütün kâinata bir merkez yapıp kâinatı insan için ayakta tuttuğunu belirten Bediüzzaman'a göre bu durum insanın üç vazifesinden ileri gelmektedir: Birincisi, Allah'ın kâinata yayılmış nimetlerini insanla düzenlemesi; ikincisi, insanın Allah'ın hitabına muhatap olarak sanatlarını takdir edip şükür ve hamdde bulunması; üçüncüsü, hayatı ile Allah'ın fiil ve sıfatlarına üç yönde âyinedarlık etmesidir. Bu âyineliğin birincisi, kendi acziyle yaratıcının mutlak kudretine, noksan sıfatlarıyla Allah'ın kemâline kıyas yapabilme; ikincisi, cüzî irâdesi, sınırlı ilmi ve az bir kudretiyle bu kâinat ustasının mâlikiyet, sanat, irâde, kudret ve ilmini kâinatın büyüklüğü nispetinde anlama; üçüncüsü, bütün isimlerin nakışlarını ayrı ayrı göstermek suretiyle ilâhî şuûnâta, yani kendi hayatıyla 'Zât-ı hayy-ı kayyûm'un hayatına, işitme ve görme gibi duyularıyla Allah'ın sem' (işitme) ve basar (görme) gibi sıfatlarına, yapısında bulunan ve his şeklinde ortaya çıkan 'sevmek', 'iftihar etmek', 'memnun olmak', 'mesrur olmak', gibi duygularla –Allah'ın kutsiyetine uygun ve layık olmak şartıyla– yaratıcının bu türden şuûnuna âyinedarlık etmektir[1].

Bu arada Bediüzzaman, insanın kulluk için yaratıldığını, bu nedenle kullukta teslimiyetin gerekli olup yaratanı tecrübe ve imtihanın olamayacağını da ifade etmektedir. Çünkü efendi hizmetkârını tecrübe ve imtihan edebilir, fakat hizmetçi efendisini imtihan etmek yetkisinde değildir. Bu sebeple insan da Rabbini, tecrübe etmeye kalkışmamalı, kendi vazifesini yapıp Allah'ın vazifesine karışmamalıdır[2]. Yine hiçbir insanın Allah'a karşı itiraz ve şikayet etmeye de hakkı yoktur. Her şikayet edenin arzusuna göre hareket edilecek olsa dünyanın düzeni bozulacaktır[3].

2. İnsanın Mahiyeti

Allah'ın hayr-ı mahz olarak melekleri, şerr-i mahz olarak şeytanı, hayır ve şerden mahrum hayvanları, hayır ve şerre gücü yeten bir canlı olarak da insanı yarattığını[4] belirten Bediüzzaman, insan bedeninde ruhun yaşayabilmesi için şehvet, gadab, akıl olmak üzere üç kuvve ve bu kuvvelerin her birinin tefrit, vasat ve ifrat olmak üzere üç mertebesi bulunduğunu ifade etmektedir[5]. Şehvet ve gadap kuvvetleri aklına mağlup olduğu zaman insan, gayretinden dolayı meleklerden üstün olur; aksi halde, özrü olmayacağından hayvanlardan daha aşağı düşer[6]. İnsana kalp, ruh, sır, vicdan, sinir, his, akıl, heva, şehvet, gadap gibi kuvveler[7] ve mal-mülk gibi şeyler ödünç verilmiştir. Bu sebeple insan kendisine verilenleri istediği gibi değil verenin istekleri doğrultusunda kullanabilir. Mesela, bunları veren istemediği için intihar edemez, gözünü harama dikemez[8].

---

1 Lem'alar, 335-337; Sözler, 640-641; Mesnevî, 193. Ayrıca bk. Mesnevî, 153, 177-178, 185; Mektûbat, 307-308. İnsanın yaratılış gayelerinin temsili bir hikaye ile açıklamaları için bk. Sözler, 108-116. İnsanın Allah'ın sıfatlarını nasıl anlayabileceği ile ilgili olarak bk. Tez metni, Allah'ı Tanıma (Marifetullah). Ayrıca, Allah'ın bu tür müteşâbih sıfatları için bk. Tez metni, Haberî (Müteşâbih) Sıfatlar.
2 Mesnevî, 126, 144-145.
3 Mesnevî, 67, 162. Ayrıca bk. Mektûbat, 163-164.
4 İşârâtü'l-i'câz, 308.
5 İşârâtü'l-i'câz, 23. Şeriat tarafından bir sınır tayin edilen, fakat fıtraten tayin edilmeyen ve her birinin "tefrit, vasat, ifrat" olarak üç mertebesi bulunan bu kuvveler ve misalleri için bk. İşârâtü'l-i'câz, 23-24.
6 İşârâtü'l-i'câz, 308. Hz. Âdem'in cennetten çıkarılma sebebinin kendisine verilen kabiliyetlerin ortaya çıkması, Allah'ın isimlerine bir âyine olması ve imtihan için olduğuyla ilgili olarak bk. Mektûbat, 39.
7 Barla, 190.
8 Barla, 195. Ayrıca bk. Mesnevî, 97.

Bediüzzaman'a göre cisim ve görünüş olarak ayrılık varsa da az olan, fakat ruh kuvveleri sınırsız bırakıldığından mânen ve ruhen çok büyük ayrılıkları olan; her bir ferdi bir nev hükmüne geçen[1]; her şahsa ait husûsî bir âlemi bulunan[2] insanın icâd, vücûd, hayır, fiil ciheti ve tahrip, adem, şer ciheti olmak üzere iki yönü vardır. Bir iyilik yaptığı zaman ancak elinin ulaşacağı mertebede iyilik yapmakta, fenâlık yaptığı zaman ise fenâlığı kat kat yayılmaktadır[3].

3. Allah'ı Tanıma (Marifetullah)

Allah'a giden yolların âlemin zerreleri kadar yekun teşkil ettiğini belirten Bediüzzaman, basit bir yol kapandığında bütün yolların kapanmış olduğunu düşünmenin büyük bir yanlış olduğunu ifade etmektedir[4]. Ona göre marifetullah burhanları üç çeşittir: Bir kısmı su gibidir, görünür, hissedilir, fakat parmaklarla tutulmaz. İkinci kısım hava gibi, hissedilir fakat ne görünür, ne de tutulur. Üçüncü kısım ise nur gibidir, görünür, fakat ne hissedilir ne de tutulabilir[5].

Bu arada Bediüzzaman'ın değindiği önemli bir nokta da, Allah'a bilinen ve tanınan bir varlık gözüyle bakmanın Onu bilinmez biri yapmak hatta inkâr etmek demek olacağıdır. Ona göre, böyle bir bilme hakikati otaya koyup bütün mutlak sıfatları birlikte alıp zihne getiremez. Fakat, Allah'a meçhul bir varlık şeklinde bakıldığında onu tanıyabilme bir derece daha artacaktır[6]. Ayrıca, "Allah'ın fiilleri ve eserleri birbirine benzer, isimleri birbirine ayna, sıfatı birbirine girmiş, şuûnâtı birbirine karışık ise de, her birisi için husûsî bir tavır, bir hal vardır ki, esas olan o husûsî tavırdır, diğerleri ise ona tâbidirler" diyen Bediüzzaman şöyle devam etmektedir: Bu sebeple insan, Allah'ın eserlerinden olan cansızlara baktığında azamet ve kudreti bakışına hedef yapmalı, başka isimlerin tecellîyatını ona tâbi olarak düşünmelidir. Hayvanlara bakarken ise merhamet kastını öne alıp, diğer tecellîlere tebeî bir nazarla bakmalıdır[7]. Yine insan nefsî tefekkür yaptığında derince yapmalı, fakat hâricî halleri düşündüğü zaman tafsilâta geçmeden icmal ile yetinmelidir[8].

Kâinatta "ene" ve "tabiat" denen iki tagut vardır diyen Bediüzzaman, eneyi kasten ve bizzât nazara alanların nemrut ve firavunlaşacağını, yine tabiata gaflet nazarıyla bakıldığında maddecilerce bir ilâh olacağını belirtmektedir. Ene Allah'ı tanımak için, tabiat ise Allah'ı tanıtmak içindir[9]. Bediüzzaman'ın önemle üzerinde durduğu benlik (ene) ve hürriyet, ulûhiyet sıfatlarını ve isimlerini anlamak üzere farazi bir 'vâhid-i kıyasî' vazifesini görmek için insana verilmiştir. Çünkü, insanlar görmedikleri şeyleri kıyas ve temsiller ile bilirler. Mesela, bir insan Allah'ın kudretini anlamak için bir taksimat yapıp "buradan buraya benim kudretimde, bundan diğer yanı da Onun kudretindedir" diye vehmî bir çizgi çizmekle meseleyi anlayabilir. İnsana verilen enenin iki veçhi vardır: Biri, hayra bakar; bu yönüyle yalnız kabil-i feyizdir, fâil değildir. Diğer yönü ise şerre bakar; bu vecihle kendisini fâil bilir. Eğer insan, benliğine bir 'mizan' nazarıyla bakarsa, Allah'ın tasarruf ve sıfatlarını kendi

---

1 Mesnevî, 109, 119, 129, 179, 199. Ayrıca bk. Mesnevî, 75, 165.
2 Mesnevî, 100.
3 Sözler, 298; Mesnevî, 187; Lem'alar, 13.
4 Mesnevî, 90, 152.
5 Mesnevî, 55. Açıklamaları için bk. Mesnevî, 141-142; Lem'alar, 123.
6 Mesnevî, 111.
7 Mesnevî, 120.
8 Mesnevî, 125.
9 Mesnevî, 100-101.

sıfatıyla tasdik eder, her şeyi yerli yerine koyar. Fakat, kendisine 'müstakil' nazarıyla bakmakla, kendisini mâlik görürse emanete hıyânet etmiş olur. Çünkü, dalâletler, şirkler, şerler enenin bu yönünden doğmaktadır[1].

Yine Bediüzzaman insanların Allah'ı tanıma konusunda yaptıkları bir hatayı da özetle şu şekilde belirtmektedir: İnsan hangi şeye baksa, kıyas yapacağı şeyleri kendinde aramakta, bulamazsa kendi cinsinden olanlara bakmakta, hatta Vâcibu'l-vücûd'u da bu şekilde mümkinâta kıyas ederek hatalı bir kıyasta bulunmaktadır. Allah'ın fiillerini, sıfatlarını ve zâtını kıyas ederken Onun açısından meseleye bakmak gerekir. Aksine bir bakış açısı akla sığmaz, inkâr ve tevile kapı açarak bâtıl bir yola saptırır[2]. Ayrıca, Allah'ın masivasına, yani kâinata 'mana-i harfi'yle, Onun adına bakmak gerekir. 'Mana-i ismi'yle ve sebepler hesabına bakmak hatadır. Nimete bakıldığı zaman onu veren, sanata bakıldığı zaman onu yapan, sebeplere nazar edildiğinde 'Müessir-i hakikî' zihne ve fikre gelmelidir[3]. Yine insan kendi sanatıyla yaratıcının sanatı arasındaki farkı görebilmeli[4], yaratıcı ile nefsi arasında bir 'yakınlık' ve 'uzaklık' bulunduğunu, yakınlığın yaratıcıya, uzaklığın ise kendine ait olduğunu dikkate almalıdır[5].

Bediüzzaman bu konuda değindiği diğer bir nokta ise, sonsuz ihtiyaç, elem, lezzet ve emelleri olan bir ruha sahip olduğu halde Allah'ı tanıyamayan ve dalâlet içinde bulunan insanın hayatının ancak bir aldatmaca ile ayakta durabildiğidir. Böyle bir kişi yokluğun dehşetini düşünüp korktuğu zaman ebedî bir dünyanın bulunabileceği; dinî tekliflerin karşısında ise âhiretin olmayacağı ihtimalini düşünür. Bu aldatmaca ile her iki elemden de kurtulup, devekuşu gibi aleyhinde olan şeyi lehine zannetmektedir[6].

a. İbâdet

Bediüzzaman'a göre kâinatta zerreden yıldızlara kadar her şey Allah'a ibâdet, Onu hamd ve tesbih etmektedir. Fakat ibâdetleri kabiliyetlerine göre ayrı ayrı olmaktadır. Kâinatta kendilerine has olmak üzere Allah'a ibâdet edenler melekler, hayvanlar, bitkiler ve cansızlar, insanlar olmak üzere dört gruptur[7]. Hayvan ve bitki gibi büyüme ve üreme kabiliyeti olan varlıkların ibâdeti, Allah'ın isimlerini ortaya çıkarmak ve gözler önüne sermektir[8]. "Hiçbir şey yoktur ki Onu övüp, tesbih etmesin" (el-İsrâ 17/44) ayeti tesbih ve ibâdetin sonsuz şekilleriyle her şeyde var olduğunu göstermektedir. Fakat her şeyin kendi tesbihat ve ibâdetini bütün yönleriyle bilmesi lâzım değildir. 'Mâbud-ı mutlak'ın ilmi onlar için yeterlidir. İnsandan başka mahlûkatta teklif olmadığından onlara niyet ve amellerin sıfatını bilmeleri de lâzım değildir[9].

1 Mesnevî, 58-59, 156, 167-168; Sözler, 502-504. Ene'nin nübüvvet ve felsefe tarafından ele alınan iki yönü ile ilgili geniş bilgi için bk. Mesnevî, 168; Sözler, 502-512.
2 Muhakemat, 114-116. Misaller için bk. İşârâtü'l-i'câz, 82-84.
3 Mesnevî, 45. Dünyadaki lezzet ve nimetlere bu iki yönden bakılmasıyla ilgili olarak bk. Mesnevî, 61. Mana-i isim, kişinin aynaya camı için bakıp kasten onu, kendi yansımasını ise ikinci planda görmesi; mana-i harf: ise bizzât kendisini görmek için aynaya bakıp ayna camının ikinci planda kalmasıdır. (Barla, 190-191. Ayrıca bk. Mesnevî, 200). İnsanın tefekkürü için kâinatın ne şekilde yaratıldığıyla ilgili olarak bk. Mesnevî 183.
4 Mesnevî, 184.
5 Mesnevî, 67. İnsanın, bir bütünün özellikleri parçasında, Allah'ın azametini her bir eserinde görmek istemesi, göremeyince inkâr etmesiyle ilgili olarak bk. Mesnevî, 68, 97.
6 Mesnevî, 125-126, 154.
7 Bu 4 grup ve ibâdetleri için bk. Sözler, 326-331.
8 Mesnevî, 184.
9 Mesnevî, 193.

İbâdetin manası, kulun Allah huzurunda kendi kusurunu ve aczini görüp muhabbetle secde edip[1], kusurlarını "estağfirullah" ve "sübhanallah" ile ilan etmesidir[2] diyen Bediüzzaman, ibâdeti "müspet" ve "menfî" olarak ikiye ayırmaktadır. Müspet kısmı, namaz niyaz gibi bilinen ibâdetler, menfî kısım ise hastalıklar ve musibetlere düşen bir kimsenin aczini anlayarak Allah'a yaklaşıp yalvarmasıdır[3]. İbâdet üç şey tamamlanınca olabilir. Bunlar, mâbudun mevcut[4], tek ve ibâdete layık bulunmasıdır. Kur'an bu üç esasa cevap vererek ibâdetlerin yalnızca Allah'a yapılması gerektiğini ortaya koymuştur[5]. Ayrıca, ibâdetlerde büyük önem taşıyan niyet ise günlük yaşayıştaki âdetleri bile ibâdete çeviren bir ruh halidir[6].

Bediüzzaman, insanın bu dünyaya gönderilmesinin hikmet ve gayesini yaratıcıyı tanımak ve ona iman edip ibâdet etmek olarak görmektedir. Kâinatın sahibi kendini hayat sahiplerine bildirip sevdirmesine ve verdiği nimetlere karşı teşekkür, sevgisine karşı sevgi, yarattığı güzelliklere övgüde bulunup senâ etmelerini ve emirlerine karşı itaat ve kullukla karşılık vermelerini istemektedir[7]. Çünkü Allah kâinatı insan, insanı da kendisine ibâdet için yaratmıştır[8]. Yine Bediüzzaman'a göre Allah'ın ibâdete ihtiyacı yoktur, fakat insan ibâdete muhtaçtır[9]. İbâdetlerin sebebi, Allah'ın emri, neticesi ise Onun rızasıdır. Semereleri uhrevîdir. Dünyaya ait faydaları sebeplere karıştığı zaman ibâdeti kısmen iptal eder, netice vermez[10]. Yapılan ibâdetler önceden verilen nimetlerin neticesi ve karşılığı olup gelecek nimetler için değildir[11]. Bu sebeple yapılan ibâdete mukabil verilen sevap ibâdetin ücreti olmayıp, ancak Allah'ın keremindendir[12]. İbâdet kulun Allah'a karşı bir hizmeti olup[13] insanın yüzünü fenâdan bekâya, halktan hakka, çokluktan vahdete çevirir[14]. İbâdetten tembellik gibi çeşitli sebeplerle kaçmak insanı küfre kadar götürmektedir[15]. Çünkü, inanç hükümlerini sağlam ve devamlı bir meleke haline getiren ancak ibâdettir. İnsan için Allah'ın emirlerini yapmaktan ve yasaklarından sakınmaktan ibaret olan ibâdetle, vicdanî ve aklî olan imanî hükümler terbiye ve takviye edilmezse, etkileri zayıf kalır. İman hükümlerinin takviye ve inkişafı ise ancak ibâdetle mümkündür. İbâdet dünya ve âhiret saâdetine vesile olduğu gibi dünya ve âhiret işlerini tanzime sebep ve şahsî mükemmelliğe ulaşmak için de bir vasıta ve yaratıcı ile yaratılan arasında bir bağdır[16].

1 Sözler, 38-39. Kulluğun esası olan acz ve fakrı terkedip naz ve fahr suretiyle ibâdet edenlerle ilgili olarak bk. Mesnevî, 145-146; Lem'alar, 127.
2 Mesnevî, 193.
3 Lem'alar, 10, 197. Ayrıca, insanın "gaibâne" ve "hazırâne" suretinde iki cihetle kulluğu bulunduğuna dair bk. Sözler, 305-307. Fatiha suresinde yer alan 'Ancak sana ibâdet ederiz' cümlesindeki 'ben' değil de 'biz' kullanılmasındaki nükteler ve tevhide işaretleri için bk. İşârâtü'l-i'câz, 20-23; Şualar, 514-517, 520.
4 Kur'an'ın Mâbud'un vücûduna dair delilleri 'afakî' ve 'enfüsî' olarak ikiye ayırdığına dair bk. İşârâtü'l-i'câz, 175-176.
5 Geniş bilgi için bk. İşârâtü'l-i'câz, 175-187.
6 Mesnevî, 45, 61.
7 Lem'alar, 315; Şualar, 84. Mesnevî, 193. Ayrıca bk. İşârâtü'l-i'câz, 181.
8 İşârâtü'l-i'câz, 284.
9 İbâdeti terkedene ahirette verilecek şiddetli cezânın sebepleri için bk. Asâ-i Mûsâ, 150-151; Lem'alar, 182-183.
10 Lem'alar, 127; Mesnevî, 145; Emirdağ, I, 31
11 Sözler, 333-334.
12 Mesnevî, 177; İşârâtü'l-i'câz, 180.
13 İşârâtü'l-i'câz, 21.
14 Sözler, 336-337.
15 Mesnevî, 70. Ayrıca bk. Mesnevî, 180. Geniş açıklama için bk. Tez metni, Günah.
16 İşârâtü'l-i'câz, 162. İbâdetin dünya saâdeti ve şahsî kemalata sebep olduğu cihetler için bk. İşârâtü'l-i'câz, 162-165. Ayrıca bk. Tez metni, İman-Amel İlişkisi.

İnsan kalben ve fikren ilâhî hakikatlere bakıp düşündüğü zaman, bilhassa ibâdet esnasında, gerek şeytan tarafından gerek nefsi tarafından pis ve çirkin vesveseler, hatıralar, kalbe ve akla hücum ederler. Bediüzzaman bu gibi vehmî ve çirkin şeyleri kovmakla uğraşanın, onlara yenileceğini, onları mağlup edip kaçırma çaresinin ise müdafaayı terk edip onlarla uğraşmamak olduğunu belirtmektedir. Ona göre hatıra gelen çirkin sözlerden kalbin üzüntü duyması bunların kalbden gelmeyip, şeytandan geldiğine delildir. Aynanın içindeki yılanın yansımasının ısırmadığı, ateşin görüntüsünün yakmadığı, pisliğin aynada görünmesinin aynayı pislendirmediği gibi vesveselerin de ilâhî hakikatlere ve kalbe bir zararı yoktur[1].

a1. Namaz

Namazın bütün iyiliklere fihrist ve örnek olup oruç, hac, zekât gibi diğer ibâdet ve hakikatleri da içine aldığı, ayrıca yaratılmışların 'ihtiyarî' ve 'fıtrî' ibâdetlerinin numunelerini de kapsadığını belirten Bediüzzaman, namazın kul ile Allah arasında ulvî bir münasebet kurduğunu[2] ifade etmektedir. Allah insana, iki hayatın gereği olan şeyleri elde etmek için günde 24 saatlik bir zaman vermiştir. İnsandan istediği ise bunun bir saatini namazla kendine ayırmasıdır[3] diyen Bediüzzaman, âhiret saâdeti gibi dünya saâdetinin de ibâdet ile olacağını[4], her gün ekmek yemenin ve su içmenin insana usanç vermediği gibi her gün beş vakit namaz kılmanın da insana zor gelmemesi gerektiğini vurgulamaktadır[5]. Çünkü namaz kulluğun esasıdır, kulluk ise ömür boyu sürecektir[6]. Bediüzzaman'a göre namazın manası, Allah'ı tesbih, ta'zim ve şükürdür. Namazdaki tesbih, tekbir ve hamdler ise namazın çekirdekleridir[7]. Ayrıca namazın teşehhüdünde okunan tahiyyat Allah ile Peygamber'i arasında geçen bir konuşmadır[8].

a2. Zekât

Namazın dinin direği olduğu gibi zekâtın da İslam'ın köprüsü olduğu görüşünde olan Bediüzzaman, birinin dinî disiplini, diğerinin ise toplum düzenini muhafaza eden iki ilâhî esas olduğunu belirtirken zekât ve sadakanın layık oldukları yeri bulabilmeleri için bazı şartların varlığından da bahsetmektedir[9].

Bediüzzaman'a göre geçmişe bakıldığında beşerin hatalarının ve sosyal hayatında görülen kötü ahlâkın nedeni, 'ben tok olayım da başkası açlığından ölsün bana ne' ve 'sen zahmetler için boğul ki, ben nimetler içinde rahat edeyim' cümlelerinde toplanmaktadır. Bu cümlelerden ilkini ortadan kaldıran araç ise zekâttır. Çünkü zekât ve onun küçükleri olan sadaka ve bağışlar toplumda sosyolojik ve psikolojik yönden fakir-zengin dengesini sağlamaktadır[10].

---

1 Mesnevî, 82 (Haşiye)
2 İşârâtü'l-i'câz, 45-46. Namazın miraç hükmünde olması ile ilgili olarak bk. Sözler, 183. Ayrıca bk. Lem'alar, 122-123.
3 Mesnevî, 189; Şualar, 162-163; Meyve Risalesi, 16-17.
4 Sözler, 17-18; Küçük Sözler, 32-37.
5 "Namazın usanç verdiği" sorusuyla ilgili cevaplar için bk. Sözler, 250-254.
6 Mesnevî, 188.
7 Sözler, 36; 183. Namazla ilgili bk. Mesnevî, 72, 85-87, 201; Sözler, 19-20; Emirdağ, I, 242; Şualar, 379.
8 Şualar, 77-79. Tahiyyattaki kelimelerin Allah'ın varlık, birlik ve sıfatlarına işaretleri için bk. Şualar, 540-543.
9 Bu şartlar için bk. İşârâtü'l-i'câz, 46-47.
10 İşârâtü'l-i'câz, 48-49; Mektûbat, 252-253.

a3. Oruç

İslam'ın en önemli rükünlerinden birisinin de oruç olduğunu belirten Bediüzzaman, orucun insana, sebeplerin önemsizliğini, bütün nimetlerin doğrudan doğruya Allah'tan geldiğini gösterdiğini; bunun yanında insanın şahsî ve içtimaî hayatında da büyük rol oynadığını çeşitli misallerle açıklamaktadır[1].

a4. Hac

Haccın herkes için küllî mertebede bulunan bir ibâdet olduğunu beyan eden Bediüzzaman, hacda bir hacının ne kadar basit ve âmi de olsa, çeşitli mertebeleri aşmış bir veli gibi, bütün kâinatın Rabbine yöneldiği ve küllî bir ubudiyetle müşerref olduğu görüşündedir[2]. Haccın gayesini ise, müslümanların birbirleriyle tanışarak fikirlerini birleştirmeleri, yardımlaşarak birlikte hareket etmeleri ve ortaklaşa bir islamî siyaset takip etmeleri olarak görmektedir[3].

b. Hamd ve Şükür

Hamd ve şükrün, insana verilen hayatın neticesi olduğunu belirten Bediüzzaman, her ikisini de kâinatın yaratılış sebepleri arasında görmekte ve bu hususu özetle şu şekilde ifade etmektedir: Kâinatın sahibi kendini hayat sahiplerine bildirip sevdirmesine ve verdiği nimetlere karşı teşekkür, sevdirmesine karşı sevgi, kıymetli sanatlarına mukabil medh ve senâ etmelerini ve emirlerine karşı itaat ve ubudiyetle karşılık vermelerini istemektedir. Bunun için teşekkür ve kulluk bütün hayatın ve kâinatın en önemli gayesi olduğundan Kur'an şiddetle şükür ve ibâdete ısrarla sevk etmektedir[4] Hamd ise, ibâdetin icmalî bir sureti ve küçük bir nüshasıdır. Hamdin en meşhur manası, kemâl sıfatları izhar etmektir ki, insan, maddî ve manevî her bir uzvunu Allah'ın emrettiği yere sarfetmekle hamdin kısımlarından olan 'şükr-i örfî'yi yerine getirir ve Allah'ın isimlerine tam anlamıyla âyinelik vazifesini ifa eder[5].

Bediüzzaman, her mevcuda kendine has bir rızkın ve bu rızkın içinde bir lezzetin verilmesini şükrün davetçisi olarak görmekte, rızka olan iştiha ve arzuyu ise 'şükr-i fıtrî' olarak isimlendirmektedir. Lezzet almak da gayr-i şuurî bir şükürdür diyen Bediüzzaman, bütün canlılarda bu tür şükrün bulunduğunu, fakat insanın dalâlet ve küfür ile o şükrün mahiyetini değiştirip şükürden şirke girdiğini belirtmektedir. Ona göre şükür ve hamdlerde safi ve halis bir tevhid bulunur. Çünkü şükreden kişi şükrünü eda ettiği her şeyi doğrudan doğruya kendisine veren birinin varlığına inanır, her şeyin bir rahmetin cilveleri olduğunu bilir. İnsan maddî ve manevî her şeye şükür ile ahsen-i takvime, şükürsüzlük ile de esfel esafiline düşer[6].

İman nuru ile bilinen Allah'ın varlığını bütün nimetlerin üstünde büyük bir nimet olarak gören Bediüzzaman[7], mevcûdâttan Allah'ın dergahına devamlı bir surette ibâdetler, tesbihler, secdeler, dualar ve hamd ü senâlar yükseldiğini; bütün yaratılmışların mazhar

---

1 Orucun toplum ve şahıs üstündeki etkileri için bk. Mektûbat, 372-378.
2 Sözler, 183.
3 Sünûhat, 54.
4 Lem'alar, 314, 315-316; İşârâtü'l-i'câz, 177, 180. Ayrıca bk. Şualar, 637-638. Mesnevî, 193.
5 İşârâtü'l-i'câz, 16-17.
6 Mektûbat, 339-342.
7 Lem'alar, 50; Rahman, Rahim, Vâris ve Hafîz isimlerin hamd ve senâ gerektirmelerinin sebepleri için bk. Şualar, 637-638.

oldukları nimetlere karşı ortaya koydukları şükür ve ibâdetlerin sebeplere ve başkasına verilip kendi rububiyet ve hikmetinin hiçe gitmesine Allah'ın müsaade etmeyeceğini de vurgulamaktadır[1]. Allah'ın verdiği nimetler karşısında insandan isteği zikir, fikir ve şükürdür. Yani başta "bismillah" zikir, sonda "elhamdülillah" şükür, ortada bu nimetlerin Allah'ın kudretinden çıktığını düşünmek ise fikirdir[2].

c. Dua

Bediüzzaman'a göre âlemin yaratılış sebeplerinden biri de duadır. Hz. Peygamber'in bütün mevcûdât adına ebedî bir saâdet isteyip isimlerine âyinelik edeceğini bilen Allah, o gelecek duayı kabul etmiş ve kâinatı yaratmıştır[3]. İnsan için imandan sonra aslî ve fıtrî bir vazife olan[4] duanın kaynağı acz ve ihtiyaçtır[5]. Ezelden ebede kadar insanın vazifesi yalnız duadır. Bu sebeple, çocuğun eli yetişmediği bir şeyi anne ve babasından istediği gibi, kul da acz ve fakrıyla Rabbine iltica edip Ondan istemelidir[6].

Bediüzzaman'a göre dua bir ibâdettir. İbâdet ve duanın sebebi emir, neticesi ise Allah'ın rızasıdır; faydası uhrevîdir[7]. Kul kendi âcizliğini ancak dua ile ilan eder. Zahirî maksatlar ise o duanın vakitleri olup hakiki maksatları değildir. İşte duaların kabul edilmeme sebeplerinden biri de duayı ibâdet kastıyla yapmayıp, yalnızca istenen şeye tahsis etmektir[8]. Yapılan dua karşısında dünyevî maksatlar hasıl olmazsa "o dua kabul olmadı" denilmez, belki "daha duanın vakti bitmedi" denilir[9]. "Bana dua edin ki size cevap vereyim" (el-Mümin 40/60) ayeti gereğince her duaya cevap verilir. Ama duaya cevap vermek ayrıdır, kabul etmek ayrıdır. İlaç isteyen hasta bir çocuğa hekim, ya aynen istediğini verir, yahut onun maslahatına binâen daha iyisini verir, yahut hastalığına zarar olduğunu bilir hiç vermez[10].

Bediüzzaman duayı, şuur sahiplerinin yaptığı "fiilî" ve "kavlî"; kendi ihtiyarları dışında fıtrî ihtiyaçları karşılanan hayat sahibi mahlûkatın ihtiyaç lisanıyla yaptıkları "ihtiyacî"; mahiyetlerinde değişme ve belli bir noktaya ulaşma olan tohumların yaptığı "istidadî" dualar olarak üçe ayırmaktadır. Her şey Allah'ı tesbih ettiği gibi, lisanıyla, ihtiyacıyla, istidadıyla dahi Allah'a dua eder diyen Bediüzzaman, sebeplerin bir araya gelmesini de müsebbebin icâdına bir nevi dua olarak görmektedir[11].

Ona göre dualar tevhid ve ibâdet sırrı taşıdığından bütün ibâdetlerde olduğu gibi; dua eden kimse de, kalbinde dolaşan arzu ve isteklerini, "Cenâb-ı Hak işitir" deyip Kâdir olduğuna inanmalıdır. Bu itikat, dualara cevap verenin her şeyi bildiği, her şeye gücü yetip

1 Mektûbat, 217-219; Lem'alar, 181; Asâ-i Mûsâ, 149; Sözler, 442. Hamd ve tesbih arasındaki fark ve bir misal için bk. Mesnevî, 106.
2 Sözler, 7; Şualar, 511-512; Emirdağ, I, 31; Mesnevî, 104-105. Ayrıca bk. Mesnevî, 158, 174-175, 202. Allah'ın verdiği sonsuz nimetlere karşı insanın küçüklüğüyle birlikte büyük bir şükrü niyet ile yerine getirebileceğiyle ilgili olarak bk. Sözler, 334. Geçmişte şükrü yerine getirilemeyen nimetlerin şükrünün kaza edilmesi ile ilgili olarak bk. Mesnevî, 117.
3 Mektûbat, 278.
4 Sözler, 293-294.
5 Mesnevî, 91.
6 Mesnevî, 95; Sözler, 294.
7 Emirdağ, I, 31; Sözler, 295; Mesnevî, 190.
8 Mesnevî, 190. Mümininin mümine olan duasının nasıl olması gerektiğiyle ilgili olarak bk. Mektûbat, 258.
9 Mektûbat, 279; Mesnevî, 190; Lem'alar, 206.
10 Mektûbat, 258, 279; Lem'alar, 205-206; Hastalar Risâlesi, 42-43; Sözler, 294-295.
11 Mesnevî, 200; Mektûbat, 277-279.

bütün mahlûkatın yaratıcısı olduğunu ve ancak dua ile maksatlara ulaşabileceğini gösterir[1]. Risaleler'de dua ile ilgili geçen bir husus da, insanda bir latîfe ve halin bulunduğu, o latîfe lisanıyla her ne istenirse –isterse fasık olsun– Allah'ın o latîfeye hürmeten o isteğini yerine getireceğidir[2].

4. İnsanla İlgili Diğer Konular

a. İnsan Fiillerinin Yaratılması

Fiillerin yaratılması meselesinde Bediüzzaman, Cebriye mezhebinin ifrat olup bütün bütün insanı mahrum ettiğini, Mutezile'nin tesiri insana vererek tefrit yolunu takip ettiğini, Ehl-i sünnet'in ise orta yol olup fiillerin başlangıcını cüzî irâdeye, sonunu küllî irâdeye verdiğini belirtmektedir. Bunun gibi itikatda da ta'tili, ifrat; teşbihi, tefrit; tevhidi, ise orta yol olarak görmektedir[3].

Ona göre insanın elindeki ihtiyar ve iktidar zerre kadar[4] olup cüzî ihtiyarından başka bir şeyi yoktur. Cüzî ihtiyar da nâkıs, kısa, âciz, icâdsız olduğundan 'kesb'den başka bir şey elinden gelmemektedir[5]. İnsan her ne kadar irâde sahibi ise de 'Allah dilemedikçe insan dileyemez' (el-İnsan 76/30) ayeti sırrınca 'meşîet-i ilâhiye' asıl, kader hâkimdir. Allah'ın dilemesi insanın dilemesini geri çevirmekte, kader karşısında insanın cüzî ihtiyarı susmaktadır[6]. Yine, insan, hakiki fâil olmayıp mahaldir. Yalnız bir tesiri vardır, o da mutlak hayırdan gelen hayrı, güzel bir surette 'kabul etmemekten' dolayı şerre sebep olmasıdır[7].

Kur'an'ın da belirttiği gibi insan kötülüklerinden sorumludur, çünkü kötülükleri isteyen odur diyen Bediüzzaman, seyyiatı, tahribât ve adem cinsinden kabul ederek bunu şu şekilde ifade etmektedir: Bir kötülükle birçok zarara yol açılabilir. –Bir kibritle bir evi yakmak gibi. Bu sebeple insan büyük bir cezâyı hak eder. İşte şer kabul edilen küfrün cezâsının cehennem gibi korkunç bir karşılığı olmasının sebebi, küfür, isyan ve şerrin, tahrip ve adem (yapmama, yerine getirmeme) olmasındandır. Fakat iyiliklerde insanın hakkı yoktur. Hasenâtı isteyen Rahmet, yaratan ise Kudret'tir. İnsan yalnız dua, iman, şuur ve rıza ile ona sahip olabilir[8].

Bu arada Bediüzzaman, Hz. Peygamber'in yemin ettiği zaman "Muhammed'in nefsi kudret elinde olana yemin ederim" demesini, her şeyin Allah'ın kudret ve irâdesiyle meydana geldiği, yaratılmışların en müstesnası olan Hz. Peygamber'in bile kendi kendine mâlik olmayıp fiillerinde serbest bulunmadığı, hareketlerinin başka bir ihtiyara bağlı olduğu, hiçbir şeyin, hiçbir hareket ve keyfiyetin o geniş iktidar ve ihtiyarın tasarrufunun hâricinde olmadığı şeklinde yorumlamaktadır[9].

1 Mesnevî, 67, 74; Mektûbat, 279-280; Sözler, 612. Ayrıca bk. Mektûbat, 318-319.
2 Mesnevî, 202.
3 İşârâtü'l-i'câz, 24. Ayrıca bk. İşârâtü'l-i'câz, 123-124.
4 Mesnevî, 82.
5 Lem'alar, 219. 'Kesb ve cüzî ihtiyar' ile ilgili geniş bilgi için bk. Tez metni, Kader, Kader ve Cüzî İrâdenin Bağdaştırılması.
6 Mektûbat, 49. Ayrıca bk. Mesnevî, 71.
7 Sözler, 214-215.
8 Sözler, 433-434. İnsanın yaptığı iyiliklerde hakkının bulunmayıp Allah'a ait olması, günah ve çirkinliklerin ise kendisine ait olduğuyla ilgili geniş bilgi için bk. Mesnevî, 57-58. Ayrıca bk. Mesnevî, 80-81.
9 Şualar, 6.

a1. Kader

Kadere iman, yani her şeyin Allah'ın takdiriyle olduğuna inanma, imanın rükünlerindendir diyen Bediüzzaman, kadere dair kesin delillerin sayılamayacak kadar çok olduğunu ifade etmektedir[1]. Ona göre kader ve cüzî ihtiyar, İslamiyet ve imanın son sınırlarını gösteren halî (psikolojik) ve vicdanî bir imanın cüzleridir. İlmî ve nazarî değillerdir. Yani, bir mümin, her şeyi, hatta fiilini nefsini Allah'a vere vere sonunda teklif ve mesuliyetten kurtulmaması için karşısına 'cüzî ihtiyar' çıkmakta, ona 'mesul ve mükellefsin' demekte, yine kendisinden çıkan iyilikler ile gururlanmaması için 'kader' karşısına çıkıp 'haddini bil, yapan sen değilsin' demektedir. Bu sebeple kader nefsi gururdan, cüzî ihtiyar ise mesuliyetsizlikten kurtarmak için iman rükünleri arasına girmişlerdir[2].

Bediüzzaman'a göre genel manada kader ilmin bir türüdür ki, her şeyin manevî ve mahsus kalıbı hükmünde bir miktar tayin eder. Her şeyin kayıtlı olduğu bir haddi vardır. Kaderin çizdiği bu miktar ve sınır, o şeyin vücûduna bir plan, bir model hükmüne geçer. Kudret icâd ettiği zaman, gayet kolaylıkla o kaderî miktar üzerinde icâd eder[3]. Mesela, bitkilerin çekirdeklerinde bulunan kuvveler kader kalemiyle yazılmış ve kuvveden fiile geçmeleri o kadere göre olmaktadır[4]. Ayrıca, maddî suret itibariyle her şeyin bir sınır ve gayesi olduğu gibi, manevî suret itibariyle de bir nihayeti ve gizli bazı hikmetler için bir gayesi de vardır. Her şeyin maddî yönünde Allah'ın kudreti usta, kader mühendistir; manevî yönünde ise, kader şekillerin çizgilerini çizmekte, o çizgiler üstünde yapılan teşekkülât, Kudret'ten sudûr etmektedir[5].

Levh-i mahfuz için, kader kaleminin sayfasıdır diyen Bediüzzaman, bu sayfalarda her şeyin bütün halleri yazılı olduğu[6] gibi, insanın da bu dünyada doğması, ölmesi ve diğer hallerinin kader kalemiyle silinmeyecek bir şekilde yazılı olduğunu belirtmektedir[7]. Ayrıca ona göre bir hâdisede hem insan eli, hem kader müdahalesi olduğundan insan, zahirî sebebe bakıp bazen haksız hükmedip zulmetmekte, kader ise o musibetin gizli sebebine baktığı için adâlet etmektedir[8]. İnsan kaderden gelen musibetlere karşı "Allah'dan geldik yine ona döneceğiz" diyerek, kendisini kendinden daha çok düşünen biri olduğunu bilmelidir[9].

a2. Atâ ve Kaza

Bediüzzaman, Allah'ın kader kanunu yanında atâ ve kaza adında iki kanunu daha olduğunu belirtmektedir. Bir şey hakkında verilen karar kader, o kararın infazı kaza, kararın iptaliyle hükmü kazadan affetmek atâ demektir. Ona göre atânın kazaya nispeti, kazanın kadere nispeti gibidir. Atâ, kaza kanununun şumûlünden ihraçtır; kaza da kader kanununun külliyetinden ihracıdır. Yani Atâ, kaza kanununu, kaza da kaderi bozmaktadır[10].

1 Bu deliller için bk. Sözler, 437-441.
2 Sözler, 432-433. Allah'a imanın kadere de imanı gerektirmesiyle ilgili olarak bk. Asâ-i Mûsâ, 52-53; Şualar, 202.
3 Asâ-i Mûsâ, 152; Mesnevî, 119, 153, 200; Lem'alar, 320. Ayrıca bk. Mesnevî, 90. Şualar, 33.
4 Sözler, 150, 438-439.
5 Mesnevî, 32. Her şeyin vücûdundan önce ve sonra yazıldığını gösteren Kur'an ayetlerinin maddî cisimlerin kaderlerine olan işaretleri için bk. Sözler, 437-439. Bedihî ve Nazarî kader ile ilgili olarak bk. Sözler, 438.
6 Sözler, 150.
7 Mesnevî, 104. İnsanın maddî yapısının ruhuna etkisi ve kader ile ilişkisi için bk. Mesnevî, 89.
8 Sözler, 433; Kastamonu, 142. Misaller için bk. Kastamonu, 201-202.
9 Mesnevî, 102. Kadere imanın insanı sıkıntılardan kurtaracağı ve hürriyetini kısıtlamayacağı hakkında misal ve açıklama için bk. Sözler, 439-440.
10 Mesnevî, 175.

a3. Kader ve Cüzî İrâdenin Bağdaştırılması

Kader, cüzî irâde, fiillerin yaratılması, hayır ve şer konularında Ehl-i sünnet'in doğru yolda, diğer mezheplerin ise ifrat ve tefritte bulunduğunu[1] belirten Bediüzzaman'ın cüzî irâde ve kaderi bağdaştırma çabası şu şekilde sıralanabilir:

- Hakiki tesir sahibi yalnız ve yalnız Allah'tır. Bu sebeple Mutezile'nin kula verdiği 'kendi fiilini yaratma'nın hakikati yoktur. Yine Allah hakîm olduğu için mükâfat ve cezâ abes değil, ancak insanın yaptıklarına göredir. Bu nedenle zorlama ve cebir de yoktur.
- Her şeyin biri mülk diğeri melekût olmak üzere iki yönü vardır. Mülk ciheti bazı şeylerde güzel, bazı şeylerde çirkin görünür. Melekût tarafı ise her şeyde güzel ve şeffaftır. Bu nedenle çirkin görünen şeyin yaratılışı, çirkin değil, güzeldir. Aynı zamanda o çirkinlerin yaratılışı güzellikleri tamamlamak içindir. Bu nedenle çirkinin de bir nevi güzelliği vardır. Bu konuda Mutezile'nin 'çirkin şeylerin yaratılması Allah'a ait değildir' demelerinde hiçbir doğruluk payı yoktur.
- Yaralama ve öldürme gibi fiillerin sonucu olan elem ve ölüm gibi 'hasıl bi'l-mastar' denilen şey, yaratılmış ve sabit olmakla birlikte, camiddir. Sarf ilmi kaidesince ism-i fâil, bir emr-i nisbî olan mastardan türetilmiş olup bir emr-i sabit olan 'hasıl bi'l-mastar'dan müştak değildir. Mastar kişinin kesbi olduğu için katil unvanını da o alır. Hasıl bi'l-mastar, Allah'ın mahlûku olup ölümü veya vurma sonucu meydana gelen acıyı yaratan Allah'tır. Bu sebeple mesuliyeti doğuran bir şey hasıl bi'l-mastara müştak kılınmaz.
- Fiillerin yaratılması hususunda âdetullah gereğince hasıl bi'l-mastarın vücûdu, mastara mütevakkıftır ve mastarın esası ise meyelandır. Kulun bir fiile olan 'meyelan'ı veya o meyelanı bir fiilden bir fiile çevirmekle yapılan 'tasarruf' bir emr-i nisbî olup vücûd-i hâricîsi olmadığından bir müessire ihtiyacı yoktur. Fakat madum da değildir. Çünkü hasıl bi'l-mastar gibi mevcut olan bir şeyin vücûdu ortadadır. Bu yüzden sevap ve ikabın sebebi kulun kendisidir ki, zâten fıtrat ve vicdan ihtiyarî emirleri ıztırarî emirlerden ayıran gizli bir şeyin vücûduna şehâdet etmektedir.
- Allah'ın fiillerinde tercih ettirici bir illete ihtiyaç yoktur. Ancak tercih edici Allah'ın irâde ve ihtiyarıdır. Tercih eden olmaksızın bir şeyin olması muhâldir fakat tercih ettirici bir sebep ve illet olmaksızın tercih yapmak caiz ve vakidir. Çünkü irâde bir sıfat olup onun ayırıcı vasfı böyle bir işi görmektir.
- Bir şey vücûdu vâcip olmadıkça vücûda gelmez. Cüzî irâdenin taallukuyla küllî irâdenin taalluku bir şeyde birleştikleri zaman, o şeyin vücûdu vâcip olur ve derhal vücûda gelir.
- Allah insana sevap ve cezânın sebebi olacak mahiyeti meçhul bir cüzî ihtiyar vermiştir. Allah'ın bilinmeyen pek çok hikmeti gibi cüzî ihtiyarın kaderle nasıl bağdaştırıldığını bilmemek, olmamasına delâlet etmez. Herkes kendisinde bir ihtiyar olduğunu hissedip vicdanen varlığını bilmektedir ki, olan bir şeyin mahiyetini bilmek ayrı, vücûdunu bilmek ayrıdır. Mahiyetini bilmemek cüzî ihtiyarın yokluğunu gerektirmez.
- Cüzî ihtiyar kadere ters düşmeyip bilakis kader onu teyit etmektedir. Kader, ilâhî ilmin bir nevi olduğundan ilâhî ilim ihtiyara taalluk etmiştir. Bu durum ihtiyarı kaldırmayıp onun varlığına destek olmaktadır.
- Kader ilim nevindendir. İlim mâluma tâbidir. Yani nasıl olacaksa, ona öyle taalluk etmektedir. Yoksa mâlum ilme tâbi değildir. İlmin düsturları, mâlumu, hâricî vücûd nok-

1 İşârâtü'l-i'câz, 79.

tasında idare etmek için esas değildir. Çünkü, mâlumun zâtı ve hâricî vücûdu, irâdeye bakar ve kudrete dayanır. Yani, kulun ihtiyarından doğan bir fiile İlm-i ezelî'nin taalluku, o ihtiyara münafi ve mani değildir. Çünkü müessir İlim değil Kudret'tir. Bu sebeple bir insan yaptığı bir fiilin sebebini kadere havale etmek için illet ve bahaneler gösteremez. Bu arada ezel, mazinin bir ucu olmadığından eşyanın vücûdunda esas tutulup ona göre bir mecburiyet tasavvur edilemez. Ezel, geçmiş, hal ve geleceği bir arada tutan ve yüksekten bakan bir aynaya benzer. Bu sebeple, mümkinât içinde geçmişte bir an düşünülüp ona ezel deyip, o ezel ilmine eşyanın tertip ile girmesi ve kendisini onun hâricinde düşünüp, ona göre değerlendirmede bulunmak hakikati ortaya koyamaz. İnsanın elinde bir ayna bulunsa, sağ taraf mazi, sol ise gelecek farz edilse, o ayna ancak görebildiği her iki tarafı içine alır. Ayna ne kadar aşağı ise o kadar az yer görür. Fakat yükseğe çıktıkça içine aldığı daire genişler, gittikçe bütün iki taraf mesafeyi birden bir anda tutar. Ayna bu vaziyette iken onun içine aldığı görüntü ve o mesafelerde meydana gelen hallerin birbirine öncelik, sonralık, uygunluk, uygunsuzluk gibi durumlarından söz edilemez. Kader de ezelî ilimden olduğu ve İlm-i ezelî de ezelden ebede kadar olmuş ve olacak her şeyi birden ihata ettiği için insan ve onunla ilgili hükümler onun hâricinde olamaz.

• Küllî irâdenin müsebbep ve sebebe ayrı ayrı taalluku yoktur. Mesela bir adam bir âletle bir şahsı öldürse, sebebin ortada olmadığı farz edilirse, müsebbep için Cebriye 'ölecekti' der. Çünkü onlara göre taalluk ikidir ve bu yüzden sebebin ayrı, müsebbebin ayrı kaderi vardır. Mutezile 'ölmeyecekti' der. Çünkü onlarca muradın irâdeden tahallüfü caizdir. Ehl-i sünnet ise bu soru karşısında susar ve 'ölüp ölmeyeceği bizce meçhuldür' der. Çünkü İrâde-i külliyenin sebeple müsebbebe taalluku bir aradadır. Bu itibarla sebebin yokluğu farz edilirse müsebbebin de yokluğunu farz etmek lâzım gelir. Çünkü taalluk birdir. Cebir ve itizal ifrat ve tefrittir.

• Allah'ın tabiata koyduğu kanunlara göre Allah'ın küllî irâdesi kulun emr-i itibarî olan cüzî irâdesine tâbidir. Allah, cüzî irâdeyi küllî irâdesinin taallukuna adi bir şart kılmıştır. Yani cüzî irâdenin bir fiile taallukundan sonra küllî irâde taalluk eder. Yani, mânen: "Ey kulum, ihtiyarınla hangi yolu istersen, seni o yalda götürürüm. Öyle ise mesuliyet sana aittir." demektedir. Bu, bir insanın gücü yetmeyen bir çocuğu omuzuna alıp ona: "nereye istersen seni oraya götüreceğim" diyerek muhayyer bırakmasına benzetilebilir. O çocuk yüksek bir yere çıkmayı ister ve oradan da düşerse, o istediğinden dolayı onu azarlamak ve cezâ vermek haksızlık olmayacaktır.

Kısacası Bediüzzaman'a göre kul, kesb denilen mastardan doğan, hasıl bi'l-mastar olan eserin yaratıcısı değildir. Kulun elinde ancak ve ancak emr-i itibarî dediğimiz kesb (bazen yapmak ve bazen yapmamak) vardır. Zira Allah'tan başka hakiki tesir sahibi yoktur ve tevhid de bunu gerektirmektedir. Yine kul, bir ağaç gibi büsbütün ıztırar ve cebir altında da değildir. Elinde küçük bir ihtiyar vardır. Çünkü Allah hakîmdir. Cebir gibi zulümleri netice verecek şeylerden münezzehtir[1].

Bu konuda sonuç olarak Bediüzzaman şu hususu belirtmektedir: insanın elinde gayet zayıf, fakat seyyiat ve tahribâtta gayet uzun, iyiliklerde kısa cüzî irâdesi vardır. İnsan irâdesinin bir elini dua ya, diğer elini istiğfara verip günah ve kötülüklerden çekerek ebedî saâdeti kazanabilir. Dua ve tevekkül hayra olan isteğe büyük bir kuvvet verdiği gibi istiğfar ve tövbe de şerre olan meyelanı keser[2].

1 İşârâtü'l-i'câz, 79-82; Sözler, 435-437.
2 Sözler, 437.

b. Hayır-Şer, Hüsün-Kubuh

Bediüzzaman'a göre, yaratılışta hayır asıl ve küllî, şer ise cüzî ve tebeîdir. Şer, çirkinlik ve noksanlar, güzellik, hayır ve kemâllerin arasında onların mertebelerini göstermeye vesile ve nisbî hakikatlerin ortaya çıkmasına bir kıyas olmak için görülmeyecek kadar dağınık ve az bir şekilde yaratılmışlardır. Çünkü bir şeyin zıddı o şeyin nisbî hakikatinin vücûduna veya ortaya çıkmasına sebeptir. Mesela çirkinlik olmasaydı ve güzelliklerin arasına girmeseydi güzelliğin sayısız olan mertebeleri açığa çıkmazdı[1]. Yine Bediüzzaman, her şeyde hatta en çirkin görünen şeylerde hakiki bir güzellik yönü bulunduğunu belirterek şu açıklamayı yapmaktadır: Kâinattaki her şey ve olay, ya bizzât güzeldir ki, buna 'hüsn bi'z-zât' denilir, veya neticeleri yönüyle güzeldir ki, ona 'hüsn bi'l-gayr' denilir. Bir kısım hâdiseler var ki, görünüşte çirkindir fakat arkasında çok büyük güzellikler vardır[2].

Bediüzzaman'ın üzerinde önemle durduğu bir konu da yokluğun şerr-i mahz, vücûdun ise hayr-ı mahz olduğudur. Ona göre hayır ve iyilikler büyük çoğunlukla vücûda dayanır. Dalâlet, şer, musibet, günah gibi bütün çirkinliklerin esası ise ademdir, nefiydir. Bir şeyin vücûdu bütün parçaların bulunmasıyla, harap olması ve yokluğu bir parçasının yokluğuyla olur. Vücûd var olan bir illet ister, bir sebebe dayanır. Adem, ademî şeye istinat edebilir, ademî bir şey olmayan bir şeye illet olur. Bediüzzaman ortaya koyduğu bu iki kaideye binâen insan ve cinlerden şeytanın yolunu takip edenlerin kâinattaki müthiş tahripler ve çeşit çeşit küfürleri yaptıkları halde zerre miktar yaratmaya müdahaleleri olmadığını, bir iktidar ve kudretle o işleri yapmadıklarını belirtmektedir. Ona göre yaptıkları işlerinin çoğunluğu iktidar ve fiil ile değil, belki terk ve atâlettir. Çünkü yok etme (mehâlik) ve şer tahribât nevinden olduğu için illetlerinin mevcut bir iktidar ve fâil bir icâd olması lâzım değildir. Bir şartın bozulması ve yokluğuyla koca bir tahribât olabilir[3].

Mutezile'nin, "teklif sebebi olan fiiller ve eşya, kendi zâtında âhiret itibariyle ya güzelliği var, sonra o hüsnünden dolayı emredilmiş veya çirkinliği var, sonra ona binâen nehyedilmiş. Bu sebeple eşyada âhiret ve hakikat noktasında olan hüsün ve kubuh zâtîdir, emir ve nehiy ona tâbidir" dediğini belirten Bediüzzaman, Ehl-i sünnet'in ise, "bir şeyin şer'an çirkinliği, pisliği Allah'ın nehyi sebebiyledir. Allah bir şeyi emreder, sonra o güzel olur. Nehyeder sonra çirkin olur. Emir ile güzellik, yasaklama ile çirkinlik tahakkuk eder. Çünkü hakiki illet emir ve nehiydir" görüşünde olduğunu ifade ederek bu konuda Ehl-i sünnet'in görüşüne katılmaktadır[4].

Bediüzzaman'ın bu konuyla ilgili olarak Mutezile hakkında bir değerlendirmesi de özetle şu şekildedir: Mutezile imamları şerrin yaratılmasını şer telakki ettikleri için küfür ve dalâletin yaratılmasını Allah'a vermeyip bununla Allah'ı takdis ettiklerini zannederek, "Kul kendi fiillerinin yaratıcısıdır" diye dalâlete girmektedirler. Halbuki 'halk-ı şer (kötülüğü yaratma) şer değil; kesb-i şer (kötülüğü isteme) şerdir'. Çünkü yaratma umûmî neticelere baktığı ve bir şerrin vücûdu çok hayırlı neticelere bir başlangıç olduğu için, o şerrin yaratılması neticeler itibariyle hayırlı olur. Mesela ateşin yüz hayırlı neticesi vardır. Fakat bazı insanlar su-i ihtiyarlarıyla ateşi kendilerine şer yapmakla "ateşin varlığı şerdir" diyemez.

1 İşârâtü'l-i'câz, 27-28; Lem'alar, 314; Şualar 26-27. Bir misal için bk. Mesnevî, 178-179. Ayrıca bk. Muhakemat, 34-35.
2 Sözler, 215-216; İşârâtü'l-i'câz, 79. Maddî ve manevî şerlerin yüzer hayırlı neticeleri varken şerli ve zararlı bir tek netice için onu vazifesinden durdurmanın yüzlerce şere yol açacağıyla ilgili olarak bk. Kastamonu, 165. Ayrıca bk. Mesnevî, 184.
3 Lem'alar, 69-70, 77; Sözler, 434.
4 Sözler, 257; Kastamonu, 36. Ayrıca bk. Mektûbat, 371.

Mutezile'nin bu sırrı anlamadıkları için "halk-ı şer şerdir ve çirkinin yaratılması çirkindir" diye Allah'ı takdis etmek için şerri yaratmayı Ona vermeyerek dalâlete düştüğü ve "Kader, hayır ve şerrin Allah'dan olduğu" şeklindeki bir iman rüknünü tevil ettiklerini[1] belirten Bediüzzaman bu hususun yanlışlığını şu şekilde ifade etmektedir: Halbuki ulûhiyetin izzet ve azameti küçük-büyük, yüksek-alçak her şeyin kendi tasarrufunda bulunmasını gerektirmektedir. Bu nedenle yaratıcının azameti çirkin şeylerin tasarrufundan çıkmasını gerektirmediği gibi yaratma hususunda tek olup tasarruf cihetiyle de her şeyi elinde bulundurmayı iktiza eder[2].

Peygamberlerin varlığı, getirdikleri teklifler ve şeytanların yaratılmasıyla çoğu insanların kâfir olup zarar görmesi "hüküm çoğunluğa göredir" kaidesince, nebilerin gönderilmesinin ve şeytanların yaratılmasının rahmetsizlik olduğunu gösterdiği şeklindeki bir iddiaya cevap sadedinde Bediüzzaman, sayı çokluğunun ehemmiyeti yoktur, önemli olanın keyfiyettir diyerek şöyle bir misal vermektedir: Yüz hurma çekirdeği toprak altına konup su verilmez, kimyasal bir muâmele görmezse yüz lira kıymetinde yüz çekirdek olur. Fakat su verildiği ve hayatla savaşa bırakıldığı zaman sekseni bozulsa, yirmisi meyve veren yirmi hurma ağacı olsa, "suyu vermek şer oldu, çoğunun çürümesine sebep oldu" denilmez. Çünkü o yirmi çekirdek, binlerce meyve veren yirmi ağaç olmuştur. Seksen tanesini kaybedip binlerce meyve kazanan zarar etmez, şer olmaz. Bunun gibi insanlık, nebilerin gönderilmesi, teklif, nefisle mücahede ve şeytanlarla muharebe ile yüz binlerce enbiya, milyonlarca evliya ve milyarlarca inanan kazanmış, sayıca onlardan daha çok fakat keyfiyetçe ehemmiyetsiz ve zararlı hayvanlar nevinden olan kâfir ve münafıkları kaybetmiştir[3].

c. Hastalık ve Musibet

Allah'ın bütün isimlerinin 'Esmâ-i hüsnâ' tâbir edilmesiyle güzel olduklarını gösterdiğini belirten Bediüzzaman, güzelin âyinesinin güzel olduğu, güzelin güzelliklerini gösteren aynanın güzelleştiği ve o aynanın başına o güzelden ne gelse güzel olduğu, bunun gibi hayatın başına da ne gelse hakikat noktasında güzel olduğu görüşündedir[4]. Ona göre bu sebeplerden dolayı insanların musibet ve hastalıklarda şekva etmeye hakkı yoktur. Çünkü Allah insana giydirdiği vücut elbisesini sanatına mazhar etmekte, insanı bir model gibi kullanmakta ve muhtelif isimlerinin cilvesini göstermektedir. Şafi ismi hastalığı istediği gibi Rezzak ismi de açlığı gerektirmektedir[5]. Yine Bediüzzaman Allah'ın musibet ve belalar vermesinin mâsum ve hayvanlar için bile olsa zulüm olmadığı görüşündedir. Çünkü mülk Onundur ve mülkünde istediği gibi tasarruf eder. Bir terzinin tuttuğu bir modelin üzerinde elbisesini istediği gibi kesip biçmesi, modeli de dilediği şekilde kullanması gibi Allah da göz, kulak, lisan gibi duygular verdiği insanı, isimlerinin nakışlarını göstermek için hasta, aç, susuz veya tok eder, çeşitli musibetlere mâruz bırakır[6].

Musibet gibi görünen hastalıkları Bediüzzaman 'hakiki' ve 'vehmî' olarak ikiye ayırmaktadır. Ona göre hakiki kısmı için Allah kâinat eczanesinde her dert için deva istif etmiş,

1 Lem'alar, 70-73; Mektûbat, 40-41. Ayrıca bk. Şualar, 513. Zemahşeri'nin Ehl-i sünnet tarafından makbul sayılmasının sebebiyle ilgili olarak bk. Mektûbat, 424-425.
2 Mesnevî, 163.
3 İşârâtü'l-i'câz, 258-259; Mektûbat, 41. Mutezile'nin günah ve şerrin azabı gerektirmesi gerektiğiyle ilgili olan görüşü için bk. Tez metni, Günah.
4 Lem'alar, 207.
5 Lem'alar, 9, 197-198. Çeşitli misaller için bk. Mektûbat, 263-268. Ayrıca bk. Şualar, 26-27; Sözler, 440-441.
6 Mektûbat, 41-42.

o devalar ise dertleri istemektedirler. Derdi verdiği gibi devayı veren de Odur[1]. Ayrıca, her tür maddî ve manevî musibete bakarak çok şiddetli elem duymanın Allah'ın rahmet ve hikmetini bir nevi tenkit olduğunu ifade eden Bediüzzaman, ilâhî rahmetten aşırı şefkât olamayacağını, olaylara Allah'ın hikmet, merhamet, adâlet ve rububiyeti noktasından bakılması gerektiğini vurgulamaktadır[2].

d. Rızk

Rızk Allah'ın taahhüdü altındadır diyen Bediüzzaman, âciz, iktidarsız olan hayvan ve bitkilerin rızklarının umulmadık yerden ve ayaklarına kadar gelmesini, bütün yavrulara safi bir sütün sunulmasını, helal rızkın iktidar ve irade ile orantılı olmayıp onların zaaf ve acizlerine nispeten verildiğine işaret olarak göstermektedir. Bediüzzaman rızkı, Allah'ın taahhüdü altında olan 'hakiki', 'fıtrî' rızk; alışkanlık ve israf ile zaruret hükmüne geçen 'mecâzî', 'sunî' rızk olarak iki kısma ayırmaktadır. İkinci kısım Allah'ın taahhüdü altında olmayıp ihsanına tâbidir, bazen verir bazen vermez[3]. Ona göre Allah'ın kefil olduğu fıtrî rızksızlıktan ölenler yoktur. Çünkü Allah bedenlere yetecek kadar rızkı yağ suretinde hatta her bir hücrenin bir yerinde saklar. Hiçbir şey yemediği zaman insan bu rızkla 40 gün kadar yaşar. Bu rızk bitmeden ölenler rızksızlıktan değil, alıştıkları bir âdetin terkinden doğan hastalıktan ölürler[4].

Bediüzzaman'a göre rızk için çalışmak ise bir nevi ibâdettir. Fakat insan rızk için çalışmak bahanesiyle diğer ibâdetlerini terkedip, bu çabayı kendine özür gösteremez. Ayrıca rızk insana, rızka muhtaç olan şeylerin ilâh ve ma'bud olamayacağını göstermektedir[5]. İnsan, 'bir tek elmayı yapıp rızk olarak veren bütün elmaların ve bütün mevcudatın sahibidir' diye düşünür. Yine Bediüzzaman, midenin rızkı olduğu gibi kalp, ruh, akıl, göz, kulak, ağız gibi insanın latîfe ve duygularının da kendine has rızkları bulunduğundan da bahsetmektedir[6].

e. Hayat

Bediüzzaman hayatı, kâinatın en önemli gayesi, en büyük neticesi, girdiği yeri küçük bir kâinat hükmüne getiren rahmet cilvesi[7], Allah'ın kudretinin en nurânî ve en güzeli, birlik delillerinin en kuvvetlisi olarak görmektedir. Ona göre hayat tek başına bir Hayy-ı Kayyûm'u bütün isim ve fiilleriyle gösterir. Çünkü hayat pek çok sıfattan yapılmış bir hakikattir. Mesela, hayat bir cisme, bir bedene girdiği zaman Hakîm ismi tecellî edip onu hikmetle tanzim eder. Aynı halde Kerîm ismi de tecellî edip ihtiyaca göre tertip ve tanzim eder. Yine Rahîm ismi hayatın devamı için türlü türlü ihsanlarda bulunur. Rezzak ismi de hayatın devamı için maddî ve manevî gıdalar yetiştirir. İşte hayat bir odak noktası olup muhtelif sıfatlar onda birbiri içine girer, belki birbirinin aynı olur. Yani, hayat tamamıyla hem İlim, aynı zamanda hem Kudret, hem Hikmet, hem Rahmet ve bunlara kıyasla diğer sıfatlar

1 Lem'alar, 208.
2 Kastamonu, 164. İnsanlığın başına gelen deprem gibi büyük felaket ve musibetlere bakarken rahmet yönünden bakılması gerektiği ile ilgili olarak bk. Sözler, 157-161.
3 Şualar, 144-147; Mesnevî, 63-64; Lem'alar, 59-61, 137.
4 Lem'alar, 59-60; Sünûhat, 14.
5 Lem'alar, 256-257.
6 Şualar, 145-147. Ayrıca bk. Şualar, 512-513.
7 İşârâtü'l-i'câz, 275-276. Geniş bilgi için bk. Lem'alar, 312-314.

olmaktadır[1].

Bu arada Bediüzzaman'ın hayatla ilgili olarak vurguladığı bir husus da şudur: her bir hayat sahibinin hayatında sonsuz gayeler vardır. Bu gayelerden kişiye ait kısım ancak binde birdir. Geri kalan gayeler, hayatı yaratan Zâta aittir. Hayatıyla ilâhî isimlerin tecellîlerine bir tarla olan insan, kendi vücûduyla alâkâsı derecesinde hissesini alır, gerisi 'Sultan-ı ezelî'ye aittir[2].

Bediüzzaman insanlara ait olan hayat tabakalarını beş kısma ayırmaktadır:

1. Çeşitli kayıtlarla sınırlı olup şu an yaşanılan hayat;

2. Hz. Hızır ve İlyas'ın bir derece serbest olan, aynı anda pek çok yerlerde bulunabildikleri insanlığın gerekleriyle her zaman kayıtlı olmadıkları, istedikleri vakit mecbur olmadıkları halde dünyadaki insanlar gibi yiyip içtikleri hayatları[3];

3. İnsan için gerekli olan şeylerden sıyrılmış, melek hayatı gibi bir hayata girerek nurânî bir letafet almış, sanki ışıktan bir bedenleri olan dünyevî cisimleriyle semâvâtta bulunan Hz. İdris ve İsa'nın hayatları;

4. Dünya hayatına benzeyen, fakat kedersiz, zahmetsiz bir hayatı âlem-i berzahta yaşayan, kendilerini ölmemiş sanıp daha iyi bir âleme gittiklerini bilin, kedersiz bir lezzet alan, ölümdeki acılığı hissetmeyen şehitlerin hayatı;

5. Ruhları bâki, fakat kendilerini ölmüş bilen, berzahta aldıkları lezzet şehitlerinkine yetişemeyen, kabir ehlinin ruhanî hayatlarıdır[4].

f. Ecel ve Ölüm

Bediüzzaman'a göre ölüm de hayat gibi yaratılmış ve nimettir. Görünüşte yokluk gibi görünen ölüm, yeni bir hayatın başlangıcıdır[5]. Ecelin takdir edildiğini ve değişmeyeceğini belirten Bediüzzaman, inanan için ölümün, hayatın yükünden bir kurtuluş, daha önce giden dostlara kavuşma ve Allah'ın huzuruna girmek için bir kapı; dalâlette olanlar için ise karanlık ve sonsuz bir kuyu olduğunu ifade etmektedir[6].

Ona göre ölüm, kaderin takdiriyle, Allah'ın kudretinin büyük bir tasarrufudur. Tabiî ömrünü bitirip sonra ölenler çok azdır. Çoğunluk tabiî ömrü esnasında ölür. Bu ise ölümün tabiî bir netice olmayıp ancak cesedin ayrışmasıyla dağılmasından ibarettir olduğunu gösterir. Yoksa ruhun fenâ bulmasıyla değildir. Ölüm ile ceset dağılır, ruh bâki kalır[7].

---

1 Sözler, 630. Hayatın iman rükünlerini ispat etmesi ile ilgili olarak bk. Sözler, 97-101; Lem'alar, 316-320. Ayrıca bk. Sözler, 655.

2 Mesnevî, 89, 97, 200. Ayrıca bk. Mesnevî, 206. Her şeyin vücûd ve hayatının neticelerinin üç kısma ayrıldığıyla ilgili olarak bk. Sözler, 68, Lem'alar, 327-329, 336-337. Ayrıca bk. Şualar, 505; Mesnevî, 119; Sözler, 186-187.

3 Ölümlerinden sonra bu hayat tabakasına yakın bir tür hayata mazhar olanların da bulunduğuyla ilgili olarak bk. Barla, 180.

4 Mektûbat, 5-7. Ayrıca bk. Sünûhat, 16-17.

5 İşârâtü'l-i'câz, 277; Mektûbat, 220-221; Ölümün nimet olması ile ilgili psikolojik ve sosyolojik açıklamalar bk. Mektûbat, 7-8; İşârâtü'l-i'câz, 277.

6 Lem'alar, 201; Asâ-i Mûsâ, 14-16; Şualar, 164-166; Mesnevî, 191; Sözler, 631. Bir kişinin öldürülmesinin onun eceli olup olmadığı konusunda bazı mezhep görüşleri için bk. Tez metni, Kader ve Cüzî İrâdenin Bağdaştırılması.

7 İşârâtü'l-i'câz, 282. İnsanın iki kez diriltilip, iki kez öldürülmesi hakkındaki ayetin açıklaması için bk. İşârâtü'l-i'câz, 273-283. Ayrıca bk. Şualar, 506-507. Bir başkasının yerine ölünebilmesi ve ömürden kalan kısım bağışlanabilmesi ile ilgili olarak bk. Barla, 82; Emirdağ, I, 135-136, 220. 'Ecel-i muallak'la ilgili olarak bk. Lem'alar, 98.

g. Sevgi ve Şefkat

Muhabbetin kâinatın yaratılış sebeplerinden biri, nuru ve hayatı olduğunu söyleyen Bediüzzaman, kâinatın en kapsamlı bir meyvesi olan insanın kalbine kâinatı kaplayacak bir muhabbetin dercedildiğini, bu nihayetsiz muhabbete layık olanın ise sonsuz bir kemâl sahibi olduğunu ifade etmektedir[1]. Ona göre Allah'ın da sonsuz merhameti olduğu gibi yaratılmışların sıfatlarına benzemeyen hadsiz bir muhabbeti de vardır[2]. Cemâl ve kemâl sahibi kendi cemâl ve kemâlini sevdiği gibi Zât-ı zülcelâl de cemâlini, cemâlinden gelen isimlerini, o isimlerden doğan sanatını, cemâl ve cemâlini gösteren ve onlara âyine olan yarattıklarını ve onların güzelliklerini kendine layık bir muhabbetle sevmektedir[3].

Bediüzzaman'a göre insanda bulunan sevgi ve aşk hissi bütün kâinatta –fakat başka şekillerde– hakiki aşk ve muhabbet bulunduğunu da göstermekte, kâinatın kalbindeki bu hakiki muhabbet ve aşk ise bir Maşuk-ı lâyezelî'nin ve Mahbub-ı ezelî'nin varlığına işaret etmektedir[4]. Yine, mevcûdâtta muhabbet sebebi olan güzellik, ihsan ve kemâl umûmiyetle 'Bâki-i hakiki'nin güzelliğinin, ihsan ve mükemmelliğinin işaretleri ve Esmâ-i hüsnâ'nın cilvelerinin gölgelerinin gölgeleridir[5].

Allah'ın masivasına olan sevginin iki yoldan olduğunu söyleyen Bediüzzaman bunu şöyle belirtmektedir: Bir kısım insan önce muhabbetini Allah'a verir, Onun muhabbeti dolayısıyla Allah'ın sevdiği her şeyi sever. Yaratılmışlara taksim ettiği bu muhabbeti Allah'a olan sevgini azaltma yerine çoğaltır. İkinci kısım ise önce sebepleri sever ve bunu Allah'ı sevmeye vesile yapar[6]. Bediüzzaman bu ikinci kısmı, güneşi tanımayan; bir aynada güneşi gördüğünde aynayı sevmeye başlayan; aynadaki o güneşi kaybetmemek için şiddetli bir hisle onun muhafazasına çalışan; güneşin, aynanın kırılmasıyla yok olmadığını gördüğü anda bütün muhabbetini gökteki güneşe çeviren; aynada görülen güneşin aynaya tâbi olmayıp bekâsının da ona bağlı olmadığını anlayan bir kişinin sevgisine benzetmektedir[7]. Bütün bunların yanında insan, kendinde bulunan korku ve sevgi duygularını Allah'a yöneltiği takdirde korku Onun merhamet kucağına –çocuğun anne kucağına kaçtığı gibi– lezzetli bir sığınma, sevgi ise ebedî saâdetine vesile olacaktır. İnsanın ayrılıklardan çektiği elemlerin tümü sevgisini başka yerlere sarf etmesinden kaynaklanmaktadır[8].

Şefkat muhabbetten daha üstündür diyen Bediüzzaman, bunun sebebini, aşk ve muhabbet karşılık beklediği halde şefkât karşılık istemez şeklinde ifade etmektedir[9]. Bediüzzaman'ın şefkât hususunda değindiği önemli bir noktada şudur: İnsanın şefkâti ilâhî merhametin bir cilvesi olduğundan rahmetin derecesini ve Hz. Peygamber'in şefkâtini aşmaması gerekir. Aşıldığı takdirde merhamet ve şefkât olmayıp dalâlete ve küfre sirayet eden bir ruhî ve kalbî hastalıktır. Mesela: Kâfir ve münafıkların cehennemde yanmalarını, azap ve cihat gibi hâdiseleri kendi şefkâtine sığıştıramamak ve tevile sapmak, Kur'an'ın ve semâvî dinlerin büyük bir kısmını inkâr olduğu gibi, büyük bir zulüm ve merhametsizlik-

---

1 Sözler, 331, İnsana verilen sevgi hissinin nasıl kullanması gerektiği için bk. Sözler, 331-333.

2 Lem'alar, 54-56; Mektûbat, 283; Sözler, 578-585.

3 Mektûbat, 282; Sözler, 579.

4 Sözler, 633; Şualar, 64-65. Ayrıca bk. Sözler, 583.

5 Lem'alar, 15.

6 Mesnevî, 63. Sevginin insan irâdesinde olmadığı fakat insanın ihtiyarı ile muhabbeti istediği yöne sevketmesinin nasıl olabileceği ve ahirette insana kazandıracakları konusunda geniş açıklama için bk. Sözler, 596-607.

7 Mesnevî, 149-150; Lem'alar, 131-132.

8 Mesnevî, 182. Ayrıca bk. Mesnevî, 149; Lem'alar, 131.

9 Mektûbat, 27-28.

tir. Çünkü, mâsum hayvanları parçalayan canavarları korurcasına olan bu şefkât, mâsumlara karşı büyük bir vicdansızlıktır. Binlerce insanın ebedî hayatlarını mahveden ve insanları günahlara sevk edenlere şefkâtle taraftar olmak, cezâdan kurtulmaları için dua etmek, mazlumlara büyük bir merhametsizliktir[1].

5. İnsanla İlgili Varlıklar

a. Melekler

Bediüzzaman'a göre, melekler ve ruhanî varlıkların vücûdu insan ve hayvanların vücûdu kadar kesin olup özellikle meleklerin varlığı ayet, hadis, icma, peygamberler ve insanlardan görenlerin tasdikiyle sabittir. Kâinatta her şeyin hayat ile mana kazandığını belirten Bediüzzaman, bu sebeple bütün mevcûdâtın hayat sahibi birer meleği olduğunu ve onlar adına onların yaptıkları tesbihleri Allah'a sunduklarını ifade etmektedir[2]. Yine ona göre kendini tanıttırmak ve sevdirmek için bir yaprağı bile canlılara mesken yapan birinin, semâvâtı ve yıldızları zinetsiz, hayatsız, ruhsuz, meleksiz, ruhanîsiz bırakması mümkün değildir[3]. Ayrıca, bütün akıl sahibi filozoflar, akıl, nakil ve manevî bir icma ve ittifakla meleklerin mana ve hakikatlerine hükmetmişler, fakat tâbirleri çeşitli olmuştur. Mesela: Meşşaiyyun, mevcûdâtın nevilerini idare eden "ruhanî, mahiyet-i mücerrede"; İşrakiyyun ise "kul ve erbabü'l-enva'"; dinler de "melekü'l-cibal, melekü'l-bihar, melekü'l-emtar" gibi tâbirler kullanmışlardır. Maddeciler bile meleklerin manasını inkâr etmeye güç yetiremediklerinden "fıtratın nâmuslarına nüfuz eden kuva-i sariye" ile tâbir etmişlerdir diyen Bediüzzaman, kanun ve nâmusların, itibarî ve vehmî olduğunu, onların müşahhas hüviyetlerinin ancak onları temsil eden ve onları yönlendiren melekler ile sabit olacağını vurgulamaktadır[4].

Meleklerde terakkiyat olmayıp her birinin sabit bir makam ve rütbesi olduğunu söyleyen Bediüzzaman, meleklerin, yaptıkları ibâdetlerin derecesine göre kendilerine mahsus zevkleri olduğunu da belirtmektedir[5] Yine melekler mükerrem kullar olup emirlere muhâlefetleri yoktur. Pek çok çeşitleri olan melekler latif ve nurânî cisimlerdir[6]. Melekler nurdan varlıklar oldukları için hadsiz yerlerde bulunabilir ve istedikleri şekle girebilirler. Azrâil, Cebrâil, Mikâil gibi büyük meleklerin kendi nevilerinden ve kendilerine benzer küçük tarzda avaneleri bulunmaktadır[7]. Son olarak meleklerin varlığına imanın, insanın sosyal ve psikolojik hayatına çeşitli müspet tesirlerinden[8] söz eden Bediüzzaman, değişik bir açıdan melekleri, sebeplerin ardındaki hikmetleri göremeyen insanların zahire bakıp şikayete başladıkları zaman bu haksız şekvaların Allah'a uzanmaması için birer perde olarak görmektedir[9].

---

1 Kastamonu, 44-45. Ayrıca bk. Sözler, 440-441.
2 Sözler, 150-151, 327-328, 473-483; Asâ-i Mûsâ, 71-73; Mektûbat, 328; Şualar, 221-223; İşârâtü'l-i'câz, 297-298. Görülmediği için melekleri inkâr etmenin muhâlliğiyle ilgili olarak bk. İşârâtü'l-i'câz, 299.
3 Şualar, 33; Lem'alar, 318; Mesnevî, 173-174. İşârâtü'l-i'câz, 298. Allah'a imanın meleklere de imanı gerektirmesi ile ilgili olarak bk. Asâ-i Mûsâ, 52-53; Şualar, 202.
4 İşârâtü'l-i'câz, 298-299. Bir yağmur damlasından gezegenlere kadar bir kısım maddelerin meleklerin bineği olup Allah'ın izniyle ona binip şehâdet alemini seyrettiklerine dair bk. Sözler, 160; 474.
5 Sözler, 327-328.
6 İşârâtü'l-i'câz, 299; Şualar, 223; Sözler, 530.
7 Mektûbat, 327-328; Sözler, 178-179. Meleklerin şekil değiştirmeleri ile ilgili bir misal için bk. Mektûbat, 143.
8 Asâ-i Mûsâ, 67-73; Şualar, 217-223.
9 Asâ-i Mûsâ, 70-71; Şualar, 220-221. Geniş bilgi için bk. Tez metni, Sebepler.

b. Şeytan

Kâinattaki hayırlı işlerdeki kanunların temsilcisi hükmünde olan meleklerin vücûdu sabit olduğu gibi, çirkin ve şerli işler ve o işlerdeki kanunların temsilcileri olan habis ruhlar ve şeytanların bulunması, hikmet ve hakikat noktasında katidir diyen Bediüzzaman'a göre, şerli işlerle şuur sahibi bir perdenin bulunması daha ziyade lâzımdır. Çünkü herkes her şeyin gerçek güzelliğini göremediği için, zahirî çirkinlik ve noksanlığı yönüyle Allah'a karşı itiraz etmekte, Onu rahmetsizlikle suçlamakta, hikmetini eleştirmekte, haksız bir biçimde şikayette bulunmaktadır. Bu sebeple bu tür haksız davranışların Allah'a ulaşmaması için şeytanlar da melekler gibi görünüşte Allah'a birer perde olmaktadır[1].

Bediüzzaman'a göre Şeytan'ın kalbinde marifet yoktur. Çünkü yaratılışı gereği kalbi dâima saptırma ile, fikri devamlı küfrü tasavvur etmekle meşgul olduğundan kalbinde veya fikrinde marifet için boş bir yer kalmamıştır[2].

Bediüzzaman, şeytanların varlığından insanların çoğunun küfre girmeleri çirkin olduğu halde, Allah'ın rahmetinin böyle bir çirkinliğe izin vermesinin sebebini, şeytanın varlığının pek çok hayırlı neticeleri ve insanın mükemmelliğe ulaşmasına sebep olacak tarafları bulunduğu şeklinde açıklamaktadır. Ona göre insana verilen kabiliyetlerin ve duyuların gelişebilmesi için şeytanların varlığına ihtiyaç vardır[3].

c. Cin

Cin ve onların en şerlileri olan ifritlerin insandan sonra yeryüzünün şuur sahibi en mühim konuklarından olduklarını belirten Bediüzzaman, ayrıca, onlarla temas edilebileceğine, insana hizmetkâr olabileceklerine, erkek ve dişiliklerinin bulunduğuna da birkaç cümleyle değinmektedir[4]. 'Hâtif' denilen, şahsı görünmeyen fakat sesi işitilen cinnîlerin olduğunu söyleyen Bediüzzaman, onların Hz. Peygamber'in geleceğini haber verdiklerini belirtmektedir[5]. Risaleler'de cinler hakkında varlıklarını ispâttan başka daha fazla bir açıklamanın yer almamasının sebebini Bediüzzaman, Risale-i Nur'un vazifesinin insanları küfür ve dalâletten kurtarmak olup bu gibi meselelere sıranın gelmediği şeklinde belirtmektedir[6].

d. Ruh

Bediüzzaman ruhu, [illegible]ğruya perdesiz ve vasıtasız olarak yaratılan, ceset ile kâim olmayan, tahrip ve ayrışıp dağılmaya mâruz bulunmayan, basit, her şahsa ait birliği olan, zaman ve mekânla mukayyet olmayan, nurânî bir vücûd-i hâricî giydirilmiş, camî', hakikatdar, İrâde sıfatının tecellîsi, âlem-i emir'den gelen ve hâricî bir hakikati bulunan, külliyet kesbetmeye kabiliyetli, zîhayat bir kanun-ı emr, zîşuur bir âyine-i ism-i Hayy,

---

1 Lem'alar, 78-79. İnsanın kalbinde bulunan ve 'lümme-i şeytaniye' denilen duygunun şeytanın varlığına işareti için ayrıca bk. Lem'alar, 78-79. Ayrıca bk. Tez metni, Sebepler.
2 İşârâtü'l-i'câz, 73-74. Şeytanın cüzî ihtiyarı ve icâdsız bir kesbi bulunduğuna dair bk. Lem'alar, 70.
3 Lem'alar, 68-69; Mektûbat, 40-41. Şeytanların yaratılış hikmetleri ve insana verdikleri çeşitli desiseler için bk. Lem'alar, 67-85; Şeytanın kalbe verdiği vesvese ve kurtulma çareleri için bk. Sözler, 255-259. Ayrıca bk. Tez metni, Hayır-Şerr, Hüsün-Kubuh.
4 Lem'alar, 62; Sözler, 240; Mektûbat, 143-144. Ayrıca bk. Mesnevî, 118. Cin çağırma ve onlarla temas hakkında geniş bilgi için bk. Tez Metni, Ruh Çağırma.
5 Mektûbat, 160. Hz. Peygambere gelip müslüman olan bir cin taifesi ve ayrıca bir cinin Hz. Peygamberden ders aldığı hakkında bk. Mektûbat, 118, 144. Hz. Peygamberden sonra cinlerden peygamber gelmediği hakkında bk. Şualar, 283.
6 Şualar, 283.

zîcevher bir cilve-i Hayat-ı sermedî olarak nitelemektedir[1]. Bediüzzaman'ın üzerinde önemle durduğu bir konu ruhun kesinlikle bâki olduğudur[2]. Hatta hayvanların ruhları da bâki olup kıyamette yalnız cesetleri yok olacaktır. Çünkü ölüm ruhun yokluğu değil ceset ile alâkânın kesilmesidir[3]. Bediüzzaman'a göre ruh zamanla kayıtlı olmadığından insanın hisleri ruh derecesine çıktığı vakit içinde bulunduğu hazır zaman genişlemekte, başkalarına nispeten geçmiş ve gelecek olan vakitler ona göre hazır hükmüne geçmektedir[4].

Bediüzzaman'ın değindiği diğer bir husus da ruh-kanun münasebetidir. Ona göre yeryüzündeki türlerde hâkim olan kanunlar kaynak itibariyle ruh gibi âlem-i emir ve irâdeden geldiklerinden bu noktada birleşmektedirler. Yalnız kanun ve nâmusların ruhtan farklı olarak, hissî vücûdları yoktur. Eğer bu kanunlar bir vücûd-i hâricî giyse, bu takdirde her biri birer ruh olacak, ruhtan da his ve şuur kaldırılsa bir kanun şeklini alacaktır[5].

d1. Ruh Çağırma

Bediüzzaman, eskiden 'kahinlik' denilen, şimdi ise 'medyumluk' adı verildiğini belirttiği ruh çağırma, yani ölülerle, cinlerle, hatta bazı büyük veliler ve peygamberlerle konuşmayı, dinden gelmeyen, felsefeden ve Batı'dan gelen, hakikate ters, edepsizlik ve müslümanlar için çok zararlı bir mesele olarak görmektedir. Ona göre, yüce makamlarda bulunanları esfel esafilin hükmündeki masaya getirmek onlara karşı hürmetsizlik olup âdeta bir padişahı, bir kul¸beye çağırıp getirmek gibidir. Esas olan, hürmet ve onlardan istifade etmek, bizzât kendi ruhu ile yükselerek onlara yanaşmak ve istifade etmektir.

Bediüzzaman'ın bu konuda şunları da ifade etmektedir: Ruhlarla konuşma, kötüye kullanılmaya açık olduğu için içinde bir doğru olsa on yalan karışmakta, doğruyu ve yalanı ayıracak bir mihenk olmadığından kötü ruhlar ve şeytana yardım eden cinlerin, bu vesileyle hem meşgul olanın kalbine ve hem de İslamiyet'e zarar vermek ihtimali doğmaktadır. Bu tür seanslarda maneviyat adına İslam ve imana zıt haberler de alındığından, kötü ruhlar kendilerini iyi ruhlar olarak zannettirip, bazen kendilerini bazı büyük veliler olarak göstererek İslam esaslarının aksine sözlerle zarar vermeye çalışıp, hakikati değiştirip saf olanları aldatabilirler. Gerçi rüya-i sâdıkada kötü ruhlar ve şeytan Peygamber suretine giremez. Fakat bunlar ruh çağırma seanslarında Peygamber'in ismini kendilerine takıp sünnete ve İslam'ın hükümlerine muhâlif olarak konuşabilirler. Eğer bu konuşmalar dinin hükümlerine ve sünnete ters ise o konuşanın iyi ruhlar, mümin ve müslüman cinler olmayıp kötü ruhlar olduğuna delildir. İspirtizma veya ruhî yükselmelerle yapılan konuşmalar hiçbir yönden Peygamber'le konuşmaya yetişemeyeceğinden yeni şerî hükümler koyamaz[6].

1 Sözler, 485-486, 654-655; Mesnevî, 166; Barla, 144.
2 Ruhun bâki olmasını gerektiren sebepler için bk. Sözler, 484-486.
3 Geniş bilgi için bk. Barla, 144-145.
4 Mektûbat, 48.
5 Sözler, 486, 654-655. Ayrıca bk. Mesnevî, 93.
6 Emirdağ, II, 124-126. Ruh ve Cin çağırmanın mevcut olduğunu belirten ayetler ve bunların açıklaması için bk. Sözler, 240-241.

III. BÖLÜM
İLÂHİYYAT

A. Allah'ın Varlık ve Birlik Delilleri

1. Allah'ın Varlığı ve Delilleri

Bediüzzaman, insanların bir yaratıcının varlığı konusundaki görüşlerinin dört noktada toplandığını belirtmektedir. Bu görüşlerden üçü, 'her şey kendi kendine teşekkül etti'[1], 'sebepler meydana getirdi'[2] ve 'tabiat iktizâ etti'[3]. cümleleriyle ifade edilmektedir. Dördüncü ve ona göre asıl olan görüş ise, her şeyin yaratıcısının Allah olduğudur[4]. Ayrıca Allah'ı bilmeye, Onun varlık ve birliğini ispâta götüren yollar da dörttür. Bunlardan ikisi, tasavvuf ve kelâmcıların yoludur. Bu iki yol Kur'an'dan alınmalarına rağmen insanların fikirleri karıştığı için uzunlaşıp zorlaşmış, şüphelerden kurtulamamıştır. Büsbütün şüphelerle dolu üçüncü yol felsefecilerin; dördüncüsü ise Kur'an'ın kendine özgü ve kısa yoludur[5]. Bütün bu yolların kendilerine has delilleri bulunduğunu misallerle açıklayan Bediüzzaman, insanın yaratılış olarak yüce bir varlık olduğundan hakkı aradığına, bazen istemeden eline bâtıl geldiğine ve hak zannederek onu kabul ettiğine dikkat çekmektedir[6]. Hatta fasık veya kâfir bir insan bile fıska veya küfre bizzât isteyerek girmemiş, belki içine düşmüş çıkamamaktadır[7]. İşte hakkı ve hakikati arayana, Allah'ın varlık ve birliği için sonsuz deliller vardır[8]. Bunların en büyükleri ise dört ana başlık altında toplanabilir:

a. Hz. Peygamber

Bediüzzaman'a göre Allah'ın varlık ve birlik delillerinden ilki, Hz. Peygamberdir. Nübüvvet bölümünde daha geniş bir şekilde ele alınacağı üzere, Hz. Peygamber, risâleti ve getirdiği İslamiyet'le, bütün peygamberleri ve semâvî dinleri de tasdik ederek mucizelerinin desteğiyle ve bütün sözleriyle bir yaratıcının vücûd ve vahdetini insanlığa göstermiştir[9]. Bediüzzaman, ulûhiyetin nübüvvete 'burhan-ı limmî', Hz. Peygamber'in ise Allah'a, şahsı ve lisanıyla 'burhan-ı innî' olduğunu ifade etmektedir[10].

1 Asâ-i Mûsâ, 140, 142-143; Lem'alar, 170, 173-174.. Bu görüşün muhâl olduğu ile ilgili açıklama için bk. Tez metni, Kâinatın Bizzât Şehâdeti.
2 Asâ-i Mûsâ, 140-142; Lem'alar, 170-172. Geniş bilgi için bk. Tez metni, Sebepler.
3 Asâ-i Mûsâ, 143-149; Lem'alar, 174-181. Tabiat ve tabiat kanunlarının yaratıcı olamayacakları hakkında bilgi için bk. Tez metni, Tabiat ve Tabiat Kanunları.
4 Mesnevî, 122; Bu üç yolun üçer muhâlle imkânsızlığı ve dördüncü yolun gerekliliği hakkında geniş bilgi için bk. Asâ-i Mûsâ, 140-149; Lem'alar, 169-181; Tabiat Risalesi, 17-51.
5 Muhakemat, 107; Mesnevî, 212-213. Ayrıca bk. Tez Metni, Müellife Göre Kelâm, Tasavvuf, Felsefe ve Risale-i Nur.
6 Muhakemat, 110-111; İşârâtü'l-i'câz, 169-170; Mesnevî, 210.
7 Lem'alar, 118. Ayrıca bk. Tez metni, Küfür.
8 Mesnevî, 123. Allah'ın varlık ve birlik delillerini, kâinattan yaratıcısını soran bir seyyahın dilinden anlatan bir parça için bk. (Ayetü'l-Kübrâ) Şualar, 82-148. İnsanda hakikati aramaya mani olan çeşitli bahaneler için bk. Muhakemat, 105.
9 Mesnevî, 21, 47, 208; Mektûbat, 174-178. Allah'ın varlık ve birliğini bütün peygamberlerin haber vermesi ile ilgili olarak bk. Mesnevî, 123; Sözler, 615; Asâ-i Mûsâ, 98-99; Şualar, 99-100. Hz. Peygamberin Allah'ın varlık ve birlik delillerinden biri olduğu hakkında açıklama için bk. Tez metni, Hz. Peygamber ve Nübüvveti.
10 Muhakemat, 101-102; Burhan-ı limmî: Ateşin dumana olan delâleti gibi, müessirden esere yapılan istidlal,

b. Kâinat

b1. Hudûs ve İmkân

Kâinatın sonradan yaratılmışlığını ve bir tercih edicisinin olması gerektiğinden hareket eden bu delilleri İslam kelâmcıları ve felsefecilerinin kullandıklarını[1] belirten Bediüzzaman, bu delilleri farklı bir yaklaşımla, Kur'an-ı kerîm'in Allah'ın varlık ve birliğine şehâdeti başlığı altında ele almaktadır.

b2. Kâinatın Bizzât Şehâdeti

Bediüzzaman'a göre kâinatın her bir zerresi[2] bir 'Vâcibu'l-vücûd'un varlık, birlik ve çeşitli sıfatlarını kendilerine özgü dillerle ifade etmektedirler[3]. Kâinatta cisim olarak yaratılan her bir nesne kendi miktarınca kendini gösterirse de, görüleceği üzere pek çok yönden tek tek veya birlikte yaratıcılarını göstermekte ve isimlerini ortaya çıkarmaktadırlar[4].

Risale-i Nur'larda büyük bir yer teşkil eden bu başlığı şu şekilde özetlemek mümkündür: Kâinatın bütünündeki düzen, yardımlaşma, her şeyin birbiriyle olan ilişkileri onları düzenleyeni[5]; görünen hikmet ve güzellikler onları süsleyen birinin varlık ve birliğini, mükemmel sıfatlarını, sınırsız bir kudrete, sonsuz bir ilme ve ezelî bir irâdeye sahip olduğunu göstermektedir[6]. Özellikle hayat sahibi olan unsurların yerli yerinde kullanılması ve şaşırmadan görevlerini yapması, o zerreyi yaratmak için bütün kâinatı bilen ve sonsuz bir kudret sahibi birine işaret etmektedir ki, her şey o kudrete isnat edilmezse aynı anda sayısız ilâhların ispâtı; kâinatın bütün zerrelerinden daha çok olacak bu ilâhların her birisinin diğerlerine hem zıt hem benzer olması; birbirlerini tanıması; her birinde geniş bir ilim, irâde ve kudretin bulunması; yaratıcıda bulunan bütün sıfatlara sahip olması; aynı zamanda her birisinin bütün kâinatta tasarrufta bulunuyor olması gibi bir hal gerekir. Eğer eşya kendi nefislerine isnat edilirse her bir zerreye bir ilâhlık lâzım gelir. İşte, kâinatın yaratıcıya olan delâleti kendi nefsine olan delâletinden daha açıktır. Bir kitabın katipsiz vücûdu mümkün olmadığı gibi, Kâinatın vücûdu da bir yaratıcının varlığına bağlıdır. Kâinatın inkârı mümkün olsa bile yaratıcıyı inkâr mümkün değildir[7].

---

burhan-ı innî ise, dumanın ateşe olan delâleti gibi, eserden müessire olan istidlaldir. Burhan-ı innî şüphelerden daha sâlimdir. (bkz. İşârâtü'l-i'câz, 166).

1 Asâ-i Mûsâ, 116-118; Şualar, 117-119. Misaller için bk. Sözler, 638-640. Bu delilleri Kur'an'ın da kullandığı ve açıklamaları hakkında geniş bilgi için bk. Tez metni, Kur'an'ı Kerîm. (İlâhiyyat bölümü)

2 Mesnevî, 208. Hava zerrelerinin Yaratıcının varlık ve birliğine işaretleri için bk. (Hüve Nüktesi), S.T.G., 206-208; Sözler, 146-148.

3 Muhakemat, 106; Mesnevî, 21, 33, 123, 208-209. Kâinatın cüzlerinden her bir cüzün ellibeş lisanla Allah'ın varlık ve birliğini ilan ettiklerine dair geniş açıklama için bk. Mesnevî, 48-54; Kâinattan yaratıcısını soran bir seyyah'ın müşahedelerini içeren bir bölüm için bk. Asâ-i Mûsâ, 87-123; Şualar, 88-124. Ayrıca bk. Ayetü'l-Kübrâ Risalesi.

4 Mesnevî, 16. Kâinattın bir yaratıcı olup olmadığını arayan iki arkadaştan birinin diğerine oniki burhanla, kâinatı bir yaratanın olduğunu ispat eden bir parça için bk. Sözler, 260-270; Asâ-i Mûsâ, 221-230. Allah'ın çeşitli isimleri ve bu isimlerin kâinat ve ahiretteki tecellîlerinin açıklanması, tezde ele alınan Allah'ın varlık ve birliğine işaret eden bütün delillerin özeti mahiyetinde 'münacaat' şeklinde bir parça için bk. Asâ-i Mûsâ, 183-196; Şualar, 36-48; Lem'alar, 340-353; Münacaat, 13-67.

5 Mesnevî, 13, 17; Ayrıca bk. Mesnevî, 49-50, 179.

6 Mesnevî, 48, 211; Asâ-i Mûsâ, 179-180.

7 Mesnevî, 14-15, 33-34; 50-51, 62, 79, 104; 105, 124, 153, 155, 205-206, 209-210; Sözler, 617-618, 619, 636-637; Lem'alar, 83; 303-308; Emirdağ, II, 67-68. Ayrıca bk. Tez metni, Şirk.

Bediüzzaman'a göre bunları gören en inatçı bir inkârcı bile, "Arz ve semânın yaratıcısı kimdir?" diye sorulduğunda, çaresiz "Allah'tır" diyecektir[1].

Bu konuda Bediüzzaman şu hususlara da dikkat çekmektedir: Bir bütün neye muhtaç ise parçası da aynı şeye muhtaçtır. Mesela, bir ağacın meydana gelmesi için ne lâzım ise, bir meyvenin vücûdu için de o şeyler lâzımdır. Bu sebeple meyveyi yaratan kim ise ağacı yaratan, onlarla ilgili her şeyi, yeri ve göğü yaratan da odur. Bir zerreyi yaratan kim ise o zerrelerin meydana getirdiği nevi yaratan o, bir nevi yaratan kim ise zerreyi de yaratan o olacaktır[2]. Kâinatta her şeyin, her şeyle bağlı ve bir şeyin, her şey olmadan yapılamaması, bir şeyi yaratanın her şeyi yaratan olup[3] hiçbir şeye muhtaç olmadığını[4]; bir anda meydana gelen ve basit bir maddeden çıkan şeylerin basit, şekilsiz, sanatsız olması lâzım gelirken çok güzel bir sanatla meydana gelmesi, Kadîr ve Hakîm bir yaratıcıyı[5]; bütün eşyada görünen muntazam suretler ve kalıplar onlara biçim ve suret vereni[6]; yaratılmışların bütün ihtiyaçların kolaylıkla karşılanması, rızklarının zamanında ve ihtiyaçlarına göre verilip meydana gelmelerinde hiçbir zorluğun bulunmaması rahmet, ilim, irâde sahibi ve her şeye gücü yeten birini[7]; güneş, ay, gezegen ve yıldızların belli bir yörünge etrafında dönmeleri ve birbirlerine çekim kuvvetiyle bağlı bulunmaları onları bu şekilde tutan bir kudretin varlığını[8]; dünyanın her yönüyle yaşanacak bir mekân olarak düzenlenmiş bulunması, onları o şekle koyan ve yaşanacak bir hale getiren birini[9]; her an gözler önünde had ve hesaba gelmeyen yeni yeni hayatların birden ve hiçten vücûda gelmeleri bir Zât-ı hayy-ı kayyûm'u[10]; Kâinat kalbindeki aşk, bir Maşuk-ı lâyezelî'yi[11]; kâinatta görünen umûmî ibâdetler bir Mâbud-ı mutlak'ı[12]; canlı cansız herkes tarafından yapılan duaların kabul edilmesi bir Halık-ı rahîm, Kerîm ve Mucîb'i[13] göstermekte ve ona delâlet etmektedir. Yine hayat sahibi olanlar vücûdlarıyla bir vâcibu'l-vücûd'u gösterdikleri gibi ölümleri de ölmeyen bir Hayy-ı bâki'yi göstermektedir[14]. Bir ırmağın yüzündeki kabarcıkların parlayıp gitmesinden sonra arkadan gelenlerin gidenler gibi parlamaları, dâimî bir güneşin aynaları olduklarını gösterdikleri gibi, akıp giden zamanda gelip geçen varlıkların üstündeki güzellikler de bir Cemâl-i sermedî'ye işaret etmektedir[15].

Ayrıca kâinattan elde edilen ve ondaki nizama bina edilen her bir tabiî ilim de kendine mahsus bir lisanla Allah'tan bahsedip onu tanıttırmaktadır[16]. Bütün bu delillerin yanında

---

1 Mesnevî, 32-33.

2 Mesnevî, 14, 18, 50, 72; Sözler, 265-267, 652. Bir zerrenin Allah'ın tecellîsine mazhar olabileceği fakat zarf olamayacağı ile ilgili olarak bk. Mesnevî, 74.

3 Mesnevî, 211; Sözler 651. "Bir şeyden her şeyi yapmak ve her şeyi bir tek şey yapmak her şeyin halıkına has bir iştir." cümlesinin ne anlama geldiği hakkında açıklama için bk. Barla, 182-183.

4 Mesnevî, 211.

5 Sözler, 612.

6 Sözler, 618.

7 Mesnevî, 95-96. Ayrıca bk. Mesnevî, 17-18.

8 Sözler, 627-628; Mektûbat, 14-16. Gökyüzünde Allah'ın kudret, hikmet ve güzelliğini gözlere gösteren delillerin bulunmasıyla ilgili olarak bk. Asâ-i Mûsâ, 134-136; Sözler, 563-565.

9 Sözler, 628-629.

10 Sözler, 630-631.

11 Sözler, 633.Geniş açıklama için bk. Tez metni, Sevgi ve Şefkat.

12 Sözler, 616. Geniş bilgi için bk. Tez metni, İbâdet.

13 Sözler, 612. Açıklamalar için bk. Tez metni, Dua.

14 Mesnevî, 19-20; Sözler, 631-632.

15 Sözler, 633-634.

16 Tabiî ilimlerin Allah'ı tanıttırmasıyla ilgili lise talebelerine verilen bir ders için bk. Asâ-i Mûsâ, 23-26; Şualar, 173-176; Sözler, 142-145.

mevcûdâtın Allah'ın varlık ve vahdetine şehâdet ettiği gibi, celâlî, cemâlî, kemâlî olan bütün sıfatlarına da delâlet edip, yaratıcının zâtında, fiil, sıfat ve isimlerinde noksanlık ve kusur olmadığını ilan ettiğini belirten Bediüzzaman bu hususu, eserin mükemmelliği fiilin; fiilin kemâli ismin; ismin kemâli, sıfatın; sıfatın kemâli, şuûnun, şe'nin kemâli ise, zâtın kemâlini gösterir, şeklinde açıklamaktadır[1].

c. Kur'an-ı Kerîm

Kur'an'ı, Allah'ın varlık ve birliğinin üçüncü delili olarak gören Bediüzzaman'a göre Kur'an, dünyaya ait hükümleriyle ve gayba uzanan hakikatleriyle tevhidin temel taşıdır. Üstündeki icaz damgası, verdiği her haberin doğruluğunu tasdik eder. Akla ve vicdana seslenen, hedefi hayır ve saâdet, dayanak noktası ise vahiy olan Kur'an'ın[2] tevhid ve vahdette takip ettiği yol üç başlık altında ele alınmaktadır:

c1. İnâyet ve Gaye Delili

Eşyanın faydalarına işaret eden bütün Kur'an ayetlerinin bu delili gösterdiğine değinen Bediüzzaman, bu delili, kâinatta en küçük atomdan en büyük yıldızlara kadar bir nizamın, sanat ve hikmetin bulunduğu; bu durumun ise bir yaratıcının irâde ve hikmetini ispât edip tesadüf ihtimalini ortadan kaldırdığı; düzenin, onu o şekilde irâde eden biri olmaksızın olamayacağı şeklinde ifade etmektedir[3]. Bediüzzaman'a göre bu delil Kur'an'da en mükemmel bir şekilde bulunmaktadır. Kâinatı tefekküre emir veren ayetlerin yanında, nimetlerin faylarını sayan ayetlerin sonlarında akla ve vicdana danışmaya sevk etmek için, "bilmiyorlar mı?" "bundan ibret alın", "hiç düşünmüyorlar mı?" gibi cümleler bunu göstermektedir[4].

Yine, kâinatın akıllı ve akılsız, küçük ve büyük her parçasında görünen hikmet ve gaye, İrâde ve İhtiyar gibi sıfatları gerektirmektedir. Bu sıfatlar ve hikmetli faaliyetler hiçbir mekânda olmadığı halde, her mekânda İlim ve Kudret'iyle hazır ve nâzır olan bir Hakîm-i mutlak'ın varlığına işaret etmektedir[5].

c2. İhtirâ ve Hudûs Delili

Bediüzzaman'a göre hiçbir şey ezelî olmadığı gibi, bir nevin ezelî bir silsile takip etmesi de mümkün değildir ve teselsül bâtıldır. Âlemde görünen eşyanın hudûsu, her an değişen, sükun ve hareket gibi ârazlara sahip olduklarından dolayı kesindir. Bu değişmelerin her an vücûda geldiği göz ile görülmekte, bir kısmının da hudûsu aklen zarurî olmaktadır. Bu sebeple her nevi ve her şeyi yoktan yaratan biri olmalıdır[6]. Ona göre ihtirâ delili, yoktan bir vücûdun verilmesi olup var olan bir şeyin yok edilmesi ile aynı paraleldedir. Mutlak yoktan var etmeyi ve mutlak vardan yok etmeyi insan aklının anlayamamasının sebebi, yanlış bir

1 Mesnevî, 20.
2 Mesnevî, 21, 212. Ayrıca bk. Mesnevî, 47-48, 123. Kur'an'ın doğruluğu, Allah'ın varlık ve birliğine işaretleri için bk. Asâ-i Mûsâ, 111-115. Kur'an ve özellikleri ile ilgili geniş bilgi için bk. Tez metni, Kur'an
3 Muhakemat, 116; Mesnevî, 213; Sözler, 619-620.
4 Muhakemat, 107-109; İşârâtü'l-i'câz, 166-168; Mesnevî, 213.
5 Mesnevî, 16-17, 52; Sözler, 625-627, 635-636. Kâinattaki hikmetin Hakîm, Rahîm, Rezzâk bir yaratıcıyı göstermesiyle ilgili olarak bk. Sözler, 620-621.
6 Muhakemat, 111-112; İşârâtü'l-i'câz, 168-169; Mesnevî, 213-214; Asâ-i Mûsâ, 117; Şualar, 118. Kâinatın hâdis olup her sene ve her mevsim bir kâinatın birinin gidip birinin gelmesiyle ilgili olarak bk. Sözler, 638.

kıyasla icâd ve yaratmayı kendi işlerine kıyas etmesidir. Halbuki kudreti, yaratıcının açısından görmek gerekmektedir[1]. Kur'an-ı kerîm, bu delili, kâinattaki oluş ve yaratmadan bahseden ayetleri ile zihinlere sunarak olaylarda tesir sahibinin sebepler olmayıp yalnızca Allah olduğunu göstermektedir[2].

c3. İmkân Delili

Bediüzzaman bu delili, kâinatın ihtiva ettiği zerrelerden her birisinin zât, sıfat, hal ve vücûdunda sonsuz imkânlar, ihtimaller, kanunlar varken birdenbire bir zerrenin o yollardan birine girip belli bir vaziyet alması, bir sıfat kazanması ve bir kanun üzerinde belli bir maksada doğru hareket etmeye başlaması şeklinde özetlemektedir. Bu sebeple, o kadar yollar içinden o zerrenin belli bir yol takip etmesi tercih, tayin ve tahsis eden bir yaratıcının irâde ve hikmetine delâlet etmekte[3], onlara önceden o şekil ve durumu veren ve her an da vermeye devam eden birini göstermektedir[4].

Ölenin öldüreni, sanatın sanatkârı, çocuğun babayı gerektirmesi misali, kâinatın küçük-büyük bütününde görünen imkânın da vücubu gösterdiğine işaret eden Bediüzzaman, kâinattaki bütün imkânların, bütün olayların, bütün yaratılmaların, bütün çokluk ve terkiplerin bir Zât-ı vâcibu'l-vücûd, Fa'alü'n limâ yürîd, Halık-ı külli şey ve Vâhid-i Ehad'e şehâdet ettiğini belirtmektedir[5].

d. Vicdan-ı Beşer ve Fıtrat Delili

Bediüzzaman'a göre, fıtratın yalan söylememesi; insanda bulunan beş duyudan başka gayb âlemine karşı açılan pek çok pencere ve hislerden ikisi olan 'sâika' ve 'şâika'nın (şevk ve sevk) yalan söylemeyip yanlış gitmemesi; fıtrat ve vicdanın âcizliğe düştüğü anda çoğu zaman bir sığınma ve dayanak noktası araması[6]; akıl ilgilenmese bile vicdanda bulunan çeşitli hislerin bir yaratıcının varlığına ve onu tanıyıp sevmeye sevk etmesi, bu hisleri veren birini göstermektedir. Ayrıca, kalbe hayat veren, musibetlere karşı insanı ayakta tutan Allah'ın varlığı ve ona olan imandır. Akıl, gözünü kapasa da, vicdanın gözü dâima açıktır[7].

Son olarak, Bediüzzaman yüce yaratıcının, yukarıda belirtilen dört büyük delilin kesin şehâdetleriyle Vâcibu'l-vücûd, Vâhid, Ehad, Ferd, Samed, Alîm, Kadîr, Mürîd, Semî, Basîr, Mütekellim, Hayy, Kayyûm olduğu gibi, bütün celâl ve cemâl sıfatlarla da muttasıf olduğunu belirtmektedir. Yaratılmışlardaki güzellikler Onun tecellîsi olduğuna göre kâinatta ne kadar güzellik ve mükemmellik varsa, hepsinden daha yüksek tabakada ve sınırsız bir derecedeki sıfatlar Onda vardır. Çünkü ihsan servetin, icâd vücûdun, icap vücubun ayrılmazı ve delili olduğu gibi; kâinattaki bütün mükemmellikler ve güzellikler, Sâni-i zülcelâl'in kemâl ve cemâline bir burhandır[8].

1 Muhakemat, 115-116.
2 Muhakemat, 109; Mesnevî, 214; Geniş bilgi için bk. Tez metni, Sebepler.
3 İşârâtü'l-i'câz, 173; Muhakemat, 110; Asâ-i Mûsâ, 118; Şualar, 119. İmkân delinini kullanan kelâmcıların teselsülü kâinatın başlangıcına kadar götürerek yolu uzattıklarına dair bilgi için bk. Sözler, 639-640.
4 Mesnevî, 200; Sözler, 611.
5 Sözler, 632-633.
6 Mesnevî, 59-60.
7 Mesnevî, 123, 214-215; Sözler, 653; İşârâtü'l-i'câz, 85; Muhakemat, 106-107; Ayrıca bk. Mesnevî, 148-149; Lem'alar, 130. Sözler, 640-642. Kalbin mânen yaratıcıyı görmemesinin basîretsizlik, kalp gözünün kör olması, meseleyi tam olarak kavrayamaması veya 'hızlan' olduğuyla ilgili olarak bk. Mesnevî, 178.
8 Mesnevî, 215.

2. Allah'ın Birliği ve Delilleri

Bediüzzaman, insanların tevhid anlayışlarını 'âmiyâne' ve 'hakiki' tevhid olmak üzere iki kısımda ele almaktadır. Âmiyâne tevhid sahipleri "Allah'ın ortağı yok ve bu kâinat Onun mülküdür" derler ki bunların fikirce gaflet ve dalâlete düşme korkusu vardır. Hakiki tevhide sahip olanlar ise, "Allah birdir, mülk, vücûd ve her şey Onundur" diyerek sarsılmaz bir inanca sahiptirler. Bu kısım insanlar her şeyin üstünde Allah'ın mührünü görürler ve bu sayede huzur bulup dalâlet ve şüphelerden kurtulurlar[1].

Allah'ın birliği konusunda kullanılan vâhidiyet ve ehadiyet kavramları arasında fark olduğunu belirten Bediüzzaman, vâhidiyeti, bütün mevcûdât birinindir ve birine bakar ve birinin icâdıdır; ehadiyeti ise, her bir şeyde Allah'ın pek çok isimleri tecellî ediyor demek şeklinde açıklamaktadır. Mesela, güneşin ışıklarının bütün zeminin yüzünü kaplaması vâhidiyeti, her bir şeffaf parçada ve su katrelerinde ışığı, ısısı ve ışığındaki yedi renginin bulunması ehadiyeti göstermektedir[2].

Tevhid ve vahdette hadsiz kolaylık, şirk ve dalâlette ise zorluk vardır diyen Bediüzzaman'a göre eğer her şey bir şeye bağlanırsa kabulü daha kolay, bir şey her şeye bağlanırsa kabulü çok zor hatta imkânsızdır[3]. Bu sebeple çokluk birliğe isnat edilmediği takdirde, vahdeti kesrete isnat etmek mecburiyeti doğar. Halbuki, dağınık bir nevin yaratılmasındaki kolaylık, ancak vahdet ve tevhid sırrına bağlıdır[4].

Bediüzzaman'a göre Yaratıcının birliğine şahitlerden ilki, küçük-büyük bütün varlıkların bir nevi birliği (ortak noktası) olmasıdır. Çünkü herhangi bir şey, zerreden âleme kadar vahdet ile muttasıf ve alâkâdardır. Vâhid, ancak vâhidden sudûr edeceğinden[5] yaratıcının da vahdeti gerekir. İkincisi, her şeyde kabiliyetine göre bir mükemmelliğin bulunmasıdır. Canlı-cansız, akıllı-akılsız gözün gördüğü en küçük şeyde bile, ancak birinin kudret ve ilmi sayesinde yapılabilecek[6] antika sanat eserleri vardır ki insanları hayrette bırakmaktadır. Üçüncüsü ise, her şeyin icâd ve inşâsındaki kolaylık, sürat, sanat, birlik, israfsızlık, kâinattaki maddeler aralarındaki ilişkiler, birbirlerinin ihtiyacını karşılamaları, bir nizam içinde gitmeleri, birbirine çeşitli yönlerden benzemeleridir. Bu durum yaratıcının tevhidine işaret etmekte[7] ve hiçbir delile ihtiyaç göstermeksizin bunu gözlere göstermektedirler[8]. Kâinatta bulunan her bir şey Allah'ın varlığına delâlet ettiği gibi onun birliğine, Ehad ve Samed olduğuna da işaret etmektedir[9].

Ayrıca, her bir yaratılmışda, her bir zerrede görünen mutlak tasarruf, sonsuz kudret ve

---

1 Mesnevî, 13; Şualar, 129; Sözler, 271-272. Ayrıca bk. Mesnevî, 179.
2 Mektûbat, 216.
3 Asâ-i Mûsâ, 151-153; Lem'alar, 183-185; Şualar, 16-19; Ayrıca bk. Mektûbat, 226-232. İhlas suresinin bütün cümlelerinin tevhidi ispat edip şirki reddetmeleri ile ilgili olarak bk. Sözler, 648-650; Kastamonu, 129-131.
4 Mesnevî, 18-19, 50-51; Şualar, 19-22. Allah'ın birliğine işaret eden delilleri on iki lem'a ve hatime ile anlatan bir parça için bk. Sözler, 271-288.
5 Mesnevî, 124.
6 Sözler, 619.
7 Muhakemat, 119; Sözler, 621-622; Mesnevî, 49, 161-162; Şualar, 17-19, 504; Mektûbat, 211-213. Ayrıca bk. Sözler, 616-617.
8 Mesnevî, 95. Ayrıca bk. Şualar, 24-25.
9 Şualar, 27. Her bir hayat sahibi şeyde Evvel, Ahir, Zâhir ve Bâtın isimlerinin gereği olarak başlangıcı, sonu, içi ve görünüşüyle Allah'ın birliğine işaretleri için bk. Şualar, 27-28; Mektûbat, 212. Allah'ın varlık ve birliğine her şeyde iki ayet bulunmasıyla ilgili olarak bk. Mesnevî, 20. "Lâ ilâhe illallahu vahdehu la şerike lehu, lehü'l-mülkü..." ile başlayan cümlede her bir kelimenin Allah'ın birliğine işaretleri için bk. Mektûbat, 211-233; Şualar, 502-510.

hikmet[1]; özellikle hayat sahibi olanların güçlerinin yetmeyeceği bir biçimde ihtiyaçlarının ve rızklarının karşılanması[2]; yeryüzü, gökyüzü, gece ve gündüz, denizler, dağlar, bulut ve rüzgarların her birinin birer görevi bulunması[3]; atomlar arasındaki çekim kuvvetinin güneş ve yıldızlar arasında bulunan çekim kuvvetiyle aynı olması[4]; bütün mevcûdâtın hâl ve kâl lisanı ile yaptıkları tesbihatlar[5] onları düzenleyen, ihtiyaçlarını karşılayan, dualarına cevap verenin bir olduğunu, sıfat ve fiillerinde ortağı bulunmadığını göstermektedirler. Kâinatta bu şekillerde her bir zerresiyle Allah'ın varlık ve birliğine delâlet ettiği gibi kâinatta görünen çeşitli sıfatlar da yaratıcının o sıfatlarla mevsuf olduğuna işaret etmektedir[6]. Yine Bediüzzaman'a göre Allah'ın birlik delillerinden bir diğeri de Hz. Âdem'den Hz. Peygamber'e kadar gelen peygamberler ve kitapların şehâdetleridir[7].

Eşya arasında aynılık ve farklılık olmak üzere iki yön bulunduğunu belirten Bediüzzaman, her bir yüz şeklinin farklı olmasını Yaratıcının irâde sahibi; yüzü teşkil eden esasların aynı olmasını ise Yaratıcının bir olduğuna misal olarak vermektedir[8]. Ona göre Allah'a mahsus ve taklîdi mümkün olmayan tevhid delillerinden biri çeşit çeşit eşyayı basit bir şeyden yaratmasıdır. Mesela, basit olan topraktan binlerce çeşit bitki sonsuz bir kudret ve ilimle kolaylıkla ve her an yaratılması tevhidin bir burhanıdır ki taklîdi ve tenkidi imkân dışıdır[9].

Bediüzzaman'a göre her bir hayat sahibi, birçok isim ve sıfatların tecellîsine mazhardır. Vücûda geldiğinde Bârî, şekil almasında Musavvir, beslendiği zaman Rezzak, hastalıktan şifa bulduğunda Şâfî ve buna benzer tesirde yardımlaşma içinde, eserlerinde farklı pek çok sıfat ve isimlere mazhardır. Bu sıfatların ve isimlerin hedefleri bir olduğundan, müsemmâları da bir olur. İşte her bir hayat sahibi, bu mazhariyetle yaratıcının bir olduğunu ilan eder[10]. Son olarak Bediüzzaman, insanın, vahdeti kabul ettiği takdirde nazarında kâinatın bir anda canlanacağını, her şeyi Allah'a verdiğinde ise bütün elemlerden kurtulacağını sık sık vurgulamaktadır[11].

a. Burhan-ı temanü

Bediüzzaman hakimiyetin gereği ve en büyük özelliğini tek olmak, rakip kabul etmemek, müdahale edenleri ortadan kaldırmak şeklinde görmektedir. Bir köyde iki muhtar olsa köyün rahat ve düzeni bozulacağı gibi "Şayet kâinatta iki ilâh olsaydı kâinat fesada uğrardı" (el-Enbiyâ 21/22) ayetinin ifade ettiği 'burhanü't-temanü', yaratıcının bir ve müstakil olduğuna yeterli bir delildir. Ona göre ulûhiyetin gereklerinden olan istiklal hem tek olmayı hem de başkasının müdahale etmemesini gerektirir. Bu sebeple ilâhî hakimiyet tevhid ve vahdeti kesin bir surette iktiza edip şirki kabul etmez[12].

---

1 Mesnevî, 157-158.
2 Sözler, 610-612; Şualar, 504-505.
3 Sözler, 613-615.
4 Mesnevî, 49.
5 Sözler, 618; 623-625.
6 Kâinatın, yaratıcının çeşitli sıfatlarına işaretlerine dair misaller için bk. Mesnevî, 52-55.
7 Şualar, 518-519. Ayrıca bk. Sözler, 284-287.
8 Mesnevî, 19, 152-153; 159-160.
9 Mesnevî, 184.
10 Mesnevî, 49.
11 Şualar, 7. Tevhid açısından kâinat, kâinatta cereyan eden olaylar ve insanın ne şekil aldığı konusunda geniş bilgi için bk. Şualar, 7-15. Ayrıca bk. Tez metni, İmanın İnsan Hayatına Etkileri.
12 İşârâtü'l-i'câz, 171; Muhakemat, 119; Sözler, 637-638; Lem'alar, 180-181, 308-309; Barla, 152; Şualar, 16, 128, 504; Asâ-i Mûsâ, 149.

b. Şirkin Muhâl Oluşu

Bediüzzaman'a göre kâinatta görünen nizam, yaratılışlarda görünen kolaylık, sonsuz ve tek bir kudretin vücûdunu ve kudretinin ortağı olamayacağını zarurî olarak gösterir. Çünkü kudretin tesiri sonsuz olduğundan, ortağı bulunduğu takdirde bunlar sayısız olacağından ve kudretin tesiri sınırlanacağından ortak haddizâtında muhâldir. Bu sebeple istiklal ve tek olma ulûhiyet için zâtî özelliklerdendir. Bununla birlikte şerike bir yer ve 'imkân-ı zâtî', şerikin vücûdu hakkında bir delil ve bu delilden çıkan bir ihtimal bile yoktur. Nizam bozulup, âlem fesada gideceğinden dolayı Allah'ın zâtında ortağı olmadığı gibi, doğacak çeşitli zorluklardan dolayı fiilinde de ortağı yoktur. Bu sebeple her türlü tesiri meydana getiren Allah'tır[1] ki, ulûhiyet ve yaratmanın kendine mahsus olduğuna Allah da şehâdet etmektedir[2]. Hakimiyetin en önemli özelliği olan istiklal ve tek olmanın en zayıf bir gölgesinin âciz insanlarda bile göründüğünü örneklerle belirten Bediüzzaman, buna kıyasla ilâhî hakimiyetin de tevhid ve vahdeti kesin bir surette iktiza edip şirki reddettiğini ifade etmektedir[3]. Ayrıca vahdette kolaylık, çokluk ve şirkte ise sonsuz müşküller vardır. İnsan bir ilâhı kabul etmediği takdirde her birinde aynı özellikler bulunan sayısız ilâhları kabul etmeye mecburdur[4]. Zâten kâinatta görünen hikmetli fiillerin ve tasarrufların şehâdetiyle bütün yaratılmışlar Hakîm, Hâkim, Kâmil bir zâtın hudutsuz sıfat ve isimleriyle, nihayetsiz ve mutlak olan ilim ve kudretiyle yapıldığını göstermektedir. Hakimiyet, kibriyâ, kemâl ve zenginlik, nihayetsizlik ve sınırsızlık ise vahdeti gerektiren ve şirke zıt olan şeylerdir[5].

Tabiat ve sebeplerin insanın önüne çıkıp sanki olayları onlar yapıyormuş gibi gözükmelerini insanı şirke düşüren sebeplerden biri[6] olarak gören Bediüzzaman, insana verilen enaniyet duygusundan doğan gizli şirkin ise çeşitli nedenlerle sebepler şirkine, devam ettiği takdirde küfre dönüştüğünü, bunun da devam ettiği takdirde, ta'tile, yani bir yaratıcıyı kabul etmemeye kadar gittiğini ifade etmektedir[7]. Bediüzzaman'a göre şirk, her bir mahlûkun hakkına, şerefine ve haysiyetine bir tecavüz olması ve yine Allah'ın kibriyâ, celâl ve izzetine dokunması, azametine ilişmesi bakımından da öyle bir cinâyettir ki, kabil-i avf değildir ve ancak onu cehennem temizler[8]. Bu sebeple şirk ve küfür ehline karşı kâinat kızmakta, yer ve gök hiddet etmekte, bütün varlıklar onlardan şikayetçi olmakta, hatta cehennem parçalanmak derecesine gelmektedir[9].

1 Mesnevî, 19, 50-51, 52, 105, 155; Şualar, 504. Ayrıca bk. Mesnevî, 123, 205. Allah'ın, azamet, kibriyâ, fettahiyet, rahmaniyet, müdebbiriyet gibi hakikatlerinin ve bunların kâinattaki tezâhürlerinin şirki kabul edemeyeceklerine dair geniş bilgi için bk. Şualar, 17-19, 129-148. Ayrıca bk. Sözler, 566-569; Mesnevî, 157.
2 Mesnevî, 123. Kâinatı kaplayan 'Ulûhiyet-i mutlaka, rububiyet-i mutlaka, kemalât ve hakimiye'in şirki kabul etmemeleri hakkında geniş bilgi için bk. Şualar, 126-128.
3 Lem'alar, 180-181, 308-309; Şualar, 16; Asâ-i Mûsâ, 149.
4 Barla, 152; Mesnevî, 31-33. Temsili misaller için bk. Mektûbat, 16-17, 234-237. Ayrıca bk. Tez metni, Kâinatın Bizzât Şehâdeti.
5 Şualar, 16; Mesnevî, 157. Geniş bilgi için bk. Şualar, 16-23. Tabiatperest, sebepleri yaratıcı kabul eden, putlara tapanların ve her çeşit şirk ve dalâlet ehlinin tevehhüm ettikleri şeriklerin adına farzedilen bir şahsın zerreden güneşe kadar her şeyde rablık iddiasında bulunması ve onların cevaplarıyla kâinatta sinek kanadı kadar şirke yer olmadığı hakkında bir parça için bk. Asâ-i Mûsâ, 127-133; Sözler, 552-560. Ayrıca bk. Asâ-i Mûsâ, 134-136.
6 Mesnevî, 31-33.
7 Mesnevî, 156.
8 Şualar, 10-12, 130; Kastamonu, 45. Ayrıca bk. Mesnevî, 155; Asâ-i Mûsâ, 175.
9 Mesnevî, 178.

B. Allah'ın Zât ve Sıfatları

1. Allah'ın Zâtı

Zât-ı akdes'in 'Vâcibu'l-vücûd' mefhumuyla tasavvur edilebileceğine[1] işaret eden Bediüzzaman, Onun zâtında, mahiyetinde mümkine benzemediği gibi fiillerinde de benzemediğini ifade etmektedir. Çünkü Onun kudretine nispeten yakın-uzak, az-çok, küçük-büyük, fert-nev arasında fark olmadığı gibi fiilinde de bizzât mübaşeret ve ilişki yoktur[2]. Allah cisim ve cismanî olmadığı için, zaman ve mekân onu kayıt altına alamaz. Bir şeye teveccühünde cüzlere ayrılma ve bölünme olmaz. Sayısız fiilleri bir fiil gibi yapar. Bütün âlem, bir tek ferd gibi kudret elinde çevrilir[3]. Yine, Allah'ın kâinattan sonsuz bir uzaklığı olduğu gibi, sonsuz bir yakınlığı da vardır. İlim ve kudretiyle bâtınların en bâtınında bulunduğu gibi, üstlerin de en üstünde bulunmaktadır. Hiçbir şeyde dahil olmadığı gibi hiçbir şeyden de hariç değildir. Çünkü, biri yeryüzünde diğeri semâda veya biri doğu diğeri batıda iki şeyi bir anda yaratan yaratıcının yaratılan o şeylerin arasındaki uzaklık kadar uzaklığı lâzım olduğu gibi, her şeyin kayyûmu olduğu cihetle de her şeyin nefsinden daha ziyade bir yakınlığı olması da lâzımdır[4].

2. Allah'ın Sıfatları

Bediüzzaman'a göre Vâcibu'l-vücûd'un bin bir isminden bir kısmına 'Esma-i zâtiye' denilir ki, her yönden Zât-ı akdes'i gösterir. Onun adı ve Onun unvanıdır. Allah, Ehad, Samed, Vâcibu'l-vücûd vb. gibi isimlerdir. Bir kısmı da "Esma-i fiiliye" tâbir edilir ki, Gaffar, Rezzak, Muhyî, Mumît, Mün'im, Muhsin gibi çok nevileri vardır. Bu fiilî isimlerin çok çeşitli olması kâinattaki mevcûdâtın nevilerine, fertlerine olan nispet ve taallukundan meydana gelmektedir[5]. Ayrıca Bediüzzaman, rahmâniyet, rahîmiyet, hâkimiyet, âdiliyet gibi tâbirlerin Allah'ın hem isim, hem fiil, hem sıfat, hem şe'nlerine işaret ettiklerini belirtmektedir[6].

Bediüzzaman, 'besmele'yi tefsir ederken şöyle bir açıklama daha yapmaktadır: Lafza-i celâl'den celâl silsilesi tecellî ettiği gibi Rahmân ve Rahîm sıfatlarından da cemâl silsilesi tecellî etmektedir. Lafza-i celâl zâtın aynı olduğu cihetle 'sıfat-ı ayniye'ye işarettir. Rahîm de fiilî olan 'sıfat-ı gayriye'ye imâdır. Rahmân ise 'ne ayn ve ne gayr olan subûtî sıfatlara remizdir. Zira Rahmân, Rezzak manasındadır. Rızk, bekâya sebeptir. Bekâ, vücûdun tekerrür etmesinden ibarettir. Vücûd ise, birincisi mümeyyize, ikincisi muhassısa, üçüncüsü müessire olmak üzere "İlim, İrâde, Kudret" sıfatlarını gerektirir. Bekâ da rızkın semeresi olduğu için "Basar, Sem', Kelâm" sıfatlarını iktiza eder ki, rızklanan istediği zaman ihtiyacını görsün, istediği zaman işitsin, aralarında vasıta bulunduğu takdirde o vasıta ile konuşsun. Bu altı sıfat da birinci sıfat olan "Hayat"ı istilzam ederler[7].

1 İşârâtü'l-i'câz, 18.
2 İşârâtü'l-i'câz, 251; Mesnevî, 68, 156-157; Lem'alar, 324. Ayrıca bk. Mektûbat, 230-231. Çeşitli misaller için bk. Sözler, 177-179.
3 Mektûbat, 228.
4 Mesnevî, 17, 187, 203-204; Sözler, 151-152. Allah'ın her şeyden uzak fakat aynı zamanda her şeye yakın olması ile ilgili misaller için bk. Sözler, 181-182. Ayrıca bk. Sözler, 177-179. Allah'ın aynı anda her şeyin dizginini elinde bulundurmasına Ehadiyet ve Samediyet'in açıklanmasıyla verilen misaller için bk. Sözler, 569-572.
5 İşârâtü'l-i'câz, 14; Emirdağ, II, 96.
6 Şualar, 62.
7 İşârâtü'l-i'câz, 15.

a. Zâtî Sıfatlar

Bediüzzaman'a göre, Allah, kadîm, bâki, ezelî[1], ebedî, her cihette kemâlde bulunan[2], maddeden, mekândan, kayıd ve imkândan ve bütün noksanlardan münezzeh ve mücerret olan bir varlıktır. Allah'ın tagayyür ve değişikliğe uğraması muhâldir. Kâinatın değişmesi Onun tagayyürüne değil değişmediğine delâlet etmektedir. Çünkü çeşitli şeyleri düzende tutan birinin kendisinin hareket etmemesi gerekir. Değişikliğe uğrama yaratılmış olmaktan, maddî yapının yetersizliğinden ve mükemmele ulaşmak için tazelenmekten ileri gelir. Kadîm, maddeden mücerret ve vâcibu'l-vücûd olan için bu muhâldir[3]. Allah'ın vücûdu zâtîdir, ezelîdir, ebedîdir, yokluğu mümtenîdir ve vücûd tabakalarının en esaslı, en kuvvetli ve en mükemmelidir. Diğer vücûd tabakaları Onun vücûduna nispeten zayıf bir gölge hükmündedir[4].

Kudret, İlim, İrâde, Kelâm gibi subûtî sıfatları, zâtî sıfatlar olarak da gören Bediüzzaman, bu sıfatların Allah'ın Zât-ı akdesinin lâzımı olduklarını belirtmektedir. Ona göre bu sıfatların değişme ve yenilenme, ziyade ve noksan olmaya kabiliyetleri yoktur. Bunlar olmadığı için mertebeleri de yoktur. Ayrıca acz, bu sıfatların zıddı olduğundan onların içine giremez[5].

b. Subûtî Sıfatlar

Aşağıda kısaca tek tek değinileceği üzere subûtî sıfatların Hayat, İlim, Kudret, İrâde Sem', Basar ve Kelâm olmak üzere yedi olduğunu söyleyen Bediüzzaman, bu sıfatlarının her birinin celâlli ve cemâlli tecellîleri olduğunu belirtmektedir. Ona göre bu yedi sıfatın kaynak ve mevsufları ezelî ve ebedî olan Allah'ın zâtıdır. Bu yedi sıfattan da Esmâ-i hüsnâ tecellî etmekte, kâinat ise bütün bu güzel isimlerin tecellîlerinden meydana gelmektedir[6].

b1. Hayat

Allah'ın hayatı dâimî, ezelî ve ebedîdir diyen Bediüzzaman ölüm, fenâ, adem ve zevalin Allah'a arız olamayacağını belirtmektedir. Çünkü hayat, Ona zâtîdir. Zâtî olan ise zail olamaz. Ezelî olan ebedî, kadîm olan bâki, vâcibu'l-vücûd olan sermedî olacaktır. Ölümlü olan bütün mevcûdât ise vücutlarıyla yaratıcının varlığına ve hayat sahibi olduğuna şehâdet ettikleri gibi ölüm ve yokluklarıyla da o hayat sahibinin bâki ve hiçbir şeye muhtaç olmadığını göstermektedirler[7]. Yine Bediüzzaman'a göre kâinatı kuşatan mutlak kudret, irâde, ilim ve ayrıca işitme, görme, konuşma gibi sıfatlar bütün delilleriyle bir yaratıcının varlığına delâlet ettikleri gibi bir Zât-ı hayy-ı kayyûm'un hayatına da şehâdet etmektedirler[8]. Çünkü bilmek hayatın alâmeti, işitmek dirilik emaresi, görmek hayat sahiplerine mahsus, irâde hayat ile olabilir. Konuşma ise bilen dirilerin işidir. Ayrıca Hayat bütün sıfatların esası ve kaynağıdır[9].

1 Mektûbat, 232; Sözler, 650; Kastamonu, 131.
2 Muhakemat, 120.
3 Lem'alar, 324, 333; Muhakemat, 106-107; Mesnevî, 214-216.
4 Mektûbat, 229-230. Her şeyin Allah'ın kemalinin tecellîsine mahal olacağı fakat kemal ile muttasıf olamayacağıyla ilgili olarak bk. Mesnevî, 90.
5 İşârâtü'l-i'câz, 251.
6 Asâ-i Mûsâ, 121; Şualar, 122.
7 Mektûbat, 219-222.
8 Lem'alar, 207, 318. Hayat hakkında geniş bilgi için bk. Lem'alar, 312-321. Ayrıca bk. Tez metni, Hayat.
9 Asâ-i Mûsâ, 122.

b2. İlim

Allah'ın İlim sıfatı için, kutsî yedi sıfattan biri ve bir yönde birincisidir diyen Bediüzzaman, bu sıfatın kâinattaki nizam ve o nizamdaki hikmetlerle kendini gösterdiğini ifade etmektedir[1]. Ona göre ilim, Allah'ın zâtının gereği olup Ondan ayrılması muhâldir. İlminde artma ve eksilme yoktur. Bütün mevcûdâtta görünen hikmetler ilmine işaret ederler. Çünkü bir şeyde görünen hikmetin ilimsiz olması muhâldir[2].

b3. İrâde

Allah'ın mahlûkatındaki tasarrufu, güneşin kâinatı aydınlattığı gibi yalnız bir emir ve irâde ile olmaktadır, bizzât mübaşereti yoktur[3] diyen Bediüzzaman'a göre bütün mevcûdât sonsuz bir ilmi gösterdiği gibi o ilme sahip olanın irâdesini de göstermektedir. her bir şeye özellikle hayat sahiplerine çeşitli ihtimaller içinden en güzel ve muntazam vücutların verilmesi de her yönden sınırsız bir irâdeye işaret etmektedir. Çünkü çeşitli vaziyetler için ie birini seçmek, bir tahsis, bir tercih, bir kast ve irâde ile olur. Tahsis bir muhassısı, tercih bir müreccihi gerektirir. Muhassıs ve müreccih ise irâdedir. İrâde ile her cüzün her bir parçasına ayrı has bir şekil verilir[4].

b4. Kudret

Belirtildiği üzere İlm-i ilâhîye işaret eden delilleri İrâdenin de delilleri olarak gören Bediüzzaman, her ikisinin de kudretle beraber iş gördüklerini ve birinin diğeri olmadan olamayacağını belirtmektedir[5]. Ona göre kudret, Allah'ın zâtının gereğidir, onun zıddı olan acz ona giremez. Çünkü 'içtimaü'z-zıddeyn' meydana gelir. Bu yüzden kudrete acz karışamadığı için kudretin mertebeleri de bulunmaz. Kudret için zerre ile güneş arasında fark yoktur[6]. Ayrıca, kâinatta bulunan her şey bir kudrete isnat edilirse meydana gelmesini kabul daha kolay olmakta, sebeplere ve maddenin kendine bırakıldığı zaman sonsuz müşküller meydana gelmektedir[7].

Eşyayı yokluktan çıkaran Kudret'in o eşyayı başıboş bırakıp alâkâsını kesmediğini belirten Bediüzzaman, eşyanın, vücûdun tekerrüründen ibaret olan bekâları için dâima Ona muhtaç olduklarını ifade etmektedir. Yine ona göre, sebeplerin meydana getirdiği bütün eserler ve hasıl bi'l-mastar denilen ihtiyarî fiillerin sonucu olan eserler tamamen Kudrete bağlıdır. Ayrıca Rezzak, Gaffar, Muhyî, Mumît gibi fiilî sıfatların mercisi de Kudret'tir[8].

1 Şualar, 539. Ayrıca bk. Mesnevî, 177. Allah'ın ilmine delâlet eden 15 delilin geniş şekilde açıklaması için bk. Şualar, 543-548.
2 Mektûbat, 222-224; İşârâtü'l-i'câz, 251, 296.
3 Mesnevî, 93-94.
4 Mektûbat, 224-225. Ayrıca bk. Şualar, 549-550.
5 Şualar, 550.
6 İşârâtü'l-i'câz, 160-161, 251. Şualar, 123, 133, 554-555; Sözler, 493-494; Mesnevî, 50-51, 68, 156-157; Mektûbat, 225-226; Sünûhat, 20-25. Kudretin aza çoğa aynı bakmasının 'şeffafiyet, mukabele, muvazene, intizam, tecerrüd ve itaat' sırlarıyla açıklaması için bk. Sözler, 493-496; Şualar, 554-562. 'Bir şeyin zıddı olmazsa, o şeyin nasıl kemali olabilir?' sorusunun cevabı ve Allah'ın bütün kemalatının hakikî ve zâtî olduğuyla ilgili olarak bk. Sözler, 578-585. Allah'ın bir şeyi dilediği zaman ona yalnızca 'ol' demesinin kafi olacağına dair bir ayetin 'beş nükte' ve çeşitli misallerle açıklaması; 'imdâd-ı vâhidiyet, yüsr-ü vahdet, tecellî-i ehadiyet'in ne olduğu ve kudrete olan işaretleri için bk. Mektûbat, 226-232.
7 Şualar, 554-562.
8 İşârâtü'l-i'câz, 160-161. Allah'ın kudret ve büyüklüğü üzerine bir tefekkür için bk. Lem'alar, 272-287.

b5. Kelâm

İlâhî kelâm nihayetsizdir ve Allah kendine layık bir ezelî kelâmla konuşur diyen Bediüzzaman, bir zâtın vücûdunu bildiren en açık alâmetin onun konuşması olduğunu söylemektedir. Ona göre vahiyler, ilhamlar ve onların sonucu olan ilâhî kitaplar Allah'ın konuşmalarıdır. Ayrıca ilim ile hayatın zarurî bir lâzımı ve bir tezâhürü olan 'mükâleme' sıfatı, her şeyi kuşatan bir ilmi ve sermedî bir hayatı taşıyan zâtta ihatalı ve sermedî bir surette bulunmaktadır[1]. Bediüzzaman'ın bu konuda değindiği bir diğer husus da Allah'ın yaratma fiilinde vasıta bulunmadığı, Kelâm'ında ise vasıtaların olduğudur[2].

b6. Sem' ve Basar

Bediüzzaman'a göre insan, kendi hayatıyla yaratıcının hayatına işaret ettiği gibi kendi hayatından çıkan işitme ve görme gibi duygularla Allah'ın sem' ve basar gibi sıfatlarına âyinelik etmektedir[3] ki, gözü ve gözün gördüklerini yaratanın 'basar'sız olduğunu düşünmek imkânsızdır[4].

c. Fiilî sıfatlar

Risaleler'in çeşitli yerlerinde birçok fiilî sıfata değinen Bediüzzaman, bütün bu sıfatların kâinattaki tezâhürlerinden bahsederek Allah'ın varlık ve birliğini ortaya koymaktadır. Mesela, basit bir maddeden ayrı ayrı, çeşit çeşit güzelliklerin her tarafta bir anda ortaya çıkması Fettah ismini[5]; kâinattaki bütün zerrelerin kendileri için tayin edilen bir kemâl noktaya doğru bir düzen içinde hareket etmeleri Rab ismini[6]; umûmî olsun, husûsî olsun yerli yerince verilen bütün nimetler bir Mün'im'in kast ve irâdesiyle olduğunu göstermektedir[7]. Yine bu misaller gibi en küçük şeyleri hikmetle kaydeden bir zât âhirette semere verecek insanın amellerini de Hafîz ismi ile kaydetmektedir[8]. Ayrıca, ağaç, çiçek ve otların muhtelif tohumlarının basit ve cansız bir toprak içinde ekilip sulandığında, karışık ve birbirine benzeyen tohumlar, Hafîz isminin tecellîsi altında tekvînî emirlere imtisâl ederek her bir tohum içinde taşıdığı ağacın bütün özelliklerini karıştırmadan ortaya çıkarmaktadır[9].

Tezin çeşitli yerlerinde ele alınan bölüm ve başlıklarda –Rızk, Hayat, Ölüm, Allah'ın Varlık ve Birlik Delilleri gibi.– diğer fiilî sıfatlara kısaca değinilip yerlerine işaret edildiğinden burada yalnızca tekvin sıfatını vermekle yetineceğiz.

c1. Yaratma (Tekvin)

Bediüzzaman'a göre Allah'ın âlemde bir kısmı maddesiz, hiçten ibdâ, ihtirâ, ve icâd; bir kısmı inşâ, ihyâ ve terkip suretinde eşyadan toplayarak vücut vermek üzere iki türlü yaratması vardır[1]. Bunun yanında eşyayı yaratmada yaratıcının hiçbir külfeti yoktur ve her şeyin vücûda gelmesi ancak 'kün' (ol) emriyle olduğu gibi bütün eşyanın icâd ve sonradan ihyâları bir tek nefsin icâd ve ihyâsı gibidir[2], Ayrıca yaratma fiilinde vasıtalar bulunmayan[3] Allah, yoktan varı yaratır, varlığı da yokluğa gönderebilir[4].

1 Asâ-i Mûsâ, 122. Ayrıca bk. Asâ-i Mûsâ, 103-104; Şualar, 104-105.
2 İşârâtü'l-i'câz, 302.
3 Lem'alar, 335-337.
4 Mesnevî, 155.
5 Şualar, 63, 140-141.
6 İşârâtü'l-i'câz, 18. Ayrıca bk. Şualar, 512.
7 Mesnevî, 97.
8 Mesnevî, 162.
9 Mesnevî, 150-151; Lem'alar, 132-133.

d. Haberî (Müteşâbih) Sıfatlar

Müteşâbih sıfatların insanların anladığı hakiki manalarıyla Allah hakkında kullanılmasının muhâl olduğunu belirten Bediüzzaman'a göre müteşâbih sıfatlarda mecâzî mananın hakiki manayı ifade eden lafızla gösterilmesindeki hikmet, insanların mâlumları olmayan manaları ve hakikatleri zihinlerine yakınlaştırıp kabul ettirmekten ibarettir. Mesela 'yed' (el) kelimesinin mecâz manasını insanlar kavrayamayacağından hakiki manasının şekliyle, lafzıyla gösterilmesi zarureti vardır[5]. Bunun gibi kâinatı şenlendiren ve hadsiz ihtiyaç içindeki mahlûkatı terbiye eden, insanı ebede namzet ve ezelî zâta muhatap eden[6] Rahmân ve Rahîm sıfatları da 'yed' gibi hakiki manalarıyla Allah hakkında kullanılması muhâl olan müteşâbihattandır[7]. Ayrıca Bediüzzaman, "Allah insanı Rahmân suretinde yarattı" mealindeki hadisi, Allah hakkında suret muhâl olduğundan suretten murad sîret, ahlâk ve sıfattır şeklinde tevil etmektedir[8].

Bediüzzaman'a göre Allah'ın kendi zâtına layık bir tarzda 'şefkât ve muhabbet-i mukaddese'si; şefkât ve muhabbetten gelen bir 'şevk-i mukaddes'i; o şevk'ten gelen bir 'sürûr-u mukaddes'i; o sürûr'dan gelen hadsiz bir 'lezzet-i mukaddese'si; bu lezzet-i mukaddese'den gelen sonsuz rahmet ve ayrıca mahlûkatın kuvveden fiile çıkmasından ve mükemmelliğe ulaşmasından gelen hadsiz bir 'memnuniyet-i mukaddese' ve 'iftihar-ı mukaddes'i vardır ki, bütün bunlar müteşâbihat nevindendir[9].

3. Lafza-i Celâl

Bediüzzaman'a göre bütün Esmâ-i hüsnâ'nın ifade ettiği manaları ve bütün kemâl sıfatları lafza-i celâl olan 'Allah' lafzı içermektedir. Çünkü lafza-i celâl Zât-ı akdes'e delâlet etmektedir. Diğer ism-i haslar ise yalnız müsemmâlarına delâlet ettiklerinden diğer sıfatlara delâletleri yoktur[10].

1 Muhakemat, 115-116; Mesnevî, 91; Lem'alar, 186, 306; Asâ-i Mûsâ, 154. Ayrıca bk. Mesnevî, 156. Mektûbat, 214-215, 224. Yoktan yaratma ve sonradan birbirinin benzeri şeylerin tekrar tekrar yaratılmasının hikmetine ve nasıllığına dair misal için bk. Sözler, 179-181.
2 Mesnevî, 90, 158.
3 İşârâtü'l-i'câz, 302. İcâd ile tecellî arasında fark ile ilgili olarak bk. Mesnevî, 69-70.
4 Yoktan yaratmayı akıllarına sığıştıramayan insanların iki gruba ayrıldıkları ve sebepleri hakkında bilgi için bk. Asâ-i Mûsâ, 153-154; Lem'alar, 185-186.
5 İşârâtü'l-i'câz, 16.
6 Lem'alar, 92. Besmelede geçen Rahman ve Rahim isimleriyle ilgili geniş izah için bk. Lem'alar, 91-97; Sözler, 8-14. Ayrıca bk. Şualar, 141-143.
7 İşârâtü'l-i'câz, 16. Haya'nın gerçek manada Allah hakkında kullanılmasının muhâl olduğu ile ilgili olarak bk. İşârâtü'l-i'câz, 262-263.
8 Emirdağ, I, 143. Bu hadisin başka bir açıklaması için bk. Lem'alar, 95-96. Ayrıca İstiva ve Arş hakkında bk. İşârâtü'l-i'câz, 291-292; Mesnevî, 91.
9 Mektûbat, 79, 265, 269. Ayrıca bk. Lem'alar, 332, 335-337. Muhabbetle ilgili olarak ayrıca bk. Mektûbat, 283.
10 İşârâtü'l-i'câz, 14-15; Mesnevî, 199.

4. İsm-i Tafdil

Bediüzzaman, Cenab-ı Hakk'ın a'lem (en iyi bilen), ekber (en büyük), erham (en merhametli), ahsen (en güzel) gibi isim, sıfat ve fiillerinde kullanılan ism-i tafdil'i tevhide bir noksanlık olarak görmemektedir. Ona göre bundan maksat, bizzât ve hakiki bir mevsufu, hakiki olmayan, vehmî bir mevsufa veya aklî bir imkânla tafdil etmektir. Ayrıca Ahsenü'l-hâlikîn (yaratanların en güzeli), Erhamü'r-râhimîn (merhametlilerin en merhametlisi), Hayru'l-muhsinîn (ihsan edenler en hayırlısı) gibi kelimelerin kullanılması da başka ilâhların olduğunu göstermediği gibi Allah'ın izzetine de münâfi değildir. Çünkü bundan da maksat, sıfat ve ilâhî hallerle mahlûkatın sıfat ve fiilleri arasında bir muvazene yapmak değildir. Yani, ikisini bir seviyede tutup birini diğerine tafdil etmek olmadığından ilâhî sıfatlara bir eksiklik olmamaktadır. Yaratılmışlardaki kemâller, Allah'ın kemâlinden yansıyan bir gölge olduğuna göre, yaratılmışlar ilâhî sıfatlar ile muvazene hakkına sahip değillerdir[1].

5. İsim ve Sıfatların Tecellîsi

Yüce yaratıcının kâinatta tecellî eden isimlerinin, ışıktaki yedi renk gibi birbiri içine girip birbirine yardım edip, birbirinin eserlerini tamamlayıp süslediklerini[2] belirten Bediüzzaman, Allah'ın isimlerini 'cemâlî' ve 'celâlî' olarak iki kısma ayırmaktadır. Bu isimler hükümlerini ayrı ayrı cilvelerle göstermeyi gerektirdiklerinden Allah kâinatta zıtları birbirine mezcetmektedir[3]. Ona göre, sıfat-ı ezelî âleminde celâlî ve cemâlî iki türlü tecellîsi olan Allah'ın celâlinin fiilî sıfatlar âlemindeki tecellîsinden kahr ve heybet, cemâlinin tecellîsinden ise lütuf ve hüsün tezâhür etmektedir. Fiiller âleminde tecellî edince, tezyin ve tenzih doğmakta, bu âlemden âhiret âlemine intiba edince lütuf, cennet ve nur olarak, kahr da cehennem ve ateş olarak tecellî etmektedir. Sonra zikir âlemine yansıyınca biri hamd, diğeri tesbih olmak üzere iki kısma ayrılmakta, âlem-i kelâmda tecellî edince kelâmın emir ve nehye taksimine sebep olmaktadır. Âlem-i irşada intikal edince, irşadı tergib ve terhib, tebşir ve inzar olarak ayırmakta, vicdana tecellî edince ise ümit ve korku meydana gelmektedir[4]. Bediüzzaman celâl ve cemâl tecellîleri ile ilgili olarak ayrıca şunu söylemektedir: Celâl ismi ekseriyetle neviler ve küllî şeylerde tecellî eder. Cemâl ise, mevcûdâtın cüzî şeylerine tecellî eder. Bu itibarla nevilerdeki mutlak cömertlik Celâl'in tecellîsidir; parçaların nakışları, şahısların güzellikleri Cemâl'in tecellîlerindendir. Yine Celâl, vâhidiyetin, Cemâl ise ehadiyetin tecellîsinden ortaya çıkar. Bazen de Cemâl Celâl'den tecellî eder[5].

Allah'ın pek çok isimleri olup her bir ismin ayrı bir cilvesi olduğunu belirten Bediüzzaman, Gaffar isminin günahların vücûdunu, Settâr isminin kusurların bulunmasını iktiza ettikleri gibi Cemîl isminin de çirkinliği görmek istemediğini ifade etmektedir. Latif, Kerîm, Hakîm, Rahîm gibi cemâlî ve kemâlî isimler ise mevcûdâtın güzel bir surette ve mümkün vaziyetlerin en iyisinde bulunmalarını gerektirirler[6]. Ona göre kâinattaki bu güzellikler Yaratıcının fiillerinin ve isimlerinin güzelliğine, isimlerindeki güzellik isimlerin menşei olan kutsî sıfatların hüsün ve cemâline, sıfatların güzelliği ise sıfatların mebdei olan şuûnât-ı zâtîye'nin hüsün ve cemâline, şuûnât-ı zâtîye'nin güzelliği ise fâil, müsemmâ ve mevsuf olan zâtının hüsün ve cemâline ve mahiyetinin kutsî kemâline ve hakikatinin mukaddes güzelliğine delâlet eder[1].

1 Mesnevî, 198. Geniş açıklama ve misaller için bk. Sözler, 576-578.
2 Misaller için bk. Mektûbat, 310,
3 Lem'alar, 76-77.
4 İşârâtü'l-i'câz, 15, 70. Kahhar ve Mümît isimlerinin varlığının Rahman ve Muhyî isimleri ile nasıl bağdaştırılacağı hakkında bk. Sözler, 186-187.
5 Mesnevî, 178.
6 Lem'alar, 52. Kâinattaki her bir şeyin Allah'ın bir veya birkaç isminin tecellîsi olduğu ile ilgili misal ve açıklamalar için bk. Sözler, 586-590.

Allah, ilmi, irâdesi, kudreti ve sair sıfatlarıyla muhittir diyen Bediüzzaman, Onun ihatasından hariç bir şeyin olmadığını, fakat insanın Allah'ın cüzî şeylerle uğraşmasını Vâcibu'l-vücûd'u mümkine kıyas ettiği için azametine uzak gördüğünü belirterek[2] bu hususu kısaca şu şekilde cevaplandırmaktadır: Güneşin ışıklarından bazı şeylerin mahrum ve hariç kalması güneşe bir noksanlık olacağı gibi Allah'ın cüzî şeylerle ilgilenmesi azametine zıt değil bilakis etmemesi rububiyetine bir eksikliktir[3]. İlâhî isimlerden bir hücreye veya mikroba tecellî eden bir isim, kâinatı kuşatan isim ile müttehittir. Çünkü müsemmâları birdir. Mesela, bütün kâinata taalluk ve tecellî eden Alîm ismiyle bir zerreye taalluk eden Hâlık ismi müsemmâda müttehittirler. Hurma ağacına taalluk eden Musavvir ismiyle meyvesine tecellî eden Münşî ismi, müsemmâ da birdirler ki, en büyük şeye tecellî eden isim ile en küçük bir şeye de tecellî etmemek muhâldir[4].

Bediüzzaman'a göre kâinatın her bir âleminde her bir taifesinde Esmâ-i hüsnâ'dan bir ismin unvanı tecellî eder. O isim o dairede hâkimdir. Başka isimler orada ona tâbi olup onun zımnında bulunurlar. Yani Allah'ın her bir ismi her şeyi kuşatan olduğu halde bir kast ve ehemmiyetle bir şeye teveccüh eder, sanki o isim yalnız o şeye has olur[5].

6. İsim-Müsemmâ

Bediüzzaman, "Allah Âdem'e bütün isimleri öğretti. Sonra onları önce meleklere arzedip, eğer siz sözünüzde sâdık iseniz şunların isimlerini bana bildirin, dedi." (el-Bakara 2/31) ayetinin tefsirinde isim ve müsemmânın (isimlendirilen şeyin kendisi) aynı olduğunu ifade etmektedir[6].

7. Esmâ-i Hüsnâ

Allah'ın bütün isimlerinin 'Esmâ-i hüsnâ' tâbiriyle güzel olduklarını gösterdiğini[7] ifade eden Bediüzzaman, Esmâ-i hüsnâ'nın her birisinin ötekileri –ışığın yedi rengi içinde bulundurduğu gibi– icmalen tazammun ettiğini belirtmektedir. Yine her birisi diğer isimlere delil olduğu gibi onların her birisine de netice olmakta ve bir âyine gibi birbirini göstermektedir[8].

8. İsm-i Âzam

Ömürde ecel, Ramazan'da Kadir Gecesi gibi, Allah'ın isimlerinde de ism-i âzamın gizli olduğunu belirten Bediüzzaman, bu gizliliğin önemli hikmetleri olduğunu söylemektedir. Ona göre her bir ismin âzamî bir mertebesi var ki, o mertebe ism-i âzam hükmüne geçer.

1 Şualar, 60-61. Ayrıca bk. Şualar, 61-65; Mesnevî, 155.
2 Mesnevî, 158.
3 Mesnevî, 98.
4 Mesnevî, 160.
5 Sözler, 308-311. Ayrıca bk. Lem'alar, 92.
6 İşârâtü'l-i'câz, 314.
7 Lem'alar, 207.
8 Mesnevî, 111. Esmâ-i hüsnâ'dan çeşitli isimler için bk. Mesnevî, 74, 112-114, 170-172; Sözler, 309-310, 616.

Velilerin ism-i âzamının ayrı ayrı olması bu sırdandır. Hz. Ali, ism-i âzamı Ferd, Hayy, Kayyûm, Hakem, Adl, Kuddûs, diğer pek çok zât da başka başka isimleri ism-i âzam olarak görmüşlerdir[1] diyen Bediüzzaman, Hz. Ali'nin belirttiği isimler hakkında aşağıda kısaca değineceğimiz üzere tafsilatlı açıklamalarda bulunmaktadır:

a. Ferd

Vâhid ve Ehad isimlerini tazammun eden Ferd ismi, âzamî bir tecellî ile kâinatın bütününe ve her bir ferdine birer 'sikke-i tevhid' ve 'hatem-i vahdaniyet' koymuştur[2].

b. Kayyûm

Kâinatın yaratıcısı olan Allah kayyûmdur, yani bizâtihi kâimdir, dâimdir, bâkidir. Bütün eşya Onunla kâimdir, Onunla devam eder ve vücutta kalır, bekâ bulur. Eğer kâinattan bir dakika olsun o nispet kesilse, kâinat mahvolur[3].

c. Hakem, Hakîm

Kâinattaki düzen ve hikmet, her bir zerredeki uyum ve güzellik onları hikmetle yaratan ve düzenleyen birini göstermektedir[4]. Yaratılmışlardaki gayelerin hepsi Hakîm isminin cilveleridir. her bir şeyin en mühim gayesi isimlerinin cilvelerine bir âyine olarak Allah'a hizmet etmektir[5]. Allah, Hakîm isminin iktizası olarak eşyanın vücûdunda merdiven basamakları gibi tertip koymuştur[6].

d. Adl, Kuddûs

Zerreden en büyük mevcuda kadar her şeyde yer alan muvazene ve mizan Adl isminin cilvesidir[7]

Kâinat o derece pak, temiz ve o kadar kirsiz ve bulaşıksızdır ki, lüzumsuz ve menfaatsiz bir madde ve tesadüf eseri bir kir bulunmaz. Görünürde bulunsa da çabuk bir değişim ile atılır temizlenir. İşte bu tek fiil yani bir tek hakikat olan temizlik, Kuddûs isminin kâinatta görünen büyük bir cilvesidir[8].

1 Barla, 161, 175-176, 189. Ayrıca bk. Sözler, 310. İsm-i azam'ın altı isminin ışıktaki yedi renk gibi birbiriyle imtizaç ederek teşkil ettikleri kutsî ışığın nasıllığı ile ilgili bir özet için bk. Lem'alar, 334-335.
2 Geniş bilgi için bk. Lem'alar, 302-311. Sikke-i ehadiyet, aynı nevide yer alan her şeyin birbirinden farklı hatlara sahip olması, sikke-i vâhidiyet ise, farklı yapılara sahip olan şeylerin ortak özelliklerin bulunması. Mesela: Hz. Âdem'den günümüze kadar gelen her bir insanın farklı yüz hattına sahip olması ehadiyetin cilvesi, her insanda aynı kulak, burun, göz gibi organların bulunması ise vâhidiyetin cilvesidir. (bk. Lem'alar, 303).
3 Lem'alar, 324, 327. Kayyûm ismi hakkında geniş bilgi için bk. Lem'alar, 323-338.
4 Asâ-i Mûsâ, 163-169; Lem'alar, 295-301.
5 Mektûbat, 265-266.
6 Mektûbat, 259.
7 Lem'alar, 290, 292-294; Asâ-i Mûsâ, 157-159.
8 Lem'alar, 288-291, 294.

IV. BÖLÜM
İMAN-KÜFÜR BAHİSLERİ

A. Teklif

Bediüzzaman, Allah'ın insanı güç yetirebileceği şeylerle mükellef kıldığı, 'teklif mala yutak'la yani güç yetirilemeyecek hususlarla sorumlu tutmadığı[1] görüşündedir. Ona göre iman ve teklif, irade çerçevesinde bir imtihan, tecrübe ve bir müsabaka olduğundan, perdeli, derin, araştırma ve tecrübeye muhtaç olan nazarî meselelerde bedihî ve herkesin ister istemez tasdik edeceği derecede bir açıklık yoktur. Çünkü irade kalmayıp ortadan kalkınca teklif de olamaz. Bu sebep ve hikmet için mucizeler seyrek ve nadir olarak verilmiştir[2]. Yine bunun gibi, bu teklif dünyasında gözle görünecek olan kıyamet alâmetleri de, müteşâbih ayetler gibi kapalı ve tevile açık olmaktadır. Yalnız güneşin batıdan doğmasının bedahet derecesinde olacağı ve herkesi tasdike mecbur edeceğini, bundan dolayı da tövbe kapısının kapanacağını belirten Bediüzzaman, bu durumda tövbe ve imanın makbul olmayacağını vurgulamaktadır. Bu arada, Hz. İsa'nın tekrar yeryüzüne ineceğini fakat kendisinin İsa olduğunun iman nuruyla bilineceğini, herkesin bilemeyeceğini söyleyen Bediüzzaman, yine "Deccal" ve "Süfyan" gibi şahısların kendilerinin bile kendilerindeki bu vasıfları bilmediklerini ifade etmektedir. Bediüzzaman'a göre bütün bu bilinmezliklerin sebebi, dünyanın bir imtihan meydanı olup insanın da çeşitli tekliflerle karşı karşıya bulunmasıdır. Şayet bu teklifler apaçık bir şekilde ortada görünse, herkesin seviyesi bir olacak, iman ve küfrün hiçbir kıymeti kalmayacak, kömür derecesindeki ruhlarla elmas gibi ruhlar eşit seviyeye gelecek ve bu durumda da imtihan sırrı ortadan kalkacaktır[3].

Teklifin peygamberlerin gönderilmesiyle sabit olacağı, kendilerine teklif ulaşmayan, teklife muttalî olmayan kişilerin ise azap görmeyecekleri[4] görüşünde olan Bediüzzaman bu durumu şu şekilde açıklamaktadır: İnzar yapılmadığı takdirde teklif de yapılamayacağından "biz ne yapalım, ne tebligat yapıldı ve ne tekliften haberimiz var" diye cezâdan kurtuluşa bir sebep teşkil edecektir. Ayrıca, bazı ayetlerde, Allah'ın kâfirlerin küfür ve inat içinde olup iman etmeyeceklerinden haber vermesi, onların imana gelmelerini imkânsız kılıyor gibi görünmektedir. Bu durum da 'imkânsız ve muhâl bir şey teklif edilir mi?' sorusunu doğurmaktadır. Bediüzzaman'a bu soruya, Allah'ın ilmi ve irâdesinin, sebepleri göz önüne almaksızın yalnız küfürlerine taalluk etmediği, iradeleri ile küfürlerine birlikte taalluk ettiği, bunun ise ihtiyarlarını ortadan kaldırmadığı için muhâl bir teklif olmayacağı şeklinde cevap vermektedir[5].

B. Hidâyet

Bediüzzaman, "İşte onlar, Rablerinden gelen bir hidâyet üzeredirler ve kurtuluşa erenler de ancak onlardır." (el-Bakara 2/5) ayetinin tefsirinde hidâyet hakkında çeşitli açıklamalarda bulunmaktadır. Ona göre, bu ayetin, hidâyetin Allah'tan olduğunu ifade etmesinden

1 Şualar, 398.
2 Muhakemat, 46. Ayrıca bk. Tez metni, Mucize
3 Şualar, 486-487.
4 Mektûbat, 360-361.
5 İşârâtü'l-i'câz, 74-75.

bir cebr hissedilmekte ise de hakikatte bu bir zorlama değildir. Çünkü ihtida, yani hidâyete doğru yürümek insanların kesb (istek) ve ihtiyarları dahilinde olup hasıl bi'l-mastar ve sabit bir sıfat olan hidâyet Allah'ın yaratma ve ihsanıyladır[1].

C. İman

Bediüzzaman'a göre "İnsanları ve cinleri bana ibâdet etsinler diye yarattım" (ez-Zâriyat 51/56) ayetinin sırrıyla insanın bu dünyaya gönderilmesinin hikmeti ve gayesi yaratıcıyı tanımak ve ona iman ve ibâdet edip ilim ve dua vasıtasıyla yükseltmektir[2]. Bu sebeple dünyada insanın en büyük davası, iman karşılığında ebedî bir mülkü kazanmak veya kaybetmek davasıdır[3].

Bediüzzaman imanı, Hz. Peygamber'in tebliğ ettiği zaruriyat-ı diniyeyi tafsilen, zaruriyatın dışında kalanları ise icmalen tasdik etmekten hasıl olan bir nurdur[4] diye tarif etmektedir. Yine ona göre iman, 'kasten ve bizzât takip ve kabul edilmekle[5] Allah'ın dilediği kulunun kalbine ihsan ettiği bir nur ve ışıktır ki vicdanın iç yüzünü tamamıyla ışıklandırır[6].

Bediüzzaman'a göre Allah'ı bilmek; bütün kâinatı ihata eden rubûbiyetine, zerrelerden yıldızlara kadar cüzî ve küllî her şeyin Onun kudret ve irâdesiyle olduğuna, mülkünde hiçbir ortağı olmadığına, "la ilâhe illallah" kelimesinin hakikatlerine inanmak ve bunları 'kalben tasdik etmek'le olur. Ona göre, "Bir Allah var" deyip bütün mülkünü sebeplere, tabiata taksim ve onlara isnat eden, Allah'ın her şeyin yanında hazır irâde ve ilmini bilmeyen, emirlerini, sıfatlarını, gönderdiği elçilerini, peygamberlerini tanımayan kişide hiçbir cihetle Allah'a iman hakikati yoktur. Çünkü, 'inkâr etmemek' başka şey, 'iman etmek' ise büsbütün başka bir şeydir[7].

1. İman Rükünleri Arasındaki Bağ

Bediüzzaman'a göre insan, Allah'a ve âhirete inansa bile küçük bir iman hakikatini inkâr ettiği zaman kâfir olur. Diğer iman rükünlerine inansa bile imanın bir rüknünü inkâr eden İslam'dan çıkar, küfr-i mutlaktan kurtulamaz. Çünkü iman altı rükünden çıkan ve bölünme kabul etmeyen tek bir hakikattir ki, her bir iman rüknü kendini ispât eden delilleriyle diğerlerini de gerektirmektedir[8].

2. İman-Delil İlişkisi

Bediüzzaman, bir burhan ile elde edilen tevhidi, bazı insanların büyük görerek dar zihinlerine sığıştıramadıklarını veya bozuk hayallerinin tahammül edemediğini, bu sebeple kesin, sahih burhanı reddetmek üzere "bu netice, bu kadar büyüklüğüyle bu delilden çıkamaz" diye bahanelerle kabul etmediklerini belirterek şöyle devam etmektedir: Bilmedikleri bir

1 İşârâtü'l-i'câz, 67. Ayrıca bk. Lem'alar, 126. Hidâyetle ilgili olarak bk. İşârâtü'l-i'câz, 22-23, 42, 65.
2 Şualar, 84; Sözler, 294.
3 Asâ-i Mûsâ, 20-21; Şualar, 170-171. Bu zamanda insanlar için yapılacak çalışmaların en önemlisinin iman hakikatlerini korumak ve yeni bir biçimde anlatmak olduğuyla ilgili olarak bk. Kastamonu, 139; S.T.G., 156.
4 İşârâtü'l-i'câz, 44.
5 Mesnevî, 68.
6 İşârâtü'l-i'câz, 44-45.
7 Emirdağ, I, 199. Velilerin şuhud derecesindeki imanının gaybe olan imandan daha aşağı olduğu ve sebepleriyle ilgili olarak bk. Mektûbat, 76.
8 Asâ-i Mûsâ, 49; Şualar, 199. Allah'a imanın ahirete, kitaplara, resullere, kadere imanı ispat edip gerektirmesi ile ilgili misaller ve geniş açıklama için bk. Asâ-i Mûsâ, 50-53; Şualar, 199-203.

şey vardır ki, neticenin 'kayyûmu', başlangıcı imandır; burhan ancak onu görmek için küçük bir penceredir veya bir süpürge gibi, o neticeye konan vehimleri süpürür. Bununla birlikte burhan bir veya bin değil, âlemin zerreleri adedince burhanlar vardır[1]. Bu arada Bediüzzaman, imanın hakkaniyeti ve küfrün bâtıllığı binlerce delille sabit[2] olmasına rağmen günümüzde imanı sarsan ve kişiye tereddüt veren iki sebepten bahsetmektedir: Bunlardan birincisi inananların karşısında olan kâfir ve münkirlerin zahiren çokluğu; ikincisi ise Allah'ın azametini ve sonsuzluğunu kavrayamayıp ilimden gelen bir gurura kapılmadır[3].

Bir meselede ispât edenin sözünün kabul etmeyenin sözüne tercih edileceği görüşünde olan Bediüzzaman bunun sebebini şu şekilde açıklamaktadır: İspat edenin yardımcıları vardır ve sözünde kuvvet bulur. Nefyedenin yardımcısı olmadığından tek kalır, sözünde kuvvet yoktur. Hatta bin kişi bir şeyi kabul etmemede, bir kişi gibidir; ama bu bin kişi bir meseleyi ispât ederse, ispât edenlerin her birisi bin kişi olur. Çünkü hepsi aynı şeye bakıp ve bir noktaya parmak bastıklarından birbirini takviye ederler. Nefyedenlerde birbirini takviye etmek yoktur, her birisi tek kalır. Bu sırdan dolayı bir iman meselesinin inkârı hakkında dalâlet ehlinin ittifakları haber-i vâhid hükmünde olup tesiri yoktur. Fakat hidâyet ehlinin sözleri, her birisi ötekine yardımcı olup birbirini takviye etmektedir[4].

3. İmanın Artıp Eksilmesi

Bediüzzaman'a göre iman, yalnız ilim ile olmayıp imanda çok latîfelerin sırrı vardır. Nasılki, bir yemek mideye girse o yemek çeşitli sinir ve damarlara muhtelif bir surette dağılır; ilim ile gelen imanî meseleler de akıl midesine girdikten sonra, ruh, kalp, sır, nefis gibi latîfelerin kendi derecelerine göre dağılmakta, her bir duygu bu gıdadan hissesini almaktadır[5]. Ayrıca ona göre iman, yalnız icmalî ve taklîdî bir şekilde kabulle sınırlı değildir. Binlerce mertebesi ve hakikatleri vardır[6], İnsanın elindeki delillerin zuhuru nispetinde iman artmakta ve yenilenmektedir[7].

4. İman-ı Tahkîkî ve Taklîdî

İmanı, taklîdî ve tahkîkî olarak iki kısma ayıran Bediüzzaman, taklîdî imanın şüphelere çabukça yenilebildiğini, hatta bazen bir şüpheye bile mağlup olduğunu belirtmektedir. Ondan çok kuvvetli ve geniş olarak gördüğü tahkîkî imanı ise ilme'l-yakîn, ayne'l-yakîn ve hakka'l-yakîn olmak üzere üç mertebede ele almaktadır. Ona göre bu üç mertebenin her birinin de binlerce mertebesi bulunmaktadır. İlme'l-yakîn mertebesi çok delillerin kuvvetiyle binlerce şüpheye karşı dayanır. Ayne'l-yakîn derecesinin ilâhî isimler sayısınca merte-

1 Mesnevî, 88, 166. İnsanda bulunan nefsin yakînî deliller ve burhanlar dolu bir hususta küçük bir zaafiyet gördüğü zaman onu tamamen inkâra kalkışması ile ilgili olarak bk. Mesnevî, 71. İmin iki kısım olup, bir kısmının bir defa bilmek veya düşünmekle yeteceği, ikinci kısmında ise bir defada anladım, yeter denilemeyeceği ve iman ilimlerinin bu kısma girdiğiyle ilgili olarak bk. Barla, 147, 169.
2 İşârâtü'l-i'câz, 280.
3 Bu vartalardan kurtulma çareleri için bk. Şualar, 84-87.
4 Mesnevî, 73, 88, 134-135; Şualar, 84-85. İnce imanî meseleleri düşünmeksizin münakaşa suretinde cemaat içinde bahsetmenin dinleyenlere zarar verebileceği sebebiyle tartışmanın doğru olmadığıyla ilgili olarak bk. Mektûbat, 39, 42.
5 Mektûbat, 307.
6 Emirdağ, I, 102-103; S.T.G., 175-176. İmanın çeşitli mertebeleri için bk. Tez metni, İman-ı Tahkîkî ve Taklîdî.
7 İşârâtü'l-i'câz, 44.

beleri vardır. Bu iman sahip olan insan bütün kâinatı Kur'an gibi okuyabilecek dereceye gelir. Hakka'l-yakîn sahiplerine ise hiçbir şüphe zarar veremez[1].

5. İman-İslam İlişkisi

Bediüzzaman, İslamiyeti hakka tarafgirlik ve teslim; imanı ise hakkı kabul ve tasdik şeklinde ifade etmektedir. Ona göre İslam'ın sosyal hayata yararlı olduğunu kabul edip bütün kuvvetiyle taraftar olan dinsizler bu noktada müslümandır, fakat hakkın taraftarı oldukları halde mümin değillerdir. Bunlara 'imansız bir müslüman' denilebilir. Batı medeniyetini kabul edip ona taraftar olduğu halde şeriata taraftar olmayan fakat Allah, âhiret ve peygamber imanı taşıyanlar ise 'gayr-i müslim bir mümin'dir. İmansız bir İslamiyet'in kurtuluş sebebi olmadığını belirten Bediüzzaman, İslamiyetsiz, amelsiz bir imanın da ayakta duramayacağını, belki de kurtuluş sebebi olamayacağını vurgulamaktadır[2].

Bediüzzaman'ın değindiği diğer bir husus ise, müslümanların dine uymayan durumlarına bakıp, bunları değerlendirerek İslamiyet'e mâletmenin büyük bir hata olduğudur. Zira, her müslümanın her bir sıfatının İslamiyet'ten olması gerekmemektedir[3]. Yine bunun gibi kâfirler de nübüvvetin bazı nevilerinden süzülen ahlâkî güzel şeyleri aldıklarından her sıfat ve halleri kâfir değildir[4].

6. İman-Amel İlişkisi

İmana ait bilgilerden sonra insan için en lâzım ve en mühim olan şeyin amel-i sâlih olduğu[5] görüşünde olan Bediüzzaman, vicdanî ve aklî olan imanî hükümlerin ibâdet gibi amelî hükümlerle terbiye ve takviye edilmedikleri takdirde etkilerinin zayıf kalacağını belirtmektedir. Çünkü iman hükümlerinin takviye ve inkişafı ancak ibâdetle mümkündür[6]. Hatta bundan tembellik gibi çeşitli sebeplerle kaçmak insanı küfre kadar götürebilmektedir[7]. İman-amel arasında kuvvetli bir ilişki varsa da, Bediüzzaman'a göre büyük günahları işlemek, imansızlıktan değil, nefis, his ve vehmin galebesiyle akıl ve kalbin mağlubiyetinden ileri gelmektedir[8].

7. Tecdîd-i İman

İnsanın maddî yapısı ve ruh halinin her an değiştiğini belirten Bediüzzaman, bu sebeple insanın devamlı şekilde tecdîd-i imana ihtiyacı bulunduğunu ifade etmektedir. Ona göre insan vücûdundaki hücreler her an yenilenmekte, bir saat önceki vücutla bir saat sonraki arasında insan farklı vücutları taşımaktadır. Bu yüzden her insanın hayatının nuru olan iman, değişen her hücre ve beden için yenilenmelidir. Yine imanın yenilenmesini gerektiren bir sebep de insandan bilerek veya bilmeyerek her an küfür ifade eden kelime ve hare-

1 Emirdağ, I, 103; S.T.G., 26, 176; Kastamonu, 15-16. İnsanın küçüklüğünden itibaren kuvvetli bir iman dersi alması gerektiğiyle ilgili olarak bk. Emirdağ, I, 40.
2 Barla, 191; Mektûbat, 31-32. Hz. Peygamberi kabul etmeyenlerin imanların geçerli olup olmadığı hakkında bilgi için bk. Tez metni, Fetret.
3 Muhakemat, 30.
4 İşârâtü'l-i'câz, 259; Münâzarât, 70-71.
5 Mesnevî, 98. Amel-i sâlih, maddî ve manevî olarak kulların hukukuna tecavüz etmemekle Allah'ın hukukunu da hakkıyla yerine getirmektir. (bk. Mesnevî, 98.)
6 İşârâtü'l-i'câz, 162. Geniş bilgi için bk. Tez metni, İbâdet.
7 Mesnevî, 70.
8 Lem'alar, 70-73. Geniş açıklama için bk. Tez metni, Büyük Günah İşleyenlerin Durumu.

ketlere eksik olmaması, nefis, heva, vehim ve şeytanın devamlı şüphe ve vesvese vermesidir. Bütün bu sebeplerden dolayı, iman nurunu açan bir anahtar olan "lâ ilâhe illallah" cümlesiyle tecdîd-i imanda bulunulmalıdır[1].

8. İmanın İnsan Hayatına Etkileri

İman ve küfür gözlüğüyle kâinata ve olup bitenlere bakıldığı zaman her şeyin faklı bir hal aldığını belirten Bediüzzaman'ın bu konuda ifade ettikleri şu şekilde özetlenebilir: Allah hesabına kâinata bakan, her ne müşahede ederse ilimdir; eğer gafletle sebepler hesabına bakarsa ilim zannettiği şey de cehil olur. İman ve tevhid ile bakan, âlemi nurlu görür, imansızlık gözlüğü ise hep karanlık gösterir[2]. İman her şeyi birbirine kardeş, küfür ise düşman gösterir. İman insanı ebediyete layık bir cevhere çevirir, küfür ise ruhu, kalbi söndürür, karanlıklarda bırakır[3]. Kâfirlerin medeniyetinin dışı süslü fakat içi pistir. Müminlerin medeniyeti ise içi nur ve muhabbet, dışı kardeşlik ve yardımlaşmadır[4]. İman tohumunda bir cennet mevcut olduğu gibi, cehennem de küfür ve dalâlet tohumunda gizlenmiştir[5]. Bir insan Allah'a halis bir kul olursa Allah'ın mülkü olan kâinat onun mülkü gibi olur. Bu da her şeyin Allah'ın mülkü ve malı olduğuna iman ile olur[6]. Mümin kâinata mana-i harfiyle, yani bir hizmetçi ve âlet sıfatıyla, kâfir ise mana-i ismiyle, yani müstakil bir ağa nazariyle bakar[7]. İmanlı için ölüm yeni bir hayata kapı, imansız için ise ebedî bir yokluktur[8]. İmanın insana dünyada binler fayda ve elemsiz lezzetleri vardır. Küfrün verdiği lezzet ise elemlidir[9]. Küfürde ve şirkte sonsuz müşkül ve ızdıraplar, iman ve tevhidde ise kolaylık vardır[10]. Küfrün içinde bulunan manevî cehennem kâfiri devamlı bir azap içinde bulundurur. İman ise her şeyde lezzet verir. Hatta cehennem, günahkar bir mümine, kâfirin manevî cehennemine nispeten cennet gibidir[11]. İnsan iman sayesinde kendine verilen azaları gerçek sahibinin yolunda kullanır ve kâr eder, kâfir ise hem bu kârlardan mahrum kalır hem de hasarete düşer[12]. İman sahibi Allah'ın isimleriyle kâinata baktığında bütün âlem ona güzel ve nurlu görünür[13], Bütün Lezzetler imanda olduğu gibi bütün elemler de dalâlettedir[14]. Bütün bu sebeplerden dolayı inanan insanın kıymeti, ihtiva ettiği kıymetli sanatlar ile Esmâ-i hüsnâ'dan yansıyan cilvelerin nakışları nispetindedir. Kâfirin kıymeti ise et, kemikten ibaret fânî ve sakıt maddesinin kıymeti ile ölçülür[15].

1 Mektûbat, 308-309.
2 Mesnevî, 167; Küfür (Felsefe) ve iman gözlüğü ile kâinata ve olaylara bakıldığında aldıkları şekiller için bk. Şualar, 534-537, 633-638; Sözler, 289-294; Lem'alar, 219-221, 242-246.
3 İşârâtü'l-i'câz, 44-45; Mesnevî, 23-24, 60, 77.
4 Mesnevî, 77.
5 Mesnevî, 88, 89.
6 Mesnevî, 94, 111.
7 Mesnevî, 200.
8 Mesnevî, 186; Asâ-i Mûsâ, 14-16; Şualar, 85, 164-166; Emirdağ, II, 216.
9 Mesnevî, 61; Şualar, 167-169; Sözler, 15-16; Kastamonu, 70-71, 121-124.
10 Sözler, 616-617.
11 Mesnevî, 191; Sözler, 591-596.
12 İnanların kazandıkları kâr ve kâfirlerin zararları için bk. Sözler, 23-26.
13 Rahman, Rezzâk, Âdil, Hakîm ve diğer bazı isimlerle kâinata bakıldığında düşüncenin ne şekil aldığının geniş açıklaması için bk. S.T.G., 209-211; Sözler, 383-385;
14 İşârâtü'l-i'câz, 29-30. İmanın insana verdiği manevî lezzetlerle ilgili olarak bk. Asâ-i Mûsâ, 213-218; Mektûbat, 204-210.
15 Mesnevî, 193.

Bediüzzaman'ın bu konuda belirttiği bir husus da şudur: İnsan, hususan müslüman geçmiş ve gelecekle alâkâlı ve her an ölümle burun buruna olduğundan imansızlığın vereceği lezzet ve zevkler elemle dolmakta; hayvan gibi yaşamak ve hiçbir şeyi düşünmek istemese bile, akıl sahibi olduğundan geçmiş ve geleceğin endişeleri karşısına çıkarak o lezzetini hiçe indirmektedir. Eğer dinsizler gibi yaşamaya kalksa onlar gibi de olamamaktadır. Çünkü bir müslüman İslamiyet'ten çıksa ve dinini terk etse daha başka hiçbir peygamberi kabul edemez; belki Allah'ı dahi ikrar edemez, hiçbir mukaddes şeyi tanımaz ve kendinde kemâlâta sebep olacak bir vicdan bulunmaz, sefih bir duruma düşer. Onun için hiçbir müslüman hakiki yahudi, mecusî veya hıristiyan olamaz. Belki dinsiz olur, sefih vicdanıyla sosyal hayatı hem kendine hem başkalarına zehir eder[1].

D. Küfür

Küfrü ikiye ayıran Bediüzzaman, bir kısım insanların bilmediği için, bir kısım insanların ise bildiği halde inkâr ettiğini ifade etmektedir. Bildiği halde inkâr edenleri de, bilip kabul etmeyen; yakîni olup itikadı bulunmayan; tasdiki bulunan fakat vicdanî izanı olmayan şeklinde sınıflandırmaktadır[2].

Bediüzzaman, küfür yolunda yürümenin buzlar üzerinde yürümekten daha zahmetli ve daha tehlikeli, iman yolunun ise yolda yürümek ve suda yüzmek gibi çok kolay ve zahmetsiz olduğunu söylemektedir. Bunun gibi, insan vücûdunu güneşlendirmek istediği zaman ya kendi etrafında dönecek veya güneşi kendi etrafında döndürecektir. Birinci şık tevhidin kolaylığına, ikincisi ise küfrün zahmetine misaldir. Bediüzzaman'a göre şirk ve küfür bu kadar zahmetli olduğu halde kâfirlerin onu kabul etmesi, kasten ve bizzât olmayıp şirk ve bâtılın nefislerine yapışmasıdır. İnsan yaratılış olarak yüce bir varlık olduğundan hakkı aramakta, fakat bazen istemeden eline bâtıl gelmekte, hak zannederek onu kabul etmekte ve içine düşmektedir[3]. Daha sonra insanda bulunan fakat akıbeti görüp düşünemeyen nebâtî ve hayvanî kuvveler, diğer duygu ve latîfelere galebe ettikleri için insan bu durumdan çıkmak istememekte, hazır ve geçici bir lezzetle teselli bulmaktadır[4]. Böyle birinin hayattan lezzet alıp yaşamasını ise Bediüzzaman devekuşunun kendini aldatmasına benzetmektedir: Teklif karşısında âhiret yok der, ölüm endişesi içini kapladığında ise âhiret ümidiyle lezzet almaya devam eder[5]. Ayrıca dalâlet ve küfürde adem ve terk vardır, çok kolaydır, hareket istemez. Tahrip vardır, az bir hareket yeter. Sınırı aşma vardır, az bir amel ile çoklarına zarar verip enaniyet yönünden onlara bir makam kazandırır. Bunun yanında akıbeti görmeyen ve hazır lezzete müptela olan insandaki nebâtî ve hayvanî kuvvelerin tatmin ve lezzeti için bir hürriyet verildiğinden, küfür içinde bulunan insanın akıl ve kalp gibi latîfeleri, insanlığa yakışan ve akıbeti düşünmeyi gerektiren işlerden uzak durmaktadırlar[6].

1 Şualar, 167-169; Sözler, 129-130, 335-336; Asâ-i Mûsâ, 17-19; Mesnevî, 135; Emirdağ, I, 215. İman ve imansızlığın kazanç ve kayıpları hakkında gençlere verilen bir ders için bk. Sözler, 131-133; Kastamonu, 113-115. Ayrıca bk. Tez metni, İslamiyet.
2 İşârâtü'l-i'câz, 73. Küfür, nefy ve inkârın ikiye ayrılmaları ile ilgili geniş bilgi için bk. Şualar, 86-87.
3 Mesnevî, 68; Sözler, 656. Ayrıca bk. Muhakemat, 110-111; Mesnevî, 210.
4 Mesnevî, 135-136; Lem'alar, 75, 118.
5 Geniş açıklama ve misal için bk. Lem'alar, 75-76.
6 Lem'alar, 77. Küfrün iman hakikatlerini inkâr ve nefy olduğundan 'adem' olması ile ilgili olarak bk. Şualar, 65; 86; Lem'alar, 74-75; Sözler, 434. Şiddetli korku, azamet ve aklın ihata etmemesinin de inkâr sebeplerinden olduğu hakkında bk. Mesnevî, 88; Şualar, 86.

Küfrün bir fenâlık, tahrip ve adem-i tasdik olduğu görüşünde olan Bediüzzaman, küfrün bir tek kötülük olmasına rağmen mevcûdâtı ilâhî memurluk makamından düşürerek tesadüfün oyuncağı ve hiçlik mertebesine indirdiğini, bütün kâinatta nakışları ve cilveleri görünen ilâhî isimleri inkâr ve tezyif olduğunu, insanlığı en zelil bir hayvandan daha aşağıya attığını ifade etmektedir[1]. Bu sebeple kâfirler ve onların yolunda gidenler Allah'ın varettiği bir nevi habislerdir ki, Allah onları dünyanın imarı için yaratmıştır. İnanan kullarına verdiği nimetlerin derecelerini bildirmek için, onları bir vâhid-i kıyasî yapıp, sonuçta müstahak oldukları cehenneme teslim edecektir[2]. Bu arada kâfir, kendi yapısı ve sıfatıyla, Allah'ın insanlığa takdir ettiği nimetlerin ortaya çıkmasına şuuru olmaksızın hizmet etmekte, Allah'ın yarattığı güzel şeyleri şuursuzca tanzim edip bunları kuvveden file çıkarmakta ilâhî sanatın güzelliklerini gözler önüne sermektedir. Vakitleri bildirmek gibi insanlığa büyük hizmeti olan saat benzeri, kendi yaptığı amelden haberi yoktur, fakat bu dünyada mükâfatını görmektedir[3].

Bediüzzaman'a göre Allah'ın da düşmanı olan[4] kâfirlerin müslümanlara ve Kur'an ehline düşmanlıkları küfrün gereğidir. Çünkü küfür imana zıttır ve Kur'an kâfirleri ve atalarını ebedî bir idamla mahkum etmiştir[5]. Büyük suç işleyenlerin suçlarına büyük mahkemelerde bakıldığı gibi küfürlerinin büyüklüğünden dolayı cezâları kısa dünya hayatına sığmayacağından, adâletin gereği olarak kıyamet gününe havale edildikleri için kâfirlerin çoğunlukla bu dünyada cezâya çarpılmadığını söyleyen Bediüzzaman, "Dünya mümininin zindanıdır, kâfirin cennetidir" hadisini bu konuyla ilgili olarak şöyle açıklamaktadır: Dünyada mümin kısmen kusurlarının cezâsını çektiğinden, dünya cennete göre cehennemi olmakta; kâfirler cehennemden çıkmayacakları için iyiliklerinin mükâfatlarını kısmen dünyada görmekte, büyük günahlarının cezâsı âhirete ertelendiği cihetle onların âhiretine nispeten dünya cennetleri olmaktadır[6].

Bediüzzaman, Allah'ın Kur'an'da, küçük bir irâdesi bulunan, kendi fiillerini bile yaratmaya kabiliyeti olmayan insanları şiddetli bir azapla korkutmasının azametine uygunluğunu, 'bir gemide bulunan bir vazifelinin görevini terk etmesinin bütün gemidekilerin işlerinin sonucunu etkilemesi ve diğer bütün gemi personeli adına gemi sahibinin ondan şiddetli şikayet edip ona kızmasına' benzeterek açıklamaktadır. Ona göre kusur sahibi "ben basit bir adamım, ehemmiyetsiz ihmalimden bu kızmaya müstahak değilim" diyemez. Çünkü belirtildiği üzere tek bir adem, sayısız ademleri netice verir. Bir şeyin vücûdu, bütün şart ve sebeplerin vücûduna bağlı olduğu halde o şeyin yokluğu tek bir şartın ortadan kaldırılması ve tek bir parçanın yokluğuyla ortadan kalkar. Küfür ve dalâlet, isyan ve günah, red, terk ve adem-i kabuldür. Görünüşte ne kadar müspet ve vücûdlu görünse de hakikatte yoktur, ademdir. Gittikçe yayılan bir cinâyettir. Diğer varlıkların amellerinin neticelerine halel verdiği gibi Esma-i ilâhiye'nin cilvelerine de perde çekmektedir. Bu sebeple hadsiz şikayete hakları olan mevcûdât namına o mevcûdâtın Sultanı'nın isyan eden bu insanlardan şikayette bulunması Bediüzzaman'a göre büyük bir hikmettir[7].

1 Sözler, 298.
2 Mesnevî, 134-135; Lem'alar, 116-117.
3 Mesnevî, 180.
4 Sözler, 62. Kâfirlerin Allah'ın düşmanı olmalarının sebebi için bk. Tez metni, Ebediyet-Yokluk (Bekâ-Adem).
5 Mesnevî, 76.
6 Lem'alar, 46; Barla, 210. Küfür ve dalâletin dünyada ehl-i hakka karşı kazandıkları başarıların, onların bir kuvvete istinat edip davaların hak olduğunu göstermeyeceğiyle ilgili olarak bk. Lem'alar, 81-82.
7 Sözler, 153-154, 434.; Lem'alar, 79-80.

1. Küfrü Hayal Etmek

Bediüzzaman'a göre 'Tahayyül-i küfür, küfür olmadığı gibi tevehhüm-i küfür de küfür değildir.' Yine dalâleti tasavvur etmek dalâlet olmadığı gibi tefekkür etmek de dalâlet değildir. Çünkü tahayyül, tevehhüm, tasavvur ve tefekkür, aklî tasdik ve kalbî izandan ayrı olup bir derece serbesttirler; cüzî ihtiyarı dinlemezler ve dinî teklifler altına da girmezler. Tasdik ve izan böyle olmayıp bir mizana tâbidirler[1]. Bu sebeple, aynada yansıyan yılanın ısırmadığı gibi kalbe istemeden gelen küfrî hatıralar da insana zarar vermezler. İyilik ve güzellikler ise, nurânî olduğundan tasavvur ve hayal edilmesi de hasenedir. Çünkü aynada nurânî bir şeyin yansıması ışık verir, donuk ve kesif şeylerin misali ise ölüdür, tesiri yoktur[2].

2. Küfür alâmetleri

Küfrün kalbe ait bir sıfat olduğunu ifade eden Bediüzzaman, kalbde o sıfat bulunmadığı takdirde zünnar bağlama veya şapka giymenin küfür olarak nitelendirilmesinin sebebini, şeriatın emarelere göre hükmedip hatta illet olmayan zahirî sebepleri illet yerine kabul etmesi olarak belirtmektedir. Bu sebeple gizli olan küfür sıfatının yokluğuna kesin olarak hükmedilemeyeceğinden hâricî emarelerle hükmedilir[3] Şapka giymek eskiden küfür alâmeti olarak sayılmıştır. Fakat Bediüzzaman'a göre zamanın değişmesiyle bu küfür alâmeti olmaktan çıkmış ve baştaki iman o şapkayı secdeye getirerek müslüman etmiştir[4].

3. Küfürle İtham Etmek (Tekfir)

Küfür olarak nitelenen bir sıfat için küfürdür demek, Bediüzzaman'a göre, o sıfat imandan neşet etmemiş, o sıfat kâfiredir demektir. O haysiyet ile kişi küfür etti denilir. Fakat küfür sayılan alâmeti taşıyan kişinin zâtı mâsum ve iman emareleri gösteren başka vasıflara da sahip olduğundan o zât kâfirdir, denilmez. Tek bir şartla küfrüne hükmedilebilir ki, o da o sıfatın küfürden neşet ettiğini yakînen bilmekle olur. Zira başka sebeplerden de neşet edebilir. Sıfatın delâletinde şek olup imanın vücûdunda da yakîn varsa, şek yakînin hükmünü izale etmeyeceğinden, Bediüzzaman hemen tekfire cüret edenlerin düşünmesi lâzım geldiğine dikkat çekmektedir[5].

Bediüzzaman'ın bu konuda değindiği bir husus da şudur: Kör adama "Hey kör!" denmeyeceği gibi hıristiyan veya diğer din sahiplerine de "kâfir" diye hitap etmek onlar için bir eziyettir ki, din bunu yasaklamıştır. Bediüzzaman'a göre kâfirin iki manası vardır. Birisi ve sıkça kullanılanı, dinsiz ve Allah'ı inkâr eden demektir. Bu mana ehl-i kitap için kullanılamaz. İkincisi, Peygamber'imizi ve İslamiyet'i inkâr eden demektir ki bu manayı onlar için kullanmakta bir sakınca yoktur ve onlar da buna razıdırlar. Fakat kâfir kelimesi örfen birinci manada anlaşıldığından bu kelime tahkir ve eziyet ifade eder bir mana taşımaktadır. Bu yüzden bu kelimeyi kullanırken dikkat edilmelidir[6].

1 Sözler, 258; Lem'alar, 71-72. Küfre rızanın küfür olduğuna dair bk. Kastamonu, 108.
2 Mektûbat, 36; Kastamonu, 7-8.
3 İşârâtü'l-i'câz, 74.
4 Şualar, 324.
5 Sünûhat, 20; ayrıca bkz. Şualar, 358. Bazen kelâmın küfür göründüğü, fakat sahibinin kâfir olmadığıyla ilgili olarak bk. Lem'alar, 261.
6 Münâzarât, 71-72.

E. Nifak (Münafıklık)

Düşman meçhul ve içte olduğu zaman zararı daha büyük ve kötüdür diyen Bediüzzaman, bu sebeple münafıkları kâfirlerden daha kötü görmektedir. Bununla birlikte ona göre münafıkların müminlerle birlikte yaşamasından dolayı imana yaklaşıp onu kabul etmesi daha kolaydır[1]. Münafıklar görünüşte imana gelmişler, sonra kalben küfür ve inkâr etmişler, daha sonra hayret ve tereddüt içinde kalmış fakat hakkı istememişlerdir[2]. Bu sebeple münafık itikatsız, kalpsiz ve vicdansız olup Peygamber aleyhindedir[3]. Münafıkların süflî ve âmî iki tabakası olduğunu söyleyen Bediüzzaman, münafıkların âlemi karanlıklar içinde, belalarıyla boğucu ve sıkıcı, kendilerine menfaat verecek hiçbir şeyin olmadığı ve her şeyin aleyhlerinde olduğu bir halde gördüklerine değinmektedir[4].

F. Günah

Her bir günah içinde küfre gidecek bir yol bulunduğunu belirten Bediüzzaman bu görüşünü şöyle temellendirmektedir: Tembellik veya başka sebeplerle ibâdet vazifesini terk eden veya utandıracak bir günahı işleyen bir insana işlediği günah sebebiyle kendini görecek gözetleyicilerin varlığı ağır gelmekte; cehennem azabını gerektirecek bir günahı işleyen insan cehennemin yokluğunu istemekte; bunların olmadığına dair küçük bir emare ona meleklerin ve cehennemin inkârı için cesaret vermektedir. Bu emareler birleşmesinden sonra bir yaratıcının da bulunmaması gerektiğini tasavvur edip, nihayet yokluğuna inanmakla dinden çıkmaktadır[5].

Bediüzzaman'a göre büyük günahlar çoktur fakat, en büyükleri adam öldürme, zina, içki içme, ana babaya asi olup yakınlarla ilişkileri kesme, kumar oynama, yalancı şahitlikte bulunma ve dine zarar veren bidatlara taraftar olmaktır[6]. Ayrıca Bediüzzaman, kıyamete yakın bir zamanda, bir şahsın hata ve günahlarının çokça bir yekün teşkil ettiğine dair yer alan rivayetlerin doğruluğuna radyonun bir delil olduğunu, çünkü radyonun, bir adamın bir tek kelime ile bir milyon büyük günahı birden işleyebileceğini ve milyonlarca insanı dinlettirmekle günahlara sokabileceğini gösterdiğini söylemektedir[7].

1. Büyük Günah İşleyenlerin Durumu

Bediüzzaman, Mutezile ve Hâriciler'in bir kısmının: "Büyük günah işleyen bir müminin imanı gider. Çünkü Allah'a inanma ve cehennemi tasdik, böyle bir günahı işlemekle bağdaşmaz. Dünyada az bir müddet hapis korkusuyla kanunsuz işlerden kendini koruyan kişi, ebedî bir azabı ve yaratıcının gadabını ehemmiyete almayacak derecede büyük günah işlerse bu onun imansızlığına delâlet eder." dediklerini naklederek şöyle devam etmektedir: Büyük günah işlemek imansızlıktan gelmemekte, 'kebire'yi işleyen kişi mümin kalabilmektedir. Çünkü insan nefsi az ve hazır bir lezzeti ileride gelecek büyük lezzetlere tercih eder bir yaratılışta olduğu gibi, hazır bir tokat yemekten korktuğu kadar ilerde gelecek bir sene azaptan o kadar korkmaz ve çekinmez. İnsanda bulunan vehim, his ve heves ileriyi

1 İşârâtü'l-i'câz, 91-92. Münafıklar hakkında Bakara suresi 8-20. ayetlerinin izahında yer alan geniş bilgi için bk. İşârâtü'l-i'câz, 91-161.
2 İşârâtü'l-i'câz, 128.
3 Emirdağ, I, 77, 237-238.
4 İşârâtü'l-i'câz, 139-140.
5 Mesnevî, 70; 107-108.
6 Barla, 179.
7 Kastamonu, 42.

görmediklerinden nefse yardım ettikleri zaman kalp ve akıl susmakta ve insan nefsine mağlup olmaktadır. İşte bu sebepten 'kebair'i işlemek imansızlıktan değil nefis, his ve vehmin galebesiyle akıl ve kalbin mağlubiyetinden ileri gelmektedir[1].

Günah ile azap arasında kuvvetli bir münasebetin varlığına işaret eden Bediüzzaman, bu münasebeti anlayamayan Mutezile'nin masiyet hakkında doğru yoldan saparak günahın ve şerrin yaratılmasını Allah'a isnat etmedikleri gibi, günahlara karşılık azabın da vacip olduğu görüşüne gittiklerini belirtmektedir. Bediüzzaman'a göre şer ve günahın azabı gerektirmesi Allah'ın rahmetine zıt değildir; çünkü şer âlemin nizam kanunlarına muhâliftir. Zehir içen biri âdetullaha nazaran hastalanır veya ölür. Eğer hasta olursa adâlettir. Çünkü cezâsını çeker. Hasta olmadığı takdirde Allah'ın fazlına mazhar olur. Bunun gibi Allah'ın günahları affetmesi fazl, azap etmesi ise adâlettir[2].

1 Lem'alar, 70-73.
2 Mesnevî, 201.

V. BÖLÜM
NÜBÜVVET

A. Nübüvvet

Bediüzzaman'a göre nübüvvet, güzel ve mükemmelliklerin esası, hak dinler saâdetin anahtarıdır. Hak ve hakikat nübüvvette ve nebiler elinde; dalâlet ve şer onun karşısındadır[1]. Âlemin bir sahibinin bulunmaması muhâl olduğu gibi kendisini insanlara tanıtmaması da muhâldir diyen Bediüzzaman, Allah'ın, emir ve yasaklarına vakıf olmaları için halifesi olan insana kendini bildirip tarif etmesinin zarurî olduğunu belirtmektedir[2]. Ona göre yaratıcının hayat ve varlığı resullerin gönderilmesi ve kitapların indirilmesiyle kendini gösterir. Eğer kitap ve peygamberler olmazsa o ezelî hayat bilinmez. Nasıl ki bir adamın konuşmasıyla hayat sahibi olduğu anlaşılırsa, kâinat perdesi altında olan gayb âleminde söyleyen, konuşan, emir ve nehyeden bir zâtın kelime ve hitabını gösterecek, peygamberler ve onlara indirilen kitaplardır[3]. Yine, ulûhiyet, risâlet, âhiret ve kâinat arasında bir gereklilik vardır diyen Bediüzzaman, bunlardan birisinin varlık ve sübutunun ötekinin de vücûdunu, birisine imanın diğerine de imanı gerektirdiğini belirterek şöyle devam etmektedir: Işıksız güneşin vücûdu mümkün olmadığı gibi ulûhiyet de tezâhürsüz olamaz. Bu ise peygamberler göndermekle olur. Bütün yücelikleri üzerinde toplayan bir zâtın bilinmesi, kudret ve saltanatını gözlere göstermesi için kendini tarif etmesi lâzımdır ki onu tanımak da ancak elçiler vasıtasıyla olur[4].

Nebilerin varlığı ve getirdikleri tekliflerle çoğu insanların kâfir olup zarar görmesi, 'hüküm çoğunluğa göredir' kaidesince nebilerin gönderilmesinin rahmetten uzak olduğunu gösterebilir. Fakat Bediüzzaman'a göre sayı çokluğunun keyfiyete oranla ehemmiyeti yoktur. Asıl ekseriyet keyfiyete bakmaktadır[5]. Bunun yanında, ona göre, eğer insanlıkta nübüvvet ve onun gereği olan teklif olmasaydı, insanoğlunun maddeten ve mânen yükselmesini, sağlayan dinler bulunmasaydı[6] insan bir hayvan olarak kalacak ve ondaki vicdan ve güzellikler tamamen yok olacaktı[7].

Nebilere yüklenen risâlet ve teklif yükünün çok ağır olduğuna ve onların ümmetlerini feyizlendirmek için risâlet zahmetlerine mâruz kaldıkların değinen Bediüzzaman, peygamberlerin itikat ve amelde, usul ve esas hükümlerde ittifak halinde olduklarını, ayrıldıkları noktaların ise ferî meseleler olduğunu, zamanın değişmesiyle ferî meselelerin de değişmesinin tabiî bulunduğunu ifade etmektedir[8].

1 Mesnevî, 140; Lem'alar, 122-123.
2 Mesnevî, 118; Sözler, 56.
3 Lem'alar, 318.
4 Mesnevî, 33-34; Sözler, 55-57.
5 İşârâtü'l-i'câz, 258-259. Misaller için bk. İşârâtü'l-i'câz, 259, Mektûbat, 41. Ayrıca bk. Tez metni, Hayır-Şerr, Hüsün-Kubuh.
6 İşârâtü'l-i'câz, 309-312; Misaller için bk. Sözler, 235-249.
7 İşârâtü'l-i'câz, 258. Nübüvvet ve Felsefenin insanlığa yol gösterirken insana nasıl baktıkları ve nasıl bir yol takip ettikleri için bk. Sözler, 506-512.
8 İşârâtü'l-i'câz, 26, 27.

1. İnsanlıkta Nübüvvetin Gerekliliği

Bediüzzaman'a göre tevhidin ispâtında olduğu gibi nübüvvetin ispâtı da yalnız naklî deliller ile sahih değildir. Çünkü Kur'an ve hadisten ibaret olan naklî delillerin sıhhati nübüvvetin varlık ve sıhhatine bağlıdır. Şayet nübüvvet yalnız naklî delillerle ispât edilecek olursa bir devir ve muhâllik ortaya çıkacaktır. Bu sebeple Bediüzzaman, önce insanlıkta nübüvvetin gerekliği ve varlığının aklî deliller ile ispât edilmesi gerektiğini belirtmektedir[1].

Bediüzzaman aklî olarak nübüvvetin gerekliliği hususunda yukarı belirtilen görüşler dışında özetle şunları söylemektedir: Yaratıcının hikmet ve fiillerindeki kusursuzluk, kâinatta küçük ve büyük her şeyde bir nizam bulunması, insanlığın mürşide olan zarurî ihtiyacı insanlıkta nübüvvetin vücûdunu kesin olarak gerektirir[2]. İnsan diğer canlılardan farklı yaratılışı sebebiyle çeşitli arzuları bulunmakta, istediği zaman en güzel şeyleri arzu etmekte, insanlığa layık bir biçimde yaşamak istemektedir. Bu meyillerin gereği olarak yemek, giymek ve diğer ihtiyaçlarını gidermede çok iş kollarına ihtiyacı vardır. Bir insan her işe vakıf olmadığından diğer insanlarla işbirliği yapmaya mecbur olur ki, her bir insan yaptığı çalışmalarla diğerine yardımda bulunur ve ihtiyaçlarını karşılar. İnsandaki 'şehvet', 'gadap' ve 'akıl' kuvveleri yaratıcı tarafından sınırlanmayıp insanın kendi irâdesiyle yükselmesini temin etmek için bu kuvveler başıboş bırakıldığından, insanlar arasındaki karşılıklı ilişkilerde haksızlıklar meydana gelir. Meydana gelecek bu haksızlıkları önlemek için cemaatler adâlete muhtaçtır. Fakat her ferdin aklı, adâleti anlamaktan âciz olduğundan adâletten istifade etmeleri için küllî bir akla ihtiyaç vardır. Küllî bir akıl da ancak kanun şeklinde olur. Bu kanun da şeriattır. Şeriatın tesirini, icrasını temin edecek bir makam ve sahip lâzımdır ki, o da ancak peygamberdir. Peygamberin zahirî ve bâtınî, halka olan hakimiyetini devam ettirmek için maddî ve manevî bir ulviyet ve imtiyaza ihtiyacı olduğu gibi, kendisini gönderen ile olan münasebetini göstermek için de bir delile ihtiyacı vardır ki bu delil de ancak mucizedir[3].

2. Hz. Peygamber ve Nübüvveti

Yukarıda belirtildiği gibi insanlıkta nübüvvetin varlığı ve yüz binlerce peygamberlik iddiasında bulunup mucize gösterenlerin gelip geçmesi Bediüzzaman'a göre Hz. Peygamber'in de nübüvvetine bir delildir. Hz. İsa ve Musa gibi bütün peygamberlerin risâletlerini gösteren delillerin, vasıf ve vaziyetlerin, ümmetlerine karşı olan davranışlarının Hz. Peygamber-de daha mükemmel bir şekilde varlığı onun da peygamberliğini açık bir surette göstermektedir[4].

Büyük bir vazifeyle görevli, büyük bir şeref ve haysiyet sahibi birinin, büyük bir cemaat içinde, büyük bir davayı şiddetli hasımların karşısında yalan ve hakikatin zıddına söylemesi imkânsızdır diyen Bediüzzaman, Hz. Peygamber'in tereddütsüz, korkusuz, samimi bir kalple karşısında olanların izzetlerini kırmak suretiyle nübüvvetini ilan ettiğini ifade ederek şöyle demektedir: Onun böyle büyük bir dava ve makamda, en küçük bir hileye bile sapması mümkün değildir ki, ona 'Muhammedü'l-emin' denmiş kendisinde toplanan yüce

1 İşârâtü'l-i'câz, 235.
2 Muhakemat, 122.
3 İşârâtü'l-i'câz, 162-163; Muhakemat, 122-127. Geniş bilgi için bk. Tez metni, Mucize.
4 İşârâtü'l-i'câz, 189, 192-193; Mektûbat, 84. Hz. Peygamberin nübüvvetini ispat eden 15'e yakın delili özet şeklinde alan bir parça için bk. Şualar, 521-533. Maneviyât aleminin ilâhî rahmetin ışıklarını almak için nübüvvete muhtaç olduğu ve o âlemden haber veren Rasûl-i Ekremin nübüvveti güneş gibi apaçık bulunduğuyla ilgili olarak bk. Mesnevî, 119. Ayrıca bk. Şualar, 523.

huylar, yalancılık, hile gibi kötü huylara yer bırakmamıştır. Bu sebeple doğruluk ve güvenilirliği nübüvvet davasına en büyük delildir[1]. Yine Bediüzzaman'a göre Hz. Peygamber'in nübüvvetini ispât eden delillerden biri de tevhiddir. O, diğer bütün peygamberler gibi tevhid davasında bulunmuş, kendinden öncekilerin mücmel bıraktıkları tevhid hakikatlerini ayrıntılı şekilde belirtmiştir. Bu yüzden tevhidin hakikat ve kuvveti nispetinde Hz. Peygamber'in nübüvveti de haktır[2] ki, kelime-i tevhid'deki "Allah'dan başka ilâh yoktur" hakikati "Muhammed Onun elçisidir" cümlesiyle iman terazisinde eşit olmuştur[3]. Bütün bunların yanında getirmiş olduğu Kur'an nübüvvetini o derece ispât eder ki, başka bir delile ihtiyaç bırakmamaktadır[4].

Kâinatın yaratıcısı bilerek ve hikmetle tasarruf etmekte, her şeyi görerek terbiye etmekte, gaye ve hikmetleri irâdesiyle düzenlemektedir diyen Bediüzzaman şöyle devam etmektedir: Madem yapan bilir, elbette bilen konuşur. Madem konuşacak, elbette şuur sahibi ve konuşmasını bilenlerle; onların içinde en mükemmel olan insan ile; insanlar içinde kabil-i hitap, mükemmel ve insanlığa önder olabileceklerle konuşacaktır. Elbette dost ve düşmanın ittifakıyla en yüksek kabiliyet ve en yüksek ahlâkta olan Hz. Muhammed ile konuşacak, konuşmuş; resul ve insanlara rehber yapacak, yapmıştır[5]. Yine ona göre kâinatın yaratıcısı, her nevde mükemmel bir fert yaratıp o nevin övünç kaynağı yapar. İnsanlık için iftihar kaynağı ise eşsiz bir şahsiyet olacaktır ki o da şimdiye kadar tarihin kendisinden başka mükemmel bir şahsiyet gösteremediği Hz. Muhammed'dir[6]. Bediüzzaman'a göre eşsiz bir şahsiyet olup bütün güzellikleri üzerinde toplayan, yaratıcıya en mükemmel ibâdeti sunan, ihsanlarına en güzel biçimde teşekkürlerde bulunan böyle birine Allah'ın iltifat etmemesi, kendisiyle konuşmaması ve gücüne göre bütün yaratılmışlara rehber yapmaması mümkün değildir[7]. Çünkü kâinat onun için yaratılmış[8], 'makam-ı mahmûd' kendisine verilmiştir[9]. Yine o, yaratıcının en mühim bir maksadı, nuru, isimlerinin mükemmel bir âyinesidir[10]. O olmasa idi, her şey yokluk hükmünde kalır, kıymet ve ehemmiyeti olmazdı[11]. Yine o, Allah'ın birliğine 'burhan-ı nâtık' (konuşan burhan) olduğu[12] gibi haber verdiği haşrin ve saâdet-i ebediyenin dahi kesin bir delilidir. Onun kulluk ve duası haşrin ve ebedî saâdetin varlığının sebebidir[13]. Kısacası, Hz. Muhammed hem Yaratıcıya, hem haşre, hem hakka, hem hakikata kesin bir delildir[14].

1 İşârâtü'l-i'câz, 190-192; Mesnevî, 25; Sözler, 221-222; Mektûbat, 177-178.
2 Mesnevî, 159; Lem'alar, 310-311; Asâ-i Mûsâ, 51; Şualar, 201; Mektûbat, 175. Hz. Peygamberin getirdiği dinin bütün peygamberi tasdik ettiği, o dinlerinin esaslarını, ruhunu taşıdığı, böylece bütün onlar gibi yaratıcının varlık ve birliğini insanlığa gösterdiğiyle ilgili olarak bk. Mesnevî, 21-22, 208; Sözler, 642-643.
3 Mesnevî, 54-55. Ayrıca bk. Şualar, 531-533.
4 Sözler, 225; Asâ-i Mûsâ, 107; Şualar, 525. Geniş bilgi için bk. Tez metni, Kur'an.
5 Mektûbat, 82-83; Lem'alar, 50-51, 311; Mesnevî, 29-30; Sözler, 216-217. Hakem ve Hakîm isimlerinin Hz. Peygamberin risâletini gerektirmesi ile ilgili olarak bk. Asâ-i Mûsâ, 168-169; Lem'alar, 300-301.
6 Mesnevî, 22; Mektûbat, 284-285; Lem'alar, 311. Şualar, 522-523. Hz. Peygamberin doğruluğuna ve nübüvvetinin gerekliliğine dair geniş bilgi için bk. Asâ-i Mûsâ, 106-110; Şualar, 107-111.
7 Mesnevî, 29-30.
8 Mesnevî, 23-24; Mektûbat, 176-177.
9 Şualar, 81, 521-522. Allah'ın insan üzerine olan tecellîsinin iki şekilde olduğu ve bunlardan birinin Hz. Peygambere has olduğuna dair bk. Sözler, 527.
10 Şualar, 30; Mesnevî, 24.
11 Mesnevî, 23-24..
12 Mesnevî, 47; Sözler, 268-270, 284; Mektûbat, 180. Bk. Tez metni, Allah'ın Varlık ve Birliği.
13 Mesnevî, 24, 26-27; Muhakemat, 150. Geniş bilgi için bk. Tez metni, Ahiret.
14 Muhakemat, 121; Mektûbat, 174-175.

Hz. Peygamber hakkında Bediüzzaman ayrıca şu hususlara da değinmektedir: Tevrat, İncil ve Zebur gibi kitaplar ondan haber vermiş; çeşitli kahinler geleceğini bildirmiştir. Doğumunda Kabe'deki putlar yıkılmış, Kisra'nın ateşi söndüğü gibi doğumundan önce de 'irhasat' denilen yüzlerce harikaları ve çeşitli mucizeleri olmuştur[1]. Dost ve düşmanın ittifakıyla en yüksek ahlâk sahibidir. Ulûhiyete karşı en parlak bir şekilde ubudiyette bulunmuş; en yüksek bir ses ile tevhidi ilan ve Allah'ın isimlerine en yüksek mertebede âyinedarlık etmiştir. Allah'ı en iyi bilen ve bildiren yine odur[2]. Getirdiği şeriat ve sünneti binlerce hikmetle doludur[3]. Bütün akıl sahiplerinin problemi olan "necisin, nereden geliyorsun, nereye gidiyorsun?" sorularına cevap vermiş, kâinata ruh katmış, ebedî saâdete vesile olmuş, ruh ve kalpleri teshir etmiştir[4]. Yine o, insanlığı korkutmak için dehşetli hakikatlerden, kalp ve akılları kendine çeken meselelerden haber vermekte; bir yaratıcının fiil ve sıfatlarından bahsetmekte; onun insandan istediklerini bildirmekte; dünya saâdetinin ona nazaran rüya gibi olduğu ebedî bir saâdeti müjdelemektedir[5]. Bunun yanında Hz. Peygamber pek çok âdetleri, inatçı kavimlerden küçük bir kuvvetle, kısa bir zamanda kaldırarak, yerlerini yüksek, nezih ahlâk ve âdetlerle doldurmuş, telkin ettiği iman sayesinde o vahşi insanlar, insanlığa öğretmen ve medeniyet dünyasına rehber olmuşlardır[6], Günümüze kadar bütün asırlar onların ve yetiştirdiklerinin ışıklarından faydalanmışlardır[7]. Son olarak, âlem büyük bir ağaç olarak hayal edilirse Hz. Peygamber hem çekirdeği hem meyvesi olur. Onun maddî ve manevî hayatı, kâinata hayat, risâleti ise kâinatın nurudur[8].

Hz. Peygamber'in, teklif edilen risâlet vazifesini 'cüzî ihtiyariyle' kabul edip taşıdığını[9] belirten Bediüzzaman, Hz. Peygamber'in Hz. İbrahîm'in dininden geriye kalanlarla farz ve mecburiyet altında olmadan kendi isteğiyle ibâdet ettiğini de ifade etmektedir[10]. Ayrıca, Hz. Peygamber'e 40 yaşında peygamberlik görevi verilmesini ise şöyle açıklamaktadır: Nübüvvet gayet ağır ve büyük bir mükellefiyet olduğundan aklî meleke ve kalbî istidatların inkişafı ve kemâli ile o mükellefiyete tahammül edilebilir. O tekemmülün zamanı ise 40 yaşlarıdır ki, Hz. Peygamber'e bu yaşlarda nübüvvet verilmiş ve böylece gelecek pek çok haksız ithamdan kurtulmuştur[11].

Bediüzzaman, tarihlerin naklettiği şekilde Hz. Peygamber'in hayatına maddî ve yüzeysel bir gözle bakan kimsenin onun manevî şahsını anlayamayacağını vurgulamaktadır. Bu sebeple onun nübüvvet öncesi yılları ve beşerî hallerine bakarken bir kabuk nazarıyla bakmalı, hakkında zayıf bir şey işitildiği zaman üstünde durmayıp, gözler onun âleme neşrettiği nurlara çevrilmelidir[12].

1 Şualar, 527-529. Geniş bilgi için bk. Tez metni, Mucize.
2 Mesnevî, 23; Sözler, 539-542; Muhakemat, 5-6.
3 Lem'alar, 53; Mektûbat, 177.
4 Mesnevî, 23; Hz. Peygamberin çeşitli husûsiyetleri için bk. Mektûbat, 180-185; Muhakemat, 149-150; Sözler, 219-227.
5 Mesnevî, 26; Sözler, 222.
6 İşârâtü'l-i'câz, 193-196; Mesnevî, 24-25; Sözler, 221.
7 Mesnevî, 27; Sözler, 224. Şualar, 527.
8 Mesnevî, 23-24., 99, 157, 169; Lem'alar, 319.
9 İşârâtü'l-i'câz, 52.
10 Mektûbat, 260. Hz. Peygamber'in anne ve babasının ehl-i iman ve cennet olduklarına ve Amcası Ebû Talib'in imanına dair bk. Mektûbat, 361-362.
11 Mektûbat, 260.
12 Mesnevî, 74; Mektûbat, 89-90.

a. Hz. Peygamber'e Salât ve Selam

Bütün nimetlerin en büyüğü imana vesile olan Hz. Peygamber'e insanlığın sonsuza kadar medh ve senâ borçlu olduğunu söyleyen[1] Bediüzzaman, salavat getirmenin Hz. Peygamber'in Allah'tan isteditlerine bir katılma olduğunu ifade etmektedir[2]. Ona göre Hz. Peygamber bütün ümmetinin dertleriyle ve saâdetleriyle alâkâdar olduğu sebebiyle nihayetsiz salavata ihtiyaç göstermiştir. Ayrıca, kul olduğu cihetle salât, risâlet cihetiyle ise selam istemektedir[3].

b. Hz. Peygamber'in Sünnetine İttiba

Bediüzzaman'a göre Allah'ı sevmenin yolu Hz. Peygamber'in sünnetine ittiba etmekten geçmektedir. Çünkü Allah'a itaat yolları içinde en makbulü, en müstakimi, en kısası Allah'ın sevgilisinin gösterdiği yoldur[4]. Ayrıca, Hz. Peygamber'in her bir sünneti dalâlet yollarını aydınlatan bir güneş gibi parlamaktadır[5]. Sünnetin içinde en mühimi İslamiyet alâmetleri olan ve 'şeâire' taalluk eden sünnetlerdir. Nafile nevinden de olsa şahsî farzlardan daha ehemmiyetlidir[6].

B. Mucize

1. Genel Olarak

Nübüvvetin ispâtının ancak mucizeler ile sabit olacağını[7] belirten Bediüzzaman'a göre mucize, Allah'ın alışılmış tabiat kanunların dışında[8] ve meydana gelmeden önce bildirdiği[9], vasıtasız, doğrudan doğruya kendi fiilî olup[10] elçisinin davasını fiilen tasdiktir[11]. Bir padişahın huzurunda "padişah beni şu işle görevlendirdi" diyen birinden doğru söylediğine dair delil istenildiğinde, padişahın 'evet' demesi, nasıl o kişinin doğruluğunu tasdik ederse diyen Bediüzzaman, padişahın âdet ve vaziyetini onun için değiştirmesini, 'evet' sözünden daha kesin ve sağlam bir biçimde o elçinin davasını tasdik eder bir durum olarak görmektedir[12].

Mucizenin, nübüvvet davasının ispâtı sadedinde inkâr edenleri ikna etmek, inananların ise imanını artırmak için olup icbar etmek için olmadığına değinen Bediüzzaman, bu sebeple nübüvvet davasını işitenler için ikna edecek bir derecede mucize göstermek lâzım geldiğini, diğer tarafları göstermenin teklif sırrına[13] ters bulunduğunu ifade etmektedir. Ona göre teklifte 'akla kapı açıp ihtiyar ve irâdeyi elden almamak' esas olduğundan muci-

1 Şualar, 638.
2 Mesnevî, 77; Şualar, 79-81.
3 Barla, 151; Lem'alar, 259-260. Ayrıca bk. Şualar, 7-8.
4 Lem'alar, 50-51, 54, 56; Sünnete uymanın ve bidatları terkin önemi hakkında geniş bilgi için bk. Lem'alar, 47-58.
5 Mesnevî, 66. Velayet yolları içinde en güzel en doğru yolun sünnete uymak olduğu ve bu uymanın ömür dakikalarını ibâdete çevirdiği hakkında bk. Mektûbat, 421.
6 Lem'alar, 51.
7 İşârâtü'l-i'câz, 208.
8 Lem'alar, 60-61. 'İmkân-ı aklî, imkân-ı örfî ve imkân-ı âdî' ile ilgili olarak bk. Lem'alar, 60-61.
9 Şualar, 355.
10 İşârâtü'l-i'câz, 314; S.T.G., 121.
11 Asâ-i Mûsâ, 98; Şualar, 99.
12 Mektûbat, 83.
13 Geniş bilgi için bk. Tez metni, Teklif.

zeler apaçık ve aklın ihtiyarını elinden alacak bir şekilde cereyan etmemiştir[1].

a. Mucizelerin Gaye ve Hikmeti

Bediüzzaman'a göre peygamberlerin mucizelerinde iki gaye ve hikmet takip edilmiştir. Birisi, nübüvvetlerini halka tasdik ve kabul ettirmek; ikincisi sosyal hayatın terakkisi için lâzım olan örnekleri insanoğluna göstererek, o mucizelerin benzerlerini meydana getirmeleri için onları teşvik etmektir. İleride meydana gelecek gelişmeler, geçmişte kurulan esas ve temeller üzerine bina edilir diyen Bediüzzaman, günümüzdeki gelişmelerin tamamıyla dinlerden alınan işaretler ve mucizelerden hasıl olan ilhamlar üzerine vücûda geldiğini belirtmektedir. Mesela, Hz. Yusuf'un ve Süleyman'ın kıssalarını anlatan ayetler ona göre uzak mesafelerden ses, resim, koku, benzeri şeyleri nakletmek gibi, insanlığın keşfettiği veya edeceği icâtlara örnek ve kaynaklardır[2].

2. Hz. Peygamber'in Mucizeleri

Hz. Peygamber nübüvvet iddiasında bulunmuş ve buna delil olarak Kur'an ve bine yakın mucizesini göstermiştir diyen Bediüzzaman, mucizelerin 'heyet-i mecmuasıyla' varlığının kesin olduğunu; Kur'an'ın çok yerlerinde en inatçı kâfirlerden naklettiği sihir isnatlarının, onların bile mucizelerin vücûd ve vukularını inkâr edemediklerini; yalnız kendilerini aldatmak veya kendilerine tâbi olanları kandırmak için sihir dediklerini gösterdiğini belirtmektedir[3].

Hz. Peygamber'in, risâleti umûmî olduğu için hemen hemen kâinatın her nevinden bir mucizeye mazhar olduğunu belirten Bediüzzaman şöyle devam etmektedir: Bir padişahın yaverini çeşitli hediyelerle çeşitli kavimlerin bulunduğu bir şehre yolladığı zaman her taifenin onun gelişine birer temsilci göndererek kendi lisanlarıyla hoş geldin demeleri gibi taştan yıldızlara kadar kâinatın bütün nevileri onun elinde birer mucize olarak onu alkışlamış ve "hoş geldin" demişlerdir[4]. Bediüzzaman'a göre bütün bu mucizelerin her birisi 'âhad' olup 'mütevâtir' değilse de bu tek tek haberlerin bütünü ve çok nevileri 'manevî mütevâtir'dir. Yani, lafız ve ibareleri mütevâtir değilse de manaları çok insanlar tarafından nakledilmiştir[5].

Bediüzzaman, Hz. Peygamber'in mucize adı altındaki nübüvvet delillerini genel olarak 'irhasat' ve 'irhasat dışında kalanlar' olmak üzere iki kısma ayırmaktadır:

a. İrhasat

"İrhasat", nübüvvetinden önce ve doğumu vaktinde ortaya çıkan, Tevrat, İncil gibi semâvî kitapların ve fetret zamanında yaşayan kahinlerin haber vermesi, Mecusî'lerin ateşinin sönmesi, Kisrâ'nın sarayının yıkılması, çocukluğundaki harikalar gibi hallerdir[6].

1 Muhakemat, 46; Sözler, 548-551; Mektûbat, 85, 190. Ayrıca bk. Lem'alar, 60-61.
2 Misaller için bk. İşârâtü'l-i'câz, 310-312; Sözler, 235-249.
3 Mektûbat, 83.
4 Mektûbat, 84. Ayrıca bk. Şualar, 524-525.
5 İşârâtü'l-i'câz, 206. Geniş bilgi için bk. Tez metni, Tevâtür.
6 Mesnevî, 22; Muhakemat, 147; Mektûbat, 84, İşârâtü'l-i'câz, 206; Şualar, 526. Çeşitli misaller için bk. Mektûbat, 148-163. Doğumunu takip eden yıllarda yıldızların düşme sebepleri için bk. Barla, 165.

b. İrhasat Dışında Kalan Diğer Nübüvvet Delilleri

Risaleler'de irhasat dışında kalan diğer nübüvvet delilleri, a. asr-ı saâdette mazhar olduğu harikalar, b. vefatından sonra nübüvvetini tasdiken zuhur eden harikalar olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

Bizzât mazhar olduğu mucizeler de iki kısımdır: a. Zâtında, ruhî ve maddî yapısında, ahlâkında, görülen deliller, b. Kendisi dışında gösterdiği mucizeler.

Kendisi dışında gösterdiği hâricî mucizeler de, a. 'manevî ve Kur'anî', b. 'maddî ve ekvânî' olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır.

Maddî mucizeler de iki kısımdır: a. Nübüvvet iddiası anında, kâfirlerin inadını kırmak veya inananların imanını artırmak için ayın ikiye bölünmesi[1]; parmaklarından suyun fışkırması ve az bir suyun çoğalması; kuru bir direğin inlemesi; yağmur yağdırması; az bir yemekle pek çok kişiyi doyurması; ağaçların yanına gelmesi; kurt, ceylan, deve ve taşların konuşması gibi meydana gelen harikalardır[2]. b. Gelecekten verdiği haberlerdir[3].

Yukarda bahsedildiği gibi, nübüvveti tasdik ettirmek için ortaya çıkan mucizelerin bir kısmının müminlerin imanını artırmak ve kâfirleri imana getirmek için olduğunu söyleyen Bediüzzaman'a göre diğer bir kısım daha vardır ki, kerâmet gibi bir ikramdır. Az bir yemeğin bir orduya yetmesi, susuz kalınan bir zamanda ordunun su ihtiyacının az bir sudan karşılanması gibi mucizeler gerçi nübüvvet davasının delilidir, fakat asıl maksat ikna veya imanı artırmak olmayıp o andaki ihtiyacın karşılanmasıdır[4].

Kur'an-ı kerîm'i Hz. Peygamber'in nübüvvetinin en büyük mucizesi olarak gören[5] Bediüzzaman, Hz. Peygamber'in doğruluk delillerinin yalnız mucizeleriyle sınırlı olmadığını, onun bütün hareket, fiil, hal, söz, ahlâk, sîret ve suretinin doğruluğunu ve ciddiyetini ispât ettiğini, böylece nübüvvet delillerinin yüz binleri bulduğunu belirtmektedir[6]. Yine, bütün bu delillerin yanında dünya ve âhiret saâdeti sağlayan şeriatı nübüvvetini tasdik ve ispâta yeterlidir[7].

Hz. Peygamber'in her tavır ve halinin doğruluğuna ve nübüvvetine delil olabileceğini, fakat her davranışının harikulâde olması gerekmediğini belirten Bediüzzaman onun da bir beşer olduğunu söylemektedir. Ona göre eğer Hz. Peygamber'in bütün hareketleri harikulâde olsaydı bizzât insanlara rehber olamaz, fiilleriyle, tavırlarıyla insanlığa ders veremezdi[8]. Hz. Peygamber yalnız davasını tasdik ettirmek için, ara sıra ihtiyaç anında münkirlerin inkârını kırmak için mucizeler gösterirdi. Diğer zamanlarda herkesten ziyade Allah'ın emirlerine itaat eder ve kanunlarına bağlı kalırdı[9].

1 İşârâtü'l-i'câz, 206-207; Muhakemat, 148; Asâ-i Mûsâ, 229; Şualar, 524. Ay'ın ikiye bölünmesi ile ilgili geniş izah için bk. Mektûbat, 189-192.
2 Mektûbat, 84, İşârâtü'l-i'câz, 206; Muhakemat, 147-148; Asâ-i Mûsâ, 229; Misaller için bk. Mektûbat, 111-142.
3 Mektûbat, 84-85; Muhakemat, 147-148; İşârâtü'l-i'câz, 206; Şualar, 524-525. Misaller için bk. Mektûbat, 90-103.
4 Mektûbat, 121.
5 İşârâtü'l-i'câz, 208; Kur'an hakkında geniş bilgi için bk. Tez metni, Kur'an.
6 İşârâtü'l-i'câz, 189-191; Mektûbat, 83; Çeşitli misaller için bk. Mektûbat, 198-203.
7 Mesnevî, 22; Sözler 269.
8 Mektûbat, 85; Sözler, 169-170; Lem'alar, 77.
9 Lem'alar, 77-78.

b1. Miraç

Hz. Peygamber'in büyük mucizelerden biri olan Miraç, Bediüzzaman'a göre onun 'kemâl mertebelerdeki seyr ü sülukundan ibarettir.' Kâinatın yaratıcısı, vahdet ve ehadiyet tecellîlerini göstermek için Hz. Peygamber'i bütün mahlûkat, özellikle şuur sahipleri adına kendine muhatap kılarak ilâhî gayelerini ona anlatmak ve onunla insanlara bildirmek istemiş; onun nazarı ile mahlûkat âyinelerinde sanatının güzelliklerini seyretmiş ve ettirmiştir[1]. Yalnız ruhla değil cesetle birlikte gerçekleşen miraçta, Hz. Peygamber arşa çıkmış, kab-ı kavseyn makamında iman hakikatlerinin en büyükleri olan Allah'a ve âhirete imanı ayne'l-yakîn, gözüyle görmüş, cennete girmiş, ebedî saâdeti görmüş, ehadiyet ile kelâm ve ru'yete mazhar kılınmıştır[2].

C. Kutsal Kitaplar

Hikmetli bir yaratıcının bütün hayat ve şuur sahiplerini konuşturup binlerce çeşit dillerle birbiriyle söyleştirdiğini; onların sözlerini ve seslerini bilip işittiğini; fiil ve nimetleriyle açık bir surette cevap verdiğini belirten Bediüzzaman, böyle bir zâtın kendisinin konuşmaması veya konuşamamasının mümkün olmadığını, başta Kur'an olmak üzere bütün mukaddes kitapların Onun konuşmaları olduğunu ifade etmektedir[3].

1. Kur'an

Bediüzzaman'a göre Kur'an, özetle, kâinatın kendi lisanlarıyla okudukları tekvînî ayetlerin tercümanı, Esmâ-i hüsnâ'nın keşşafı, gayb âleminin lisanı, İslam'ın güneşi, âhiretin haritası, Allah'ın zât, sıfat, isim ve şuûnâtına bir delil olduğu gibi insanlığın şeriat, hikmet, dua, davet, ibâdet, emir, zikir ve fikir kitabıdır[4].

Kur'an'ı Allah'ın varlık ve birliğini gösteren delillerden birisi[5] olarak gören Bediüzzaman, Allah'a imanın da bütün delilleriyle Kur'an'ın Onun kelâmı olduğunu ispât ettiğini belirtmektedir. Ayrıca Kur'an'ın hak ve hakikat olduğunun bir delili de tevhidin bütün iktiza ve gereklerini mertebeleriyle bulundurması; Allah'ın zât, sıfat ve fiillerini en güzel bir şekilde toplaması; Rububiyet ve ulûhiyete ait hususları tam bir mükemmellikle bir araya getirmesidir. Kur'an'ın bu özellikleri insanların eserlerinde bulunmadığı gibi melekût cihetine geçen evliya ve diğer büyüklerin fikirlerinin neticelerinde de bulunmamaktadır[6].

Bediüzzaman'a göre Kur'an müslümanlara rahmet olduğu gibi, Allah'a ve âhirete iman ihtimalini vermesiyle kâfirleri manevî bir cehennemden bu dünyada bir derece kurtardığı için onlara da rahmettir[7]. Ayrıca, Kur'an'ın kuvvetli ve mantıklı hakikatleri diğer dinleri felsefe ve tabiatçıların galebesinden kurtarıp onlara bir dayanak noktası olmuş, taklidle yapılan ve aklın kavrayamadığı usullerini de bir derece korumuştur[8]. Bunun yanında Bediüzzaman, Kur'an'ın ehl-i kitabı İslam'a davet ederken tamamen dinlerini terk

1 Sözler, 528. Miracın lüzumu, hakikati, hikmeti, semerâtı, faydası ve Hz. Peygambere tahsis edilmesinin nedenleri için bk. Sözler, 524-547; Mektûbat, 192-196.
2 Mektûbat, 284; Sözler, 528, 531, 535, 545. Mevlid'de yer alan 'mirâciye' bahsiyle ilgili çeşitli açıklamalar için bk. Mektûbat, 281-285.
3 Şualar, 32-33, 201-202; Asâ-i Mûsâ, 52.
4 Mesnevî, 194, 202; İşârâtü'l-i'câz, 9-10; Sözler, 225, 339-341; Mektûbat, 186; Lem'alar, 124.
5 Mesnevî, 47; Sözler, 270; Geniş bilgi için bk. Tez metni, Allah'ın Varlık ve Birliği.
6 Mesnevî, 116-117; Şualar, 32-33, 201-202; Asâ-i Mûsâ, 52.
7 Lem'alar, 75-76; Emirdağ, II, 215.
8 Emirdağ, I, 90.

etmelerini istemediğini, itikatlarını yeniden gözden geçirmelerini teklif ettiğini söyleyerek şöyle devam etmektedir: Zira Kur'an geçmiş bütün kitapların güzelliklerini ve eski şeriatların esaslarını toplamış olduğundan usulde değiştirici değil, tamamlayıcıdır. Yalnız zaman ve mekânın değişmesiyle değişen ferî meselelerde yeni hüküm ve esaslar koymuştur[1].

Bediüzzaman, Kur'an'ın maksadının ve esas unsurlarının özet itibariyle ilâhiyyat, nübüvvet, cismanî haşir, adâlet ve ibâdet olmak üzere dört olduğunu ifade etmektedir. Ona göre bu maksatlar Kur'an'ın bütününde olduğu gibi her ayet ve her kelimesinde de açıkça veya işaret olarak bulunmaktadır[2]. Okunuşundaki hafifliğin lisana ağır gelmeyişi; lafzen ve mânen hatadan sâlim oluşu; ayetleri arasında birlik bulunması; ayrı ayrı zamanlarda nazil olmasına rağmen sanki tek bir zamanda ve iniş sebepleri ayrı olduğu halde tek bir sebepten inmiş gibi görünmesi; bütün muhataplarının anlayışına uygun olması; bütün zaman ve mekânlara seslenmesi; tekrarlarının usandırmaması; kalplere ve ruhlara gıda olup lezzet vermesi; zikir, fikir, hikmet, ilim, hakikat, şeriat, göğüslere şifa, hidâyet verici ve rahmet olması gibi hususlar, Bediüzzaman'ın değindiği Kur'an'ın özelliklerinden bir kısmı olmaktadır[3].

Bediüzzaman Kur'an'ın insanları sesleniş tarzı hakkında da özetle şunları söylemektedir: Kur'an ayetleri insanlığın her tabakasının anlayışına göre anlamlar taşımakta, avamla havas aynı ayete baktıklarında iki ayrı anlam çıkarabilmektedir[4]. 'Tenezzülât-ı ilâhî' denilen, asırlara ve her tabakanın anlayışına göre olan bu sesleniş, irşadının umûmî oluşu, ihtiyaçların çeşitliği, insanların fikir, his, zekâ ve anlayışça bir olmadıklarındandır. Bu sebeple Kur'an'ın en güzel ve en yüksek ifade çeşitlerini her bir ifade ve ayetinde aramak yanlıştır[5]. Kur'an'ın indirildiği tabakalardan biri de avam tabakası olduğundan Kur'an'da çeşitli misaller yer almıştır. Bu misallerde küçük ve basit şeylerden bahsedilmesi Kur'an'ın icazı ve Allah'ın azametinin küçülmesi için bir sebep değildir[6]. Yine Kur'an'da yer alan tekrarlar usandırıcı olmayıp çeşitli ihtiyaçlara binâen ve belagate uygun olarak kullanıldığı[7] gibi zikredilen cüzî hâdiseler ve tarihî bazı olayların tekrar edilmesinin de arkasında küllî düsturlar yatmaktadır[8]. İnsanın bütün duygularını tatmin ve bâtıla hiçbir ihtimal bırakmayan bir tarzda kâinatı izah eden[9] Kur'an'ın özelliklerinden biri de, çokluğa ait bahislerden sonra vahdeti özet olarak sunması, tafsilden sonra icmal yapması, vâhidiyet içinde ehadiyeti göstermesi, cüzî bahislerden sonra Rububiyet-i mutlaka'nın düsturlarını, kemâl sıfatların kanunlarını neticelerle zikretmesidir ki, dinleyenin zihni cüzî şeylere dalıp ulûhiyeti ve kulluğunu unutmasın[10]. Yine Kur'an bazen bir şeyin çeşitli gayelerinden insana ait bir

1 İşârâtü'l-i'câz, 53-54.
2 Muhakemat, 10-13, 104; Misaller için bk. İşârâtü'l-i'câz, 11-14; Emirdağ, II, 92-96.
3 Mesnevî, 108-109; 120; Kur'an'a ait diğer özellikler için bk. Sözler, 415-420, 683-688; Asâ-i Mûsâ, 111-115; Şualar, 112-116; Kastamonu, 125-129; Mektûbat, 173-174.
4 Mektûbat, 165-168; Misaller için bk. Mesnevî, 102-103; 163-164.
5 Mesnevî, 68; 142; Muhakemat, 18, 142-143; İşârâtü'l-i'câz, 42; Lem'alar, 124.
6 Sinek gibi küçük şeylerden misal verilmesinin sebepleri ve bununla ilgili Bakara suresi 26. ayetinin açıklamaları için bk. İşârâtü'l-i'câz, 248-269.
7 Kur'an'da yer alan tekrarları sebepleri için bk. İşârâtü'l-i'câz, 21-32; Mesnevî, 194-195; S.T.G., 31-32. Ayrıca bk. Sözler, 226-227; Mektûbat, 187-188. Kur'an'da geçen tekrarlara yapılan itirazlara verilen cevaplar için bk. Sözler, 421-429; 54-62; Şualar, 204-212.
8 Hz. Adem ve Musa kıssalarından çıkarılan düsturlar için bk. Sözler, 228-234.
9 Mesnevî, 118.
10 Mesnevî, 175, 202; Misaller için bk. Lem'alar, 92, 94-95.

gayeyi tahsis eder. Bu tahsis, o şeyin yalnız o gayesinin bulunduğunu göstermez[1].

Kur'an'ın Allah'ın her bir isminin âzam mertebesinden geldiğine ve bütün âlemlerin rabbi itibariyle Allah'ın kelâmı[2] olduğuna değinen Bediüzzaman, her asırda en büyük makamın Kur'an'ın olup her harfinde ondan, binlere ulaşan sevap bulunduğunu ifade etmektedir[3]. Ayrıca ona göre, Kur'an'ın her bir suresi bütün Kur'an'ın muhtevasını icmalen ihtiva ettiği gibi, bazı surelerde zikredilen maksat ve mühim kıssaları da içine almıştır. Bundaki hikmet Kur'an'ı tamamen okumaya vakti müsait olmayan veya ancak bir kısmını veya bir suresini okuyabilen insanların, Kur'an'ın hepsini okumaktan hasıl olan sevaptan mahrum kalmamasıdır[4].

Bediüzzaman'a göre Kur'an'a tarafsız bir gözle bakıp öyle değerlendirmek, yani insan sözü farz etmek, muhâli esas tutmak ve bâtıl bir yola girmektir. Böyle bir değerlendirme tarafsızca olmayıp bâtıla tarafgirliktir olacaktır[5]. Son olarak, Bediüzzaman Kur'an hakkında şu hususu belirtmektedir: Din bir imtihan ve Kur'an da bu dünyaya indirildiği cihetle, gayb ve gelecekten haber veren Kur'an ayetleri, yalnızca işaretle yetinmiş, iddiasını ispât edecek derecede akla kapı açmıştır. Eğer açıkça belirtse teklif sırrı bozulacak, o zaman ister istemez herkes tasdik edecektir[6].

a. Kur'an'ın İ'cazı ve Benzerinin Getirilememesi

Kur'an'ı, Hz. Peygamber'in nübüvvetinin en büyük mucizesi olarak gören Bediüzzaman, Kur'an'ın mucizeliğinin bütün İslam âlemince kabul edilmiş bir hakikat olduğunu ifade etmektedir. Ona göre icaz yönleri ise, gayb ve gelecekten haber vermesi; ayetlerde tenakuz ve hata bulunmaması; nazım ile nesir arasında bir üslubu seçmesi; okur yazar olmayan birinden sudûr etmesi; insanlığın seviyesi üstünde ilim ve hakikatleri içine almış olmasıdır. Bu yönlerinden dolayı onun benzerini hiç kimse yapamadığını belirten Bediüzzaman şöyle devam etmektedir: Kur'an'a nazire yapmak eğer mümkinâttan olsaydı, damarlarına dokundurulan muarızlar bunu arzu ederdi. Bu arzuları olsaydı muâraza yapacaklardı. Fakat kalem yerine kılıca sarılmış, Kur'an'ın benzerini getirmekten kendilerini âciz görmüşlerdir[7].

Kur'an'ın icazı, ona nazire getirilip getirilemeyeceği hakkında iki görüş olduğuna değinen Bediüzzaman, tercih edilen ve çoğunluğun kabul ettiğini belirttiği, kendisinin de katıldığı bu görüşü şöyle açıklamaktadır: Kur'an'ın belagatindeki letafet ve manalarındaki özellikler insan kudretinin üstündedir. Yani Kur'an'ın bütün kelimeleri birbirine bakar, bir kelime bir yerde çeşitli manalar taşır, hatta her harfinde çeşitli manalar yüklüdür. Bu sebeple insan sözlerinde Kur'an'ın kelimeleri gibi kelime ve cümleler bulunabilir fakat hiçbirisi Kur'an'ın taşıdığı özellikleri taşıyamaz. "Sarfe mezhebi" dediği ikinci görüşü ise şu şekilde ifade etmektedir: Kur'an'ın bir suresine benzer getirme insan kudreti dahilindedir.

1 Mesnevî, 184.
2 Sözler, 120.
3 Kastamonu, 43; Emirdağ, I, 234.
4 Mesnevî, 93, 195; Mektûbat, 186-187.
5 Mektûbat, 312-313; Kur'an'ın beşer kelâmı olamayacağı ve ona tarfsız bir gözle bakmanın mümkün olmadığı hakkında "Şeytanla geçen bir münazara" ile ilgili geniş bilgi için bk. Sözler, 168-176; Mektûbat, 286-294.
6 Sözler, 248. Dinin bir imtihan olmasıyla ilgili olarak bk. Tez Metni, Dinler
7 İşârâtü'l-i'câz, 208-210, 249; Mektûbat, 168-170; Sözler, 341-342, 416; Kur'an'ın bir mislinin getirilmesini isteyen Bakara 23. ayetinin açıklamaları için bk. İşârâtü'l-i'câz, 208-229. Kur'an'ın icazı ile ilgili çeşitli ayetlerden misaller ve Kur'an'la ilgili geniş açıklama için bk. (Mucizât-ı Kur'aniyye Risalesi) Sözler, 338-412.

Fakat Allah Hz. Peygamber'in bir mucizesi olarak men etmiştir. Nasıl ki bir adam ayağa kalkabilir, fakat mucize eseri olarak bir nebi: "Sen kalkamayacaksın." dese, o da kalkamasa, mucize olur. Yani Allah cin ve insanları Kur'an'ın bir benzerini yapmaktan men etmiştir. Ağızlarını açsalar bile o kelimeyi çıkaramazlar. Eğer men etmeseydi bir suresine mukabele ederlerdi[1].

Bu konuyla ilgili olarak Bediüzzaman, kelâmcıların Kur'an talebeleri olup iman esaslarına dair eser yazdıkları halde, Mutezile gibi aklı nakle tercih ettikleri için Kur'an'ın on ayeti kadar açık ve kesin ispâta gidememeleri ve bu konudaki âcizliklerinin de Kur'an ayetlerinin mucizeliğini gösterdiğini ifade etmektedir[2].

a1. Kur'an'ın Tercümesi

Bediüzzaman'a göre Kur'an'ın hakiki tercümesi kabil değildir ve gramer lisanı olan Arapça'nın yerinde Kur'an'ın özellik ve nüktelerini başka lisan ifade edemez[3].

b. Kur'an'da Müteşâbihat

Bediüzzaman, Kur'an hakkında çeşitli şüphelerin doğuş sebebinin, Kur'an'da yaratılışa ait meselelerin müphem ve mutlak bırakılması ve bazı ayetlerin zahiren aklî delillere muhâlif olmasının yanında müteşâbih ve müşkülât adı verilen ve hakiki manaları anlaşılmayan ayetlerin bulunmasından da kaynaklandığını belirterek[4] bu konuya şu şekilde açıklık getirmektedir: Kur'an hakikatleri darb-ı meseller ve bazı müteşâbihler ile beyan etmektedir. Çünkü ulûhiyete ait mücerret hakikatler mümkinât dairesinde ancak misallerle açığa çıkar. Böylece misallere bakan insan Vâcib'in şuûnunu düşünebilir[5]. Yine, Kur'an kâinattaki intizamdan bahsederken muhataplarının seviyelerine göre ve akıllarına uygun bir tarzda delil getirmiştir. Eğer "Ey insan gezegenleri bir arada tutan çekim kuvvetinden ve unsurları oluşturan kimyevî münasebetlere nazar ediniz ve üzerinde düşününüz" deseydi, ortaya konan bu delil, iddia edilen şeyden daha çok açıklama gerektirirdi[6]. Bunun yanında unutulmaması gereken bir nokta da, Kur'an kâinattan bahsederken bizzât onu anlatmak için değil Allah'ın vahdet ve azameti cihetiyle bahsetmiştir[7].

Bediüzzaman, Kur'an'ın bazı surelerinin başında bulunan mukattaa harflerini, çeşitli manalara gelen ilâhî şifreler olarak görmektedir. Ona göre Allah, Hz. Peygamber'e bu harflerle bazı gaybî işaretler vermektedir. O şifrelerin anahtarı Hz. Peygamber'in elindedir. Bununla birlikte Kur'an her asra seslendiği için o asırlarda bulunan her tabaka bu harflerden o asra bakan çeşitli manalar çıkarabilir[8].

c. Kur'an ve Felsefe

Felsefe ile Kur'an'ın kâinata ve olaylara bakış tarzının birbirinden farklı olduğunu belirten

1 Mektûbat, 171. Kur'an'ın icazının tahrif edilmesine bir sed olduğu hakkında bk. Mesnevî, 81.
2 Sözler, 411-412. Açıklama için bk. Tez metni, Müellife Göre Kelâm-Tasavvuf ve Risale-i Nur.
3 Sözler, 430; Şualar, 213; Asâ-i Mûsâ, 63; Mektûbat, 365-371.
4 İşârâtü'l-i'câz, 200-205; Muhakemat, 142.
5 Mesnevî, 91; Muhakemat, 143; İşârâtü'l-i'câz, 201-202.
6 Muhakemat, 12-13, 143-146; İşârâtü'l-i'câz, 202-205; Mesnevî, 196-197.
7 İşârâtü'l-i'câz, 204-205; Mesnevî, 196. Ayrıca bk. Mesnevî, 70-71.
8 Mektûbat, 365; Sözler, 346-347. Mukattaa harflerinin çeşitli manalara gelmesiyle ilgili olarak bk. İşârâtü'l-i'câz, 32-36. Her bir ayetin zahir ve batını ve her zahir ve batının birer had ve muttala'ı, her had ve muttala'ın çok şücun ve gusûnu olduğuyla ilgili olarak bk. Muhakemat, 41.

Bediüzzaman'a göre, Kur'an her bir şeye mana-i harfi ile yani Yaratıcıları hesabına bakar ve "ne kadar güzel yapılmış" der. Felsefe ise mana-i ismiyle bakıp "ne güzeldir" der, çirkinleştirir. Felsefeci kendini kendine mâlik ve rab zanneder. Kur'an talebesi ise kul olduğunu bilir. Ayrıca, felsefenin sosyal hayatta dayanak noktası kuvvet ve hedefi menfaattir. Bunlar ise toplumu anarşiye sürükler. Kur'an ise kuvvete bedel hakkı kabul eder. Menfaat yerine fazilet ve Allah rızasını, mücadele yerine yardımlaşmayı esas tutar[1]. Bediüzzaman ayrıca, bu farkları gören ve fıtrat olarak sonsuz bir hayatı arayan insanlığın, dünya ve âhiret saâdetini temin eden Kur'an'ı bulacağını, hakikatlerini anladıktan sonra ona sarılacağını ifade etmektedir[2].

2. İmam-ı Mübîn ve Kitab-ı Mübîn Kavramları

a. İmam-ı Mübîn

Kur'an'da her iki tâbirin de çeşitli yerlerde zikredildiğini söyleyen Bediüzzaman'ın bu kavramlar hakkında görüşlerini şu şekilde özetlemek mümkündür: 'İmam-ı mübîn', ilim ve ilâhî emirlerin bir nevine bir unvandır ki, görünen âlemden çok gayb âlemine, halden çok geçmiş ve geleceğe, her şeyin zahirî vücûdundan ziyade aslına ve köklerine bakar. Kaderin bir defteridir. Bir çekirdek ağacı oluşturacak bütün programları taşıdığı gibi, 'imam-ı mübîn' de geçmiş, gelecek ve gaybı içine alan yaratılışın bir programıdır. Bu anlamda kaderin bir defteri ve kaidelerinin toplamıdır. O kanunların hükmü ile zerreler eşyayı meydana getirmedeki hareket ve görevlerine sevk edilmektedir[3].

b. Kitab-ı Mübîn

Bediüzzaman'a göre bu âlemde tasarruf eden yaratıcının küçük ve büyük ne varsa yazılıp kaydedilmiş bir Kitab-ı mübîn'i vardır. Allah, vücûd dairesinden çıkan herhangi bir şeyin, çok suretlerini Levh-i mahfuzlar'da tespit eder, ayrıca tohumunda ve neticesinde hayatını saklar. Mesela, bir ağaç meyvesini taşıdığı gibi tohumu da o meyveyi taşımaktadır. Yani ağacın bünyesinde semeresi mevcut olduğu gibi, tohumunda da semere mevcuttur. Ayrıca, vücuttan çıkmış pek çok şeyler insanın hafızalarında da mevcut kalmaktadır[4]. 'Kitab-ı mübîn', gayb âleminden çok görünen âleme, geçmiş ve gelecekten çok içinde bulunulan zamana, ilim ve emirden ziyade kudret ve ilâhî irâdenin bir unvanı, bir defteridir. 'İmam-ı mübîn' kader defteri ise 'kitab-ı mübîn' kudret defteridir. Yani her şeyin mahiyet ve sıfatlarında bulunan sanat ve mükemmellik bir kudret ve irâdenin kanunları ile tayin edilip verilmekte; her bir şeyin husûsî vücutları ona göre biçilip, dikilip, giydirilmektedir. Kaderin hükmü ve düsturu ile ilâhî kudret eşyanın yaratılmasında vücut silsilelerini 'Levh-i mahv ve ispât' denilen zamanın misalî sayfasında yazıp, icâd ederek zerreleri hareket ettirmektedir ki, bu, mevcûdâtın gaybdan görünen âleme ve ilimden kudrete geçmelerine bir harekettir. Levh-i mahv ve ispât ise, sabit ve dâim olan büyük Levh-i mahfuz'un mümkinât dairesinde, yani ölüm ve hayata, vücûd ve yokluğa devamlı mazhar olan eşyada değişen bir

1 Felsefe ile Kur'an hikmetleri arasındaki farklar ve misalleri için bk. Sözler, 117-120; Mesnevî, 132-134.; Lem'alar, 114-116. Kur'an'ın kâinattan felsefenin bahsettiği tarzda bahsatmemesiyle ilgili olarak bk. Sözler, 226-227; Mektûbat, 187-188.
2 Sözler, 140-141; S.T.G., 6-7.
3 Sözler, 514; Mektûbat, 33-34. Ayrıca bk. Sözler, 437-439.
4 Mesnevî, 40. Allah'ın Kitab-ı mübîn düsturlarından hayvanlarla ilgili olan kısımları her birine özel bir şekilde koyduğu ile ilgili olarak bk. Mesnevî, 138-139.

defteri ve yazar bozar bir tahtasıdır ki, zamanın hakikati budur[1].

Bediüzzaman'a göre Kitab-ı mübîn'in bir diğer manası da Kur'an'dır. Yaş-kuru her şey Kur'an'ın içinde bulunur. Bazen açıkça bulunduğu gibi bazen de işaret veya remiz olarak bulunduğundan herkes her şeyi içinde göremez. Mesela, insanlığın sanat ve fen yönünden yükselmesinin neticesi olan elektrik, uçak, tren, telgraf gibi şeylere Kur'an, peygamber mucizeleri ve bazı tarihî olaylar suretiyle işaret etmiştir[2].

D. Kerâmet, İstidraç

Bediüzzaman'a göre kerâmet de mucize gibi Allah'ın bir fiilidir, hediyesidir, ihsanıdır ve ikramıdır, insan fiili değildir. Kerâmete mazhar olan kişi bazen mazhar olmadan bilir, bazen bilmez diyen Bediüzzaman, kerâmete mazhar olacağını meydana gelmeden bilen kısmın, eğer enaniyetten tamamen sıyrılmış ve kutsiyet kesbetmiş ise, Allah'ın izniyle, o kerâmetin her tarafını bilerek kendisinin sahip çıkacağını ve bildireceğini de ifade etmektedir[3]. Kerâmet ve keşfiyatın, tarikatta süluk eden avama, ayrıca taklîdî iman sahiplerinden zayıf olanları takviye ve şüphelilere kanaat vermek için olduğunu[4] belirten Bediüzzaman, zaruret olmadan kerâmet izharının ise zararlı olacağını ifade etmektedir[5].

Kerâmet ile istidracın mânen birbirine yakın ve benzediğine değinen Bediüzzaman, istidracı, gaflet içinde iken gaybî şeylerin inkişafından ve garip fiillerin izhar edilmesinden ibaret olarak görmekte, kerâmetten farkını ise, istidraç sahibinin yaptıklarını kendi nefsine verdiği, kendinden bildiği şeklinde belirtmektedir[6].

E. Tarikat

Bediüzzaman'a göre tarikat ve tasavvuf, marifet ve imanî hakikatlerin inkişafı için Hz. Peygamber'in miracının gölgesi altında kalp ayağıyla ruhanî bir seyr ü süluk neticesinde zevkî, halî ve bir derece şuhudî, iman ve Kur'an hakikatlerine mazhariyet, insanın mükemmelliğini gösteren ulvî bir sırdır[7].

Tarikat ehlinin, Allah'a ulaşabilmek için, biri 'rabıta-i mevt', ikincisi çile ve riyazetlerle nefsi öldürmek olan iki esası irâdeleriyle seçtiklerine[8] değinen Bediüzzaman, onların 'enfüsî' ve 'afakî' olmak üzere iki yol ile de ilâhî marifete ulaşmaya çalıştıklarını, en kısa, kolay ve kuvvetli yolu enfüsî, yani kalbî zikirde bulduklarını ifade etmektedir. Ehl-i hakikatın ise marifet ve tasavvurla değil, belki ondan çok yüksek ve kıymetli olan iman ve tasdikle biri kâinatı mütâlaa ile afaka bakmak, diğeri kendini okuyarak vicdanî bir yolla imanın şüphe ve vesvesesiz mertebesine çıkmak olan iki yol ile hareket ettiklerine değinen

1 Sözler, 514; Mektûbat, 34. Ayrıca bk. Sözler, 437-439.
2 İşârâtü'l-i'câz, 309-312; Misaller için bk. Sözler, 235-249.
3 S.T.G., 121; Mesnevî, 192. Ayrıca bk. Mektûbat, 47-49, 330-332. Gavs-ı Azam'ın Nur Risalelerine dair bildirdiği gaybî kerâmetler için bk. S.T.G., 113-133.
4 Emirdağ, I, 85.
5 Mektûbat, 29; S.T.G., 108. Halis niyet ve samimiyetin kerâmeti için bk. Barla, 13.
6 Mesnevî, 192. Ayrıca ikram, inâyet, tahdis-i nimet, küfran-ı nimet gibi kavramlarla ilgili olarak bk. Mektûbat, 29, 344-345; Barla, 10; S.T.G., 188.
7 Mektûbat, 415. Tasavvuf ve tarikatlar hakkında geniş bilgi için bk. Mektûbat, 415-428. Ayrıca Risale-i Nur'un takip ettiği 'acz, fakr, şefkât ve tefekkür' tarikleri ve açıklamaları için bk. Mektûbat, 429-432; Mesnevî, 175-177.
8 Lem'alar, 209. Müellifin hem Nakşî hem de Kâdirî olması ile ilgili olarak bk. S.T.G., 116.

Bediüzzaman, bu yolların nübüvvet mirası[1] olup velayet gibi gölgeden geçmediğini, doğrudan doğruya Allah'ın birliğine baktığını ifade etmektedir[2].

Bediüzzaman'a göre bu zaman tarikat zamanı olmayıp imanı kurtarma zamanıdır. Bir adamın imanını kurtarmak on mümini velayet derecesine çıkarmaktan daha mühimdir. Çünkü iman insana ebedî saâdeti kazandırır, velayet ise müminin cennetini genişletir. Eğer Abdülkadir Geylanî ve Şah-ı Nakşibend ve İmam-ı Rabbanî gibi zâtlar bu zamanda olsaydılar, bütün gayret ve himmetlerini iman hakikatleri ve İslam akaidinin takviyesine sarf edeceklerdi diyen Bediüzzaman şöyle devam etmektedir: Çünkü ebedî saâdetin sebebi iman hakikatleridir. Onlarda kusur edilse, ebedî şekâvete sebebiyet verir. İmansız cennete gidilmez, fakat tasavvufsuz cennete giden pek çoktur. Ekmeksiz insan yaşayamaz, fakat meyvesiz yaşayabilir. Tasavvuf meyvedir, İslam'ın hakikatleri ise gıda hükmündedir[3].

Bediüzzaman, mürşidin ruhu ve kalbi bir aynadır. Allah'tan gelen feyze makes olup müridine aksedilmesine de vesile olur diyerek vesilelikten fazla feyiz noktasında onlara bir değer ve makam verilmemesi gerektiğini de vurgulamaktadır[4]. Velilerin iman esaslarında birleştikleri halde keşfiyatlarında farklılık arzetmelerine, bazen de haber verdikleri bu keşiflerin hakikat çıkmadığı gibi birbirleriyle tenakuz teşkil ettiğine de değinen Bediüzzaman, yalnız şuhudatına istinat eden bir kısım ehl-i velayetin ihatasız keşiflerinin, muhakkiklerin Kur'an'a ve vahye dayanarak, gaybî fakat safi ve ihatalı bir şekilde iman hakikatlerine dair bildirdikleri hükümlere yetişemeyeceğini, bütün ahval ve keşfiyatın terazisinin Kitap ve sünnet olduğunu ifade etmektedir[5].

1. Zikir ve Tesbihat

İlâhî zikirler sayesinde insandaki benlik duygusunun kaybolacağını söyleyen Bediüzzaman, Nakşibendîlerin zikr-i hafî sayesinde kalbin fethiyle enaniyeti öldürmeye ve nefs-i emmareyi kırmaya muvaffak olduklarını, Kadirîlerin ise cehrî zikir sayesinde tabiat tagutlarını yerle bir ettiklerini ifade etmektedir[6]. Yine ona göre kelime-i tevhidin tekrar ile zikrine devam etmek, kalbi pek çok şeylerle bağlayan bağları, ipleri kırmak içindir. Ayrıca, zikredenin ilâhî feyzi alan çeşitli latîfeleri vardır. Bir kısmı kalp ve aklın şuuruna bağlıdır, bir kısmı da şuurunda olmaksızın meydana gelir. Bu sebeple gaflet ile yapılan zikirler bile bir feyze sahiptir[7].

Namazdan sonra yapılan tesbihatların sırrına göre, zikreden kişinin bütün yeryüzünü çevreleyen bir halkaya tasavvur olarak girdiğine değinen[8] Bediüzzaman'a göre bu tesbihat-

1 Emirdağ, I, 143. Tarikatta 'enfüsî' ve 'afakî' tabiri altında yer alan iki meşrep ve tehlikeleri hakkında bk. Mektûbat, 418-420. Ehl-i tarikatın hafî tarikte on latîfe, cehr tarikinde ise yedi nefis üzerine süluk ettiklerine dair bk. Mesnevî, 175.

2 Sözler, 527. Ayrıca bk. Mesnevî, 55. Tarikatın çeşitli fayda ve tehlikeleriyle ilgili geniş açıklamalar için bk. Mektûbat, 425-428. Allah'a 'naz ve fahr' yolunu seçerek gidenlerin hatası için bk. Mesnevî, 145-146.

3 Mektûbat, 20-21; Kastamonu, 52; S.T.G., 37; Barla, 24; Emirdağ, I, 28, 66; Şualar, 391.

4 Mesnevî, 148. Veli ve Şeyhlerin nasıl olmaları gerektiğiyle ilgili olarak bk. Münâzarât, 59-60, 118-119. Şeriat dairesinin dışında bulunan tarikat ehlinin iki kısım olduğuna dair bk. Mektûbat, 424. Dalâlet üzerine bina edilen tarikat ve şeyhlerin halkı arkalarından sürüklemelerinin sebepleri ve yaptıklarından mükellef tutulmayan bir kısım tarikat ehlinin bulunmasıyla ilgili olarak bk. Mektûbat, 318-319.

5 Mektûbat, 74-76. Evliyanın keşiflerindeki tenakuzun sebebi ve misallerle izahı için bk. Sözler, 311-316. Ayrıca bk Lem'alar, 98. Mesnevî, 115-116.

6 Mesnevî, 88-89.

7 Mesnevî, 75. Tarikatların en önemli unsurlarından biri olan zikrin dünyaya ait faydaları için bk. Mektûbat, 416. Zikir yapılan kelimeler ve manaları arasındaki ilişkinin nasıllığı ile ilgili olarak bk. Mektûbat, 316-317.

8 Kastamonu, 79; S.T.G., 141.

lar, Hz. Peygamber'in yolu ve onun virdleri olduğundan ehemmiyeti büyüktür ve diğer tarikat virdlerinin çok çok üzerindedir[1].

2. Vahdet-i Vücûd

Vahdet-i vücûd için, 'tevhidde istiğraktır ve nazara sığmayan bir tevhid-i zevkîdir'[2] diyen Bediüzzaman, bu yolu nâkıs bir mertebe olarak görmektedir. Ona göre bu meşrep, zevkli ve neşeli olduğundan seyr ü süluk anında o mertebede bulunan veli çıkmak istememekte ve orayı en son mertebe zannetmektedir. Esas yol ise Sahabe, Tâbiîn, asfiya, müçtehitler ve Ehl-i beyt imamlarının gittikleri yoldur[3].

Vahdet-i vücûd meselesini şimdiki insanlara özellikle gaflet ve sebepler içine dalan avama telkin etmenin büyük zararlar vereceğinden bahseden Bediüzzaman, bu konuda teşbih ve temsillerin havassın elinden avamın eline, ilmin elinden cehlin eline düştüğü takdirde hakikat telakki edilebileceğine de dikkat çekmektedir[4].

F. Dinler

1. Genel Olarak

Dinin bir imtihan olduğunu söyleyen Bediüzzaman, bu imtihan dünyasında ilâhî tekliflerin bir tecrübe olup yüce ruhlarla aşağılık ruhların birbirinden ayrılmalarını sağladığını ifade etmektedir. Bu sebeple dinlerde aklın irâdesini elinden alacak ve teklif sırrını bozacak açıklıkta bir olay yoktur[5].Yine ona göre din yalnız iman değildir. Sâlih amel de dinin ikinci parçasıdır. İnsanları kötülüklerden uzaklaştırma ve cemiyet hayatının refahını sağlamada din herkesin yanına bir manevî polis koyar, cehennem azabını ve Allah'ın gazabını hatıra getirmekle fenâlıktan alıkoyar[6]. Bediüzzaman'a göre eğer hak din olmazsa dünya bir zindan ve dinsiz insanda en bedbaht mahlûk olur. Bir dine inanmak insanı dünya sıkıntılarından kurtarır[7]. Ayrıca, dinsiz olarak yaşamak ne fert ve ne de toplumlar için mümkün değildir[8]. Günümüzdeki gelişmeler ise, tamamıyla dinlerden alınan işaretlerin neticesidir[9].

Fikren uyanmış olan insanlığın dinsiz olamayacağını, özellikle insaniyeti tatmış, gelecek ve ebede namzet olmuş bir insanın dinsiz yaşayamayacağını vurgulayan Bediüzzaman şöyle devam etmektedir: Zira, fikren uyanmış bir beşer, kâinatın hücumlarına karşı istinat edecek ve sonsuz arzularına cevap veren bir dayanak noktasını yani hakiki bir dini elde

1 Kastamonu, 68-69; S.T.G., 137; Namazdan sonra tesbihatta söylenen "Sübhanallah", "Elhamdülillah" ve "Allahu Ekber" kelimeleri ile ilgili olarak bk. Asâ-i Mûsâ, 45-48; Şualar, 196-198.

2 Mesnevî, 216. Velilerin ve maddecilerin vahdet-i vücûd görüşlerinin farklı olup aralarında beş fark bulunduğu ve ayrıca vahdet-i vücûd görüşünün yanlış anlaşılabileceğiyle ilgili geniş bilgi için bk. Muhakemat, 118-119; Mesnevî, 216-217.

3 Mektûbat, 76-78. 'La mevcude illa hu' diye eşyanın hakikatini hayal derecesine indiren vahdet-i vücûd meşrebinde bulunanların bu görüşlerinin hatalı olduğuna dair misaller için bk. Mektûbat, 77-78.

4 Lem'alar, 260. Avam tabakasına vahdet-i vücûd görüşünü telkin etmenin zararları hakkında bk. Lem'alar, 260-262. Vahdet-i vücûd yolunun tehlikeli yönleri için bk. Mektûbat, 420-421. Muhyiddin Arabî'nin Fahreddin Razi'ye yazdığı mektubunda 'Allah'ı bilmek, varlığını bilmenin gayrıdır' cümlesinin ne anlama geldiği ile ilgili açıklamalar için bk. Mektûbat, 306-307. Muhyiddin Arabî'nin kendisinin hâdî ve makbul olup her kitabında mühdî ve mürşid olamadığıyla ilgili olarak bk. Lem'alar, 261.

5 Sözler, 248; Emirdağ, I, 32.

6 Şualar, 240.

7 Sözler, 31-36.

8 Emirdağ, II, 215-216.

9 İşârâtü'l-i'câz, 310.

etmezse yaşayamaz. Bu sebepledir ki, herkeste hak dini bulmak için bir araştırma meyli uyanmıştır. Bu durum da, gelecekte insanlığın fıtrî dininin İslamiyet olacağını göstermektedir[1].

2. İslamiyet

Bediüzzaman'a göre İslamiyet bütün insanlara bir nur, bir rahmettir. Kâfirler bile onun rahmetinden istifade etmişlerdir. Çünkü İslamiyet'in telkinleriyle mutlak küfür ve inkâr tereddüde dönüşmüştür. İslam sayesinde kâfirlerin ebedî hayat hakkında ümitleri doğmuş, dünya lezzetleri onları tamamıyla elemlere itmemiş, devekuşu gibi dünya ve âhiret zahmetinden kurtulmuşlardır[2].

İslamiyet'in akıl, hikmet ve mantık üzerine kurulu olup çeşitli esaslar koyduğunu, o esaslardan çıkarılacak hükümleri de yine akla havale ettiğini[3] ifade eden Bediüzzaman, İslam'ın emir ve yasaklarının ister bir hikmet ve maslahata bağlı olsun isterse aklın muhakemesine bağlı olmayan ibâdetler gibi emirler olsun hepsinin gerçek illetinin Allah'ın emir ve yasaklaması olduğunu da ayrıca belirtmektedir[4].

Bediüzzaman, İslam dininin esaslarının bizzât Hz. Peygamber tarafından konduğu gibi, teferruatlarının ve diğer hükümlerinin, hatta en küçük adaplarının bile bizzât onun tarafından emir verildiğini belirtmektedir. Bu sebeple ona göre, fürûat-ı İslamiye değişmeye imkân veren bir libas hükmünde değildir. Onlar değiştirilmeye kalkıldığında dinin esasını teşkil eden unsurlar da ortada kalmayacaktır. Çünkü fürûat, din esaslarına bir ceset ve cild hükmünde olup onunla imtizaç ettiğinden birbirinden ayırmak kabil değildir. Onları değiştirmekten doğrudan doğruya şeriat sahibini inkâr ve yalanlamak çıkmaktadır[5].

İslamiyet'in diğer dinlere benzemediğini belirten Bediüzzaman, bunun sebebini özetle şu şekilde açıklamaktadır: Bir müslüman İslamiyet'i terk etse bir daha hiçbir peygamberi, belki Allah'ı da kabul edemez. Hiçbir mukaddes şeyi tanımadığı gibi kendinde iyiliklere ulaşacak bir vicdan bulunmaz, alçaklaşır. Bu sebeple İslamiyet'te, İslam sınırları dışında olup sulh imzalayan, sınırlar içinde olup cizye veren kâfirlerin hayat hakkı vardır, fakat İslam'dan ayrılanın yaşama hakkı yoktur. Çünkü vicdanı söndüğünden sosyal hayatı hem kendine hem de başkalarına zehir eder, anarşist olur. Halbuki Hıristiyanlığı terk edip dinsiz olan biri toplum hayatına yararlı olabilir. Bazı mukaddes şeyleri kabul eder, bazı peygamberlere inanabilir ve Allah'ı bir yönde tasdik edebilir[6]. Ayrıca, müslüman neslinden gelen biri akıl ve fikri İslamiyet'ten tecerrüt etse bile fıtratı ve vicdanı hiçbir zaman İslamiyet'ten vazgeçmez. Asr-ı saâdetten günümüze kadar bir müslümanın aklî bir muhakeme yaparak ve delillere dayanarak başka bir dine dahil olduğunu tarih göstermemektedir. Eğer müslümanlar İslamiyet'i ve İslamiyet'e layık doğruluğu gösterse, diğer din mensupları grup grup İslamiyet'e girecektir. Yine müslümanların ilerlemeleri İslamiyet'e uymaları oranında, başka din sahiplerinin ise dinlerini terk etmeleri oranındadır[7].

1 Münâzarât, 86. Peygamberlerin büyük çoğunluğunun doğu ve Asya'da, felsefecilerin çoğunluğunun ise Batı ve Avrupa'da gelmelerinin, kaderin bir işareti olduğuyla ilgili olarak bk. Şualar, 317.
2 Mesnevî, 70; Misal için bk. Lem'alar, 75-76; Ayrıca bk. Mesnevî, 73.
3 İşârâtü'l-i'câz, 115, 197-198; Muhakemat, 34. İslamiyet'in hükümlerinin iki kısım olduğuyla ilgili olarak bk. Münâzarât, 122-123.
4 Mektûbat, 371. İslam'ın rükünleriyle 'hakikat-i İslamiyet'in esasları' hakkında bk. Kastamonu, 147.
5 Mektûbat, 407. Ayrıca bk. Münâzarât, 42, 44., 47.
6 Mesnevî, 135; Emirdağ, I, 215; Emirdağ, II, 60, 128, 216; Sözler, 129-130; Lem'alar, 117-118.
7 Münâzarât, 84-86, 100. İttihad-ı islam'ın şartlarının neler olduğuyla ilgili olarak bk. Münâzarât, 112-113.

3. Hıristiyanlık

Bediüzzaman'a göre Hıristiyanlıkta yalnız din esasları Hz. İsa'dan alınmış, içtimaî hayatın esasları ve şerî hükümlerin çoğunluğu Havarîler ve diğer ruhanîler tarafından örf ve medenî kanunlar şeklinde teşkil edilmiştir. Bu sebeple Hıristiyanlıkta esaslar dışında herhangi bir değişiklik meydana geldiği ve hükümler değiştiğinde insanı Hıristiyanlıktan çıkarmamaktadır[1]. Bu arada hıristiyan ve benzerlerini dalâlete atan sebebin, aklı ve burhanı bir yana itip ruhbanı taklit etmek olduğuna[2] değinen Bediüzzaman, şimdiki Hıristiyanlığın "Velediyet akidesi" şeklinde vasıtayı kabul ettiği için sebeplere hakiki bir tesir verip, din adına insanlardaki enaniyeti kırmayıp, Hz. İsa'nın mukaddes bir vekili diye o enaniyete bir kutsiyet verdiğinden de söz etmektedir[3]. Ayrıca, Bediüzzaman'ın üzerinde önemle durduğu bir konu da âhirzamanda İsevîler'in hakiki dindarlarının ehl-i Kur'an ile ittifak edip müşterek düşmanları olan imansızlığa karşı birlikte olacaklarıdır[4].

Ehl-i kitab olan hıristiyan ve yahudilerle ilişkiler hususunda da Bediüzzaman, Kur'an'ın onları sevmekten men etmesinin, onların bizzât şahısları itibariyle olmayıp Yahudi veya Hıristiyanlıkları sebebiyle olduğunu söylemektedir. Çünkü, ona göre bir kişi zâtı için değil sıfat ve sanatı için sevilir. Onlarla olan dostluk medeniyet ve ilerlemelerini almaktır. Bu da dünyanın saâdeti olan asayişi muhafaza edecektir[5].

4. Diğer Dinler

a. Mecusîlik

Risaleler'de Mecusîlik hakkında Bediüzzaman yalnızca şunları söylemektedir: Mecusîler'de hayır ve şer hakkındaki sır inkişaf etmediğinden kâinatta hayırları yaratan "Yezdan" ve şerleri yaratan "Ehrimen" isminde iki ilâh olduğu fikrine sahip olmuşlardır. Onların Ehrimen dedikleri ve hâricî vücûdu olmayan kötülükleri yaratıcı, küçük bir cüzî ihtiyar ve icâdsız bir kesble şerlere sebebiyet veren şeytandır[6].

b. Yahudiler

Yahudilik hakkında herhangi bir bilgi vermeyen Bediüzzaman Yahudiler hakkında ise şunları söylemektedir: Yahudi milleti hayatı sevmede ve dünyaya tapmada ifrat ettikleri için her asırda zillet ve meskenet tokadını yemişlerdir. Fakat Filistin meselesinde, hayat ve dünyayı sevmeleri sebebiyle değil, İsrailoğullarından gelen peygamberlerin mezaristanı olması ve kendi milliyetlerinden bulunmalarının verdiği millî ve dinî hisler sebebiyle çabuk tokat yememektedirler[7].

1 Mektûbat, 407.
2 Muhakemat, 34. I. Dünya savaşında ölenlerden diğer din sahipleri gibi hristiyanların da cennet ehlinden olacakları hakkında geniş bilgi için bk. Tez metni, Fetret.
3 Sünûhat, 26. Hristiyanlık, mezhepleri ve İslamiyetle arasındaki çeşitli farklar için bk. Mektûbat, 403-411.
4 Lem'alar, 146 (Hâşiye); Kastamonu, 45, 75-76; Emirdağ, I, 202. Ayrıca bk. Emirdağ, I, 156. Bu ittifaklarının nasıl olacağı hakkında bilgi için bk. Tez metni, Kıyamet Alâmetleri.
5 Münâzarât, 70-71.
6 Lem'alar, 70. Ayrıca bk. Sözler, 361-362. Bu konuda geniş açıklama için bk. İşârâtü'l-i'câz, 82-84.
7 Şualar, 427. Yahudilerin zülüm gördükleri hükümetlerden her türlü fesat komiteleri kurarak intikam aldıklarıyla ilgili olarak bk. Sözler, 272-274.

G. Mezhepler

1. Genel Olarak

Hz. Peygamber'in, ümmetinin 73 fırkaya ayrılacağını ve 'fırka-i nâciye'nin Ehl-i sünnet mezhebi olduğunu, ayrıca Kaderiyye, Rafızîler ve Hâricîlerden haber verdiğini[1] belirten Bediüzzaman, İslam âleminde Ehl-i sünnet ve cemaat denilen ehl-i hak ve istikametin, iman ve Kur'an hakikatlerini sünnet-i seniyye uyarak muhafaza ettiklerini, diğer mezheplerin ise ya ifrat veya tefritte bulunduklarını ifade etmektedir[2].

Her bir bâtıl mesleğin her bir cihetinin bâtıl olması lâzım gelmediği gibi her bir hak mesleğin de her bir cihetinin hak olması lâzım gelmediğini; meslekler, mezhepler ne kadar bâtıl da olsalar, içlerinde ukde-i hayatiyesi hükmünde bir hak ve hakikatin bulunduğunu belirten Bediüzzaman, eğer eserlerine ve neticelerine hükmeden hak ve hakikat ise ve menfî cihetleri müspet cihetlerine mağlup ise o mesleğin hak olduğunu, eğer içindeki hak ve hakikat neticelere hükmedemiyor ve menfî yönleri müspet yönlerine galebe çalıyorsa, o mesleğin bâtıl olup, o yolda gidenlerin ise bidat ve dalâlet ehli olacaklarını ifade etmektedir. Koyduğu bu kaideye binâen, İslam âlemindeki bidat fırkalarına bakıldığında her birinin bir hakka istinat edip gittiğini, fakat menfî cihetlerinde bulunan garaz, inat gibi çeşitli sebeplerle o mesleğin eserlerinin de dalâlet hesabına çalıştığını söyleyen Bediüzzaman, Şia, Vehhabîler, Hâricîler, Cebriye ve Mutezile gibi hangi fırka olursa olsun, bir hakikati mesleklerinde görüp onunla aldandıklarını, sonra da dalâlete saplandıklarını misallerle açıklamaktadır[3].

Bediüzzaman, bâtıl mezheplerin ortaya çıkış sebeplerinden birini de, insanların Allah'ın azametini akıllarına sığıştıramamaları veya azametinin küçük işlerle uğraşmamayı gerektirdiğini zannetmeleri şeklinde belirterek şöyle devam etmektedir: Allah'ın kudretinin sonu yoktur. İlim, irâde ve kudreti sınırlanamaz ve akılla tartılamaz. Azameti ve kemâli eserlerindedir. Bu sebeple Vâcibu'l-vücûd'u mümkinâta kıyas etmek büyük bir hatadır. İşte bunu anlayamadıkları için Tabiatçılar sebeplerin hakiki müessir olduklarına, Mutezile canlıların kendi fiillerinin yaratıcıları olduğuna, İslam filozoflarından bazıları, cüzî şeylerde İlm-i ilâhî'nin bulunmadığına, Mecusîler şerrin başka bir ilâhın eseri olduğuna itikat etmişlerdir. Bu arada Bediüzzaman, bu tür vehimlerin, itikat şeklinde olmasa da, vesvese ile inananlara da musallat olduğuna işaret etmektedir[4].

Bediüzzaman, İslam dünyasında Mutezile, Cebriye, Mürcie gibi dalâlet fırkalarını doğuran sebeplerden bir diğerini ise, zulmün temeli olan, insanı sefâlete sürükleyen, aralarında düşmanlık uyandıran ve İslamiyet'i zehirlendiren siyasî istibdâttan çıkan ve taklîdi doğuran ilmî istibdât olarak belirtmektedir[5]. Ona göre, ilmî meşrutiyet hakkıyla ortaya çıksa, araştırmaya olan meyil, hakikat, fen ve insafın yardımıyla bu dalâlet fırkalarının Ehl-i sünnet ve'l-cemaat'e girecekleri görülecektir. Her ne kadar bu fırkalar günümüzde hizip olarak

1 Mektûbat, 97-98. Allah'ı inkâr eden 'Muattıla'; nübüvveti inkâr eden 'Berâhime'; Aklı hâkim yapan 'Mutezile'; Cin ve şeytana uyan 'İspirtizmacılar'; ukul-i aşere ve erbâbü'l-envâ adıyla şerik ittihaz eden 'Felsefeciler'; yıldızlara ve meleklere bir nevi ulûhiyet isnat eden 'Sâbiiyyûn'; gaybı bildiğini iddia eden 'Budeîler' için bk. Sözler, 359-361.

2 Mektûbat, 318. İşârâtü'l-i'câz, 79. Amelî mezheplerin farklı farklı hükümlerinin nasıl hak olabileceği, mezheplerin çeşitli olmasının hikmetleriyle ilgili olarak bk. Sözler, 454-456. İfrat ve tefritin zararlı olduğuyla ilgili olarak bk. Muhakemat, 23-24.

3 Mektûbat (Yeni Asya), 354-355.

4 Muhakemat, 114-115. Geniş açıklama için bk. İşârâtü'l-i'câz, 82-84.

5 Münâzarât, 22. Ayrıca bk. Münâzarât, 26.

görünmüyorsa da, Bediüzzaman'a göre fikirlerde onların meylettiği yolun izleri hâlâ görülmektedir[1].

2. Sahabe

Peygamberlerden sonra insanların en faziletlilerinin sahabe[2] olduğunu söyleyen Bediüzzaman, dinî hükümlerin kaynağının sahabe olduğunu, onlar zamanında yalanla doğru tam olarak ortada bulunduğu için hepsinin âdil ve doğru söyler olarak kabul edildiklerini de ifade etmektedir[3]. Bediüzzaman'a göre sahabenin büyük velilerden daha büyük olmalarının sırrı, onların velayet-i kübra denilen, nübüvvet mirası olan, berzah tarikına uğramayarak doğrudan doğruya zahirden hakikate geçen, gayet kısa olduğu halde gayet yüksek, keşif ve kerâmetlerin az görüldüğü bir yol takip etmeleridir[4].

Asr-ı saâdette meydana gelen hâdiseler hakkında ise Bediüzzaman özetle şunları söylemektedir: Asr-ı saâdette sahabe ve tâbiîn'in başına gelen kanlı fitneler çeşitli kabiliyetleri kamçılayıp "İslamiyet tehlikededir, yangın var!" diye her taifeyi korkutmuş, onları İslamiyet'i korumaya koşturmuş, Kur'an hazinelerinden istifade için gözlerini açtırmıştır. Her biri kendi istidadına göre tam bir ciddiyetle hadislerin, şeriatın, iman hakikatleri ve Kur'an'ın muhafazasına çalışmıştır. Bu fitneler ile İslam âleminin her tarafına güzel tohumlar atılıp, oraları gülistana çevirmiş, fakat o güller ve gülistan içinde bidat fırkalarının dikenleri de çıkmıştır[5].

Bediüzzaman'a göre Cemel vakası denilen savaş, adâlet-i mahza ile adâlet-i izafiye'nin[6] mücadelesidir. Tarihin gösterdiği diğer sebepler ise hakiki sebepler değildir. Her İki taraf Allah rızası ve İslamiyet'in menfaati için içtihat etmiş; bunun sonucu savaş çıkmıştır. Bu sebeple ölen ve öldüren de cennetliktir. Her ne kadar Hz. Ali'nin içtihadı isabetli diğerlerininki hata ise de yine azaba müstahak değildir. Çünkü içtihat eden hakkı bulsa iki, bulmazsa bir nevi ibâdet olan, içtihat sevabı olarak bir sevap alır[7]. Bu sebeple sağ kalan veya bu savaşlarda ölenlerin durumu hakkında lüzumsuz münakaşalar yapmak, hiçbir yararı olmadığından yersiz, hatta zararlıdır[8].

Sıffin ise hilafet ve saltanatın savaşıdır. Hz. Ali dinin hükümlerini ve âhireti esas tutup saltanatın ve siyasetin bir kısım gereklerini onlara feda etmiş, Muaviye ve taraftarları ise sosyal hayatı saltanat ve siyasetle takviye için 'azîmet'i bırakıp 'ruhsat'ı almış, kendilerini siyasete mecbur zannedip hataya düşmüşlerdir[9].

Hz. Hasan ve Hüseyin'in Emeviler'e karşı mücadelelerinin ise din ile milliyet savaşı olduğunu söyleyen Bediüzzaman şöyle devam etmektedir: Emeviler İslam devletini Arap

1 Münâzarât, 31-32.

2 Sözler, 457-459. Sahablerin Hz. Peygamberi görüp iman ettikleri, onlardan sonra görmeden iman edenlerin imanlarının daha kuvvetli olup olmadığıyla ilgili olarak bk. Sözler, 463.

3 Sözler, 453, 458-459.

4 Mektûbat, 48; 331; Sözler, 458-460. Sahabe ve onların takip ettiği yolla tasavvufcuların takip ettiği yollar arasındaki farklar için bk. Sözler, 457-465.

5 Mektûbat, 92-93. Sahabenin müşriklere karşı Uhud savaşının sonu ve Huneyn'in başlangıcında yenilmelerinin hikmeti ile ilgili olarak bk. Lem'alar, 29.

6 Adâlet-i mahza: "Bir mâsumun hakkı bütün halk için dahi ibtal edilmez, bir fert umumun selameti için kendi rızası olmadan feda edilmez"; adâlet-i izafiye ise: "Küllün selameti için cüz feda edilir, cemaat için ferdin hakkı nazara alınmaz" prensibine sahiptir. (bk. Mektûbat, 50; Sünûhat, 17-18).

7 Mektûbat, 50-51.

8 Emirdağ, I, 200-203, 206-208.

9 Mektûbat, 51.

milliyetçiliği üzerine kurup İslamiyet bağını millet bağından geri plana ittiklerinden İslamiyet'e zarar verdiler. Bu mücadelelere görünen sebeplerin yanında kader noktasından bakıldığında Hz. Hasan, Hüseyin ve akrabalarının o facialar sebebiyle kazandıkları âhirete ait neticeler ve ruhanî saltanat o kadar kıymetlidir ki, o facia ile çektikleri zahmet gayet kolay ve ucuz düşmektedir[1].

a. Ehl-i Beyt

Bediüzzaman'a göre, Hz. Peygamber ileride ümmetine mürşitlik vazifesi görecek ve onlara rehberlik edecek zâtların çoğunlukla kendi soyundan çıkacağını görmüş ve "De ki: sizden risâlete karşılık bir ecir istemiyorum, ancak Âl-i beytime sevginizi istiyorum" (eş-Şûrâ 42/23) ayetinin emriyle ümmetinden onları sevmesini istemiştir. Hz. Peygamber'in ümmetine bıraktığı iki şeyden birinin Âl-i beyt olduğunu söyleyen Bediüzzaman, bu hususu şöyle açıklamaktadır: Çünkü sünnetin her cihette muhafızı ve sünnete tam manasıyla uyması gerekenler onlardır. Âl-i beytten risâlet vazifesince muradı sünneti seniyyesidir. Sünnete uymayı terk eden hakiki Âl-i beytten olmadığı gibi, Âl-i beyte hakiki dost da olamaz[2]. Bu arada Âl-i aba'nın da, Hz. Peygamber, Ali, Fatıma, Hasan ve Hüseyin olmak üzere beş olduklarını ifade eden Bediüzzaman, Hz. Peygamber'in giydiği abasını onların üzerine örterek "Ey Ehl-i beyt! Allah sizden sadece günahı gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor" (el-Ahzâb 33/33) ayetiyle dua ettiğini belirtmektedir[3].

3. Mutezile, Cebriye, Hâricîyye

Mutezile, Cebriye, Hâricîyye mezheplerinin görüşlerine hüsün-kubuh, insan fiillerinin yaratılması, kader gibi birkaç konuda değinen Bediüzzaman bu konular ele alınırken de değinildiği üzere ya ifrat veya tefritte bulunduklarını sık sık vurgulamaktadır. Bunların yanında bir yerde ise Mutezile imamları hakkında şu değerlendirmeyi yapmaktadır: Ehl-i sünnet'in, Zemahşeri'nin derecesinden çok daha aşağı olan Ebû Ali el-Cübbaî gibi Mutezile imamlarını merdut saymaları, Zemahşeri'nin Ehl-i sünnet'e olan itirazının hak zannettiği mesleğindeki muhabbet-i haktan ileri gelmesi, diğer Mutezile imamlarının ise hakka olan sevgiden ziyade Ehl-i sünnet'in yüksek düsturlarına kısa akılları yetişemediğinden onları inkâr yoluna gittikleri içindir[4].

4. Şia

Âl-i beyte muhabbeti Kur'an emrettiği halde, Şia ve bilhassa Rafiziler'in 'mana-i ismi'yle, yani bizzât onlara duydukları aşırı muhabbetleri sebebiyle ifrata düşüp başkalarını zemmettiklerini belirten Bediüzzaman, 'mana-i harfi'yle, yani Allah ve resulü namına sevmenin ise hem Allah'ın muhabbetine sebep olacağını hem de bu tür ifratın zarar vermeyeceğini ifade etmektedir[5].

1 Mektûbat, 51-52.
2 Lem'alar, 21-22.
3 Barla, 187. Hz. Peygamberin onlara bu şekilde dua etmesinin hikmetlerinden risâlete bakan yönü için bk. Lem'alar, 90.
4 Mektûbat, 424-425. Bu mezheplerin hüsün kubuh, hayır şer anlayışı için bk. Tez metni, Hayır şerr; Günahlar ve azap anlayışları hakkında bk. Tez metni, Günah; İnsan fiilleri ve cüz-i irâde ve kader hakkındaki görüşleri için bk. Tez metni, İnsan Fiilleri ve ayrıca bk. Kader.
5 Mektûbat, 98.

Şia'nın Hz. Ali hakkında ileri sürdükleri Hz. Ali'nin hilafetinin gasbedilmiş olması meselesinde ise Bediüzzaman, Hz. Ali'nin diğer üç halifeye kendi arzusuyla bir nevi şeyhülislamlıkta bulunmasının bu iddianın asılsızlığını gösterdiğine değinmekte, Hz. Ömer'e olan düşmanlıklarının asıl kaynağının ise İran'ın onun eliyle çeşitli yaralar alması olduğunu belirtmektedir. Son olarak Bediüzzaman, Şia'nın ve Alevîler'in, Hz. Ali'yi gerçekten seven, hutbelerde adına yer veren, mürşit ve şah-ı velayet olarak tanıyan Ehl-i sünnet'e düşmanlık besleme yerine ortak düşmanları olan küfre karşı birlikte mücadele vermeleri gerektiğini söylemektedir[1].

5. Alevîlik

Bediüzzaman'ın Alevîler hakkındaki görüşleri şu şekilde özetlenebilir: Alevîlerin bir kısmı Rafıziliğe kadar gidebilmesi sebebiyle onların en kötüsü bile münafık değildir. Çünkü münafık itikatsızdır, kalpsizdir ve vicdansızdır, Peygamber aleyhindedir. Alevî ve Şiîlerin müfritleri ise Peygamber aleyhinde olmayıp Âl-i ehl-i beyt'e aşırı muhabbet beslemektedirler. Münafıkların tefritlerine karşılık ifrat etmektedirler. Şeriat çizgisinden çıktıkları zaman münafık değil, bidat ehli ve fasık olup, zındıkaya girmemektedirler. Hz. Ali'nin yirmi sene hürmet ettiği ve onların hükümlerini kabul ettiği Ebû Bekir, Ömer, Osman'a (r.a.) ilişmeyip Hz. Ali'nin o üç halifeye hürmet ettiği gibi onlar da hürmet etse ve farz namazlarını kılsalar bu onlara yetecektir[2].

6. Zeydîler

İmam-ı Zeyd'in sadat-ı azîmeden ve Âl-i beyt imamlarından olduğunu söyleyen Bediüzzaman, onun müfrit Şiaları reddeden, Hz. Ebû Bekir ve Ömer'den teberriyi kabul etmeyerek ve o iki halifeye hürmet edip kabul eden birisi olduğunu da eklemektedir. Ona tâbi olanlar Şia'nın en mutedili ve en sünnîsidir diyen Bediüzzaman, bunların hem insaf sahibi, hem çabuk hakkı kabul eden insanlar olup, Vehhabîler'in tahribâtını tamire sebep oldukları gibi Ehl-i sünnet'e iltihak edip kaynaşacaklarını da ifade etmektedir[3].

7. Vehhabîlik

Vehhabîliğin kökünün Hâricîler'e kadar uzandığını belirten Bediüzzaman, Hz. Ali'nin Hâricîlere karşı kılıç çekmesinin Şia'nın aksine onlarda Hz. Ali'nin faziletlerine karşı bir düşmanlık doğurduğunu, bugün de Hâricîlerin bayraktarlığını yapan Vehhabîler'in, velilerin çoğunluğunun Hz. Ali'yi 'şah-ı velayet' gördüklerinden dolayı ehl-i velayete düşman olduklarını ifade etmektedir. Aynı zamanda Vehhabîler'in çeşitli sebeplerden dolayı Ehl-i sünnet'e de düşmanlık beslediklerine değinen Bediüzzaman, bunların az bir fırka olup kaynağı da İslam'dan çıktığından, İslam âlemi içinde eriyeceklerini veya itidale geleceklerini belirtmektedir[4].

1 Şia'nın, Şia-i velayet ve Şia-i hilafet olarak ikiye ayrıldığı ve Hz. Ali hakkındaki çeşitli görüşleri ve bunlara verilen cevaplar için bk. Lem'alar, 22-26.
2 Emirdağ, I, 77, 237-238.
3 Barla, 182.
4 Geniş bilgi için bk. Mektûbat (Yeni Asya), 352-356. Münafıkların, Ehl-i sünnet ve İslam'a daha çok İbn Teymiyye ve İbn Kayyim el-Cevzî'nin kitaplarını esas alan Vehhabilik yoluyla ehl-i beyt, velayet gibi konularda fitneler sokmaya çalıştıklarına dair bk. Emirdağ, II, 200-201. Ayrıca bk. Lem'alar, 25.

H. Fetret

Hz. İbrahîm'den Hz. Peygamber'e kadar gelen silsileyi teşkil eden fertlerin hak dinin nurundan uzak kalmadıklarına ve küfre mağlup olmadıklarına değinen Bediüzzaman, fetret zamanında "Biz resuller göndermedikçe azap etmeyiz" (el-İsrâ 17/15) ayetinin sırrıyla fetret ehlinin ehl-i necat olduklarını söylemektedir. Bu insanların teferruattaki hatalarından dolayı sorumlulukları olmadığında ittifak olduğunu belirten Bediüzzaman, Eş'ari'ye göre küfre de girseler yine kurtulanlardan olacaklardır diyerek şöyle devam etmektedir: İlâhî teklifler resuller ile olur. Resullerin gönderilmesine muttali olmakla teklif altına girilmiş olur. Gaflet ve uzun zamanın geçmesiyle dinlerin gerçek yüzlerinin kaybolması nedeniyle o dönemde yaşayanlar itaat etse sevap görür, etmezse azap görmezler[1].

Bediüzzaman'a göre Hz. Peygamber'i işitmeyen ve bilmeyen insanlar o noktada cahil olduklarından "lâ ilâhe illallah" onlar için kurtuluş sebebi olabilir. Fakat Peygamber'i işiten ve davasını bilenler onu tasdik etmezse Allah'ı hakkıyla tanıyamayacağından "lâ ilâhe illallah" onlar hakkında kurtuluşu ve tevhidi ifade etmez. Çünkü bu hal bir derece özür olan cahilce bir 'adem-i kabul' yani olmayanı kabul değil, 'kabul-i adem'dir, yani olanı inkârdır[2].

Son olarak Bediüzzaman'ın asrımızla ilgili olarak bir değerlendirmesi de özetle şu şekildedir: Semâvî musibetler ve insanların zâlim kısmının ellerinden çıkan musibetlerden çaresiz insanlara gelen felaketler, sefahatler ve açlıklarda, kâfir de olsa hakkında bir nevi merhamet ve mükâfat vardır ki o musibet ona nispeten çok ucuz düşmektedir. Bu çeşit semâvî musibetler mâsumlar hakkında bir nevi şehâdet hükmüne geçmektedir. Bu musibetlerde vefat eden ve perişan olanlar eğer on beş yaşına kadar olanlar ise, ne dinden olursa olsun şehit hükmündedir. On beşinden yukarı olanlar, eğer, mâsum ve mazlum ise, mükâfatı büyüktür; belki onu cehennemden kurtarır. Çünkü âhirzamanda fetret derecesinde İslam ve diğer dinlere bir lakaytlık perdesi gelecek ve Hz. İsa'nın hakiki dini hükmedip İslamiyet'le omuz omuza geleceğinden, bu zamanda fetret gibi karanlıkta kalan ve Hz. İsa'ya mensup hıristiyanların mazlumlarının çektikleri felaketler onlar hakkında bir nevi şahâdettir, denilebilir. Özellikle ihtiyarlar ve musibetzedelerin, fakir ve zayıfların, müstebit büyük zâlimlerin cebir ve şiddetleri altında çektikleri musibetler onlar hakkında medeniyetin sefahatinden, felsefenin dalâlet ve küfründen gelen günahlara kefaret olmakla beraber, yüz derece onlara kâr olmaktadır. Felaketleri çekenler mazlumların imdadına koşanlar ve insanlığın rahatını, hukukunu ve din esaslarını muhafaza için mücadele edenler ise, yaptıkları fedakarlığın manevî ve uhrevî neticesi o kadar büyüktür ki, o musibeti onlar hakkında bir şeref sebebi yapmaktadır[3].

1 Mektûbat, 360-361.
2 Mektûbat, 310-311.
3 Kastamonu, 45, 75-76.

VI. BÖLÜM
AHİRET

A. Âhiretin Varlığı ve Sebepleri

Yüce bir cemâl sahibinin bizzât kendi gözüyle ve başkaları vasıtasıyla cemâlini ve güzelliğinin inceliklerini görmek istediğine değinen Bediüzzaman, bu sebeple sermedî ve dâim olan bir cemâlin incelik ve güzelliklerini gösteren aynaların da ebedî ve dâimî olmasının zarurî olduğunu ifade ederek şöyle devam etmektedir: Çünkü, bâkî bir güzellik fânî bir aşığa razı olamaz. Fânî bir aşığın ebedî ve bâkî olan sevdiğine aşkı düşmanlığa döner. İnsan, eli veya anlayışının yetişemediği güzel bir şeyi kendisini teselli için kötüler. İşte kâfirlerin Allah'ın düşmanı olması bu noktadan ileri gelmektedir. Bu sebeple bu âlem bir yaratıcıyı zarurî kıldığı gibi yaratıcı da âhireti istilzam etmektedir[1].

Bütün İslam âlimlerinin "haşir naklî bir meseledir, akıl ile ona gidilmez" diye ittifak ettiklerini belirten Bediüzzaman, bunun sebebini, haşrin ism-i âzamın tecellîsiyle olduğu şeklinde ifade etmektedir. Fakat ona göre, ism-i âzamı ve her bir ismin âzamî mertebesindeki tecellîsiyle ortada olan büyük fiilleri görmek ve göstermekle haşr-i âzam bahar gibi kolay ispât edilir ve bu konuda tahkîkî iman sahibi olunur. Yoksa akıl, dar ve küçük düsturlarıyla kendi başına kalsa âciz kalır, taklîde mecbur olur[2].

Haşrin çeşitli mertebeleri olduğunu söyleyen Bediüzzaman, bir kısmına iman farzdır ve bilinmesi lâzımdır derken diğer kısmın ise ruhanî ve fikrî yükselmelerin neticesine göre bilineceğini ifade etmektedir. Herkesin iman etmesi gereken haşir mertebesi ise şudur: "insanlar öldükten sonra ruhları başka makamlara gider, cesetleri çürür. Fakat insanın cesedinden bir çekirdek hükmünde olacak 'acbü'z-zeneb' tâbir edilen küçük bir cüzü bâkî kalıp Allah onun üstünde insanın cesedini haşirde yaratır, onun ruhunu ona gönderir." Bediüzzaman'a göre bu mertebenin ispâtı o kadar kolaydır ki, her baharda milyonlarca misali görülmektedir[3].

İnsan hayatının vazifelerinden biri de, kendi cüzî sıfatlarını, işlerini, yaratıcının küllî sıfatlarını, fiillerini anlamak için bir mikyas yapmaktır diyen Bediüzzaman, haşrin büyük fiillerini, kıyamette ölülerin dirilmesi ve diğer halleri anlamak için güz mevsiminin kıyametiyle baharın haşrinin kıyas yapılabileceğini söylemektedir[4]. Aynı metodu Kur'an'ın da takip ettiğine değinen Bediüzzaman şöyle devam etmektedir: Kur'an haşirden bahsederken, önce ilk yaratılıştan misaller verir, sonra tekrar yaratmanın daha kolay olduğunu belirtir. Yine Kur'an'ın verdiği misalleri insan dünyada, –mesela baharda ölmüş tabiatın canlanması şeklinde– görür[5]. Yine Bediüzzaman, Kur'an ayetlerinin haşrin bir anda mey-

1 Mesnevî, 35, 37; Lem'alar, 337-338. Kıyametin niçin kopacağı, sebep ve gereklerinin neler olduğu, dünyayı tahrip edip tekrar yapacak olanın gücünün yetip yetmeyeceği ve tahribinin mümkün olup olmadığı gibi insan aklına takılan soruların misallerle cevapları için bk. Sözler, 483-501. Ayrıca bk. Asâ-i Mûsâ, 50-51; Şualar, 199-200. Haşre mani hiçbir şeyin olmayıp gerekliliğinin ise her şey olduğu hakkında bk. Asâ-i Mûsâ, 173-175.
2 Sözler, 85. Âhiretin varlığına dair olan delillerin aklî ve naklî deliller olarak ayrıldıklarına dair bk. İşârâtü'l-i'câz, 235.
3 Sözler, 574-575; İşârâtü'l-i'câz, 62.
4 Mesnevî, 185. Meyvelerle ilgili bir misal için bk. Mesnevî, 93.
5 İşârâtü'l-i'câz, 61-62; Misaller için bk. Sözler, 104-107.

dana geleceğini haber vermelerinin ve bir anda meydana gelecek bu işlerden ruhların cesetlere gelmesi, cesetlerin ihyâsı, tekrar inşâsı gibi aklın almadığı çeşitli meselelerin dünyadaki misallerle anlaşılır bir şekil aldığını da misallerle açıklamaktadır[1].

Koskoca bir ağacın, küçük meyveleri için bazen kesilip, budanıp, aşılanması daha güzel ve bâkî meyveler vermesi içindir diyen Bediüzzaman, bunun gibi, kâinatın yaratılmasına sebep ve kalbi yaratıcının en nurlu âyinesi olan ve kâinatın semeresi durumundaki küçücük insanın, haşir ve neşir gibi muazzam değişmelere ve kâinatın harap edilip tekrar kurulmasına sebep olacağını; yalnız onun için dünya kapısının kapanıp âhiret kapısı açılacağını[2] belirtmektedir ki, ona göre âhiretin en büyük sebeplerinden biri insanın bizzât kendisidir. Ayrıca, itaat edenlere mükâfat, isyan edenlere cezânın bu dünyada verilmemesi ve adâletin binde birinin yerine gelmemesi[3], insanın bütün arzularının bekâya uzanması ve fıtrî ve sözlü dualarıyla âhireti istemesi[4], Hz. Peygamber'in duası[5], Allah'ın bütün isimlerinin âhireti istemesi[6] ve âhireti getireceğini vâad etmesi[7], Kur'an'ın, diğer semâvî kitaplar ve bütün nebilerin âhiretin varlığından haber vermesi[8], kâinattaki nizam, yaratılıştaki hikmetler, âlemde israfa yer olmaması, dünyada bulanan her şeyin geçici olması Bediüzzaman'a göre âhiretin varlığına açık işaretlerdir[9]. Yine ona göre, kıyamet ve ebedî saâdetin geleceğine en büyük delillerden biri de Allah'ın rahmetidir. Rahmetin rahmet ve nimetin nimet olması, ancak haşir ve ebedî saâdete bağlıdır. Haşir ve ebedî saâdet olmazsa akıl insanın kafasında zehirli bir yılan olacak, şefkât ve sevgi ebedî bir ayrılık düşüncesiyle en büyük elemler arasına girecektir[10].

Rahmet, inâyet, hikmet, adâlet gibi sayısız sebepler ve âhirete işaret eden bütün deliller bir yana Bediüzzaman'a göre Hz. Peygamber haşrin ve ebedî saâdetin de en büyük ve kesin bir delilidir. Onun risâleti bu imtihan dünyasının açılmasına sebep olduğu gibi kulluk ve dua sı da haşrin ve ebedî saâdetin varlığının sebebidir[11]. Ayrıca Bediüzzaman, imanın diğer beş rüknünün de bütün delilleriyle haşrin olacağına, âhiret yurdunun açılmasına delâlet ettiklerini ve onu istediklerini belirtmektedir[12].

İnsanın, dünyada ortaya konan zahirî sebepler âhirette ortadan kaldırılacağı için yaratıcının kudretini vasıtalar olmaksızın bizzât göreceğine[13] değinen Bediüzzaman, bir ağacı

---

1 Misaller için bk. Sözler, 102-103; Şualar, 31-32.
2 Sözler, 574.
3 İşârâtü'l-i'câz, 62-63; Sözler, 46, 59-61, 492-493; Mesnevî, 34-35; Lem'alar, 217.
4 İşârâtü'l-i'câz, 58, 59; Mesnevî, 191; Muhakemat, 123-124; Sözler, 78-80, 488-489; Lem'alar, 15-16. Bekâ ve yokluk (adem) konusunda geniş bilgi için bk. Tez metni, Ebediyet-Yokluk (Bekâ-Adem).
5 Mesnevî, 191; İşârâtü'l-i'câz, 60; Sözler, 63-66, 489-490. Ayrıca bk. Şualar, 30-31.
6 Mesnevî, 35, 42-43.; Muhakemat, 150; Lem'alar, 294; Rabb, Kerîm, Rahîm, Hakîm, Âdil, Cevad, Cemîl, Mucîb, Rahîm, Celîl, Bâkî, Hafîz, Rakîb, Cemîl, Celîl, Hayy, Kayyûm, Muhyî, Mumît, Hakk isimlerinin ahireti gerektirmeleri ile ilgili açıklamalar için bk. Sözler, 57-81. Adl ve Kuddûs isminin ahireti istemeleri hakkında bk. Asâ-i Mûsâ, 157-159; Lem'alar, 292-294. Ayrıca bk. Asâ-i Mûsâ, 27-36; Şualar, 177-186.
7 Sözler, 500. Ayrıca bk. Tez metni, Vaad
8 İşârâtü'l-i'câz, 37, 235; Sözler, 49, 53, 80, 490-491; Mesnevî, 35, 40, 42-43.; Muhakemat, 150; Lem'alar, 217.
9 Şualar, 509-510, 514. Ayrıca bk. Mesnevî, 42-43; Haşir ve Ahiretin varlığının hikaye şeklinde 12 surette ve 12 hakikatle beyanı için bk. Sözler, 44-81; Ahireti gerektiren sebeplerin geniş açıklamaları için bk. İşârâtü'l-i'câz, 56-64; Muhakemat, 150-153; Mesnevî, 34-43. Sözler, 487-493.
10 İşârâtü'l-i'câz, 19, 60.
11 Mesnevî, 26-27, 37-38, 191; Sözler, 222-223; Mektûbat, 183-184.
12 Asâ-i Mûsâ, 208; İmanın beş rükünden her birinin haşre işaretleri için bk. Asâ-i Mûsâ, 202-209; Şualar, 155-160.
13 İşârâtü'l-i'câz, 19-20. Ayrıca bk. İşârâtü'l-i'câz, 282-283.

bir çekirdekte muhafaza edip kıyamet ve haşirde hâfızıyyetinin en büyük tecellîsini gösterecek[1] olan ve en küçük şeyleri hikmetle kaydeden Allah'ın, âhirette semere verecek insanın amellerini kaydetmemesinin hâfızıyyetine layık olmayacağını, her bir hayat sahibinde bulunan 'hıfzü'l-hayat' (hayatını koruma) hissinin de vücûdun ebedî bir bekâya Hayy, Hafîz, Bâkî isimlerinin tecellîsiyle uzanacağına delâlet ettiğini ifade etmektedir[2].

Son olarak, haşre mani hiçbir şey yoktur, sebep ise her şeydir ve haşri yaratmak Allah için bir 'kün' emri kadar kolaydır[3] diyen Bediüzzaman, dünyanın bir tarla, mahşerin bir harman, cennet ve cehennemin ise birer mahzen olduklarını[4], harmanda başakların dövülüp, tasviye neticesinde semerelere ayrılıp, ayrı ayrı saklandığı gibi, haşir meydanının da kâinatın başak ve semeresi olan insanı beklediğini belirtmektedir[5].

1. Âhirete İmanın İnsan Hayatına Etkileri

Bâkî bir hayata inanmayan insanın kendini dünyada bile küfürden doğan manevî bir cehenneme atacağına, cehenneme gitmeden cehennem azabı çekeceğine[6] değinen Bediüzzaman, âhirete imanın insanın maddî ve manevî hayatını düzene koyarak bir saâdet kapısı açacağını, inanmamanın ise ölümü ebedî bir yokluğun kapısı olarak göstereceğini belirtmektedir[7]. Yine Bediüzzaman, âhirete imanın şahsî hayata etkileri yanında dünya saâdeti ve sosyal hayatı düzenlemede de önemin büyüklüğünden bahsetmektedir[8].

B. Kıyamet Alâmetleri

Hz. Peygambere bildirilen gaybî haberlerin bir kısmının, icmal ile bildirilen, tafsil ve tasvirlerinin onun içtihadına bırakılan ve imana girmeyen kevnî ve gelecekte meydana gelecek olaylar[9] olduğuna değinen Bediüzzaman, kıyamet alâmetlerinden ve âhirzamanda meydana gelecek olaylardan bahseden hadislerin bu türden olduğunu ifade etmektedir. Ona göre bu hadisler güzel bir şekilde anlaşılmadığından akıllarına güvenen bir kısım ilim ehli, bunların bir kısmına zayıf veya mevzu demişler, imanı zayıf ve enaniyeti kuvvetli olan bir kısmı da inkâr etmişlerdir. Bu tür bir yola girmemek için Bediüzzaman, göz önünde tutulması gereken çeşitli esaslar ortaya koymaktadır[10].

Teklif ve imtihan sırrını ortadan kaldırmaması için, bu dünyada gözle görünecek olan kıyamet alâmetlerinin, Kur'an'ın müteşâbih ayetleri gibi kapalı olduğuna[11] değinen Bediüz-

---

1 Mesnevî, 40, 150-151; Lem'alar, 132-133.
2 Mesnevî, 162.
3 Mesnevî, 119. Ayrıca bk. Mesnevî, 203.
4 Asâ-i Mûsâ, 173-175.
5 Mesnevî, 100.
6 Şualar, 514.
7 Sözler, 128-130; Misal için bk. Sözler, 27-30.
8 Asâ-i Mûsâ, 201-202; Şualar, 153-154. Ahirete imanın çocuk, genç ve ihtiyarlara neler kazandırdığı ve sosyal hayata olan etkileri hakkında geniş bilgi için bk. Asâ-i Mûsâ, 37-45; Şualar, 187-195; Sözler, 88-96.
9 Şualar, 486-487.
10 Sözler, 319; Kastamonu, 49. Bu tür hadisler için zayıf veya mevzu demenin hadisin manası yanlıştır demek olmayıp senedinde şüphe bulunduğunu ifade etmesiyle ilgili olarak bk. Şualar, 338-339; 351-352, 355. Bu hadisleri kabul ve tevilde göz önünde bulundurulması gereken esaslar için bk. Sözler, 316-320; Emirdağ, I, 279-280; Emirdağ, II, 42, 53-54.
11 Şualar, 486-487. İmtihan sırrı ve teklif konusunda geniş bilgi için bk. Tez metni, Teklif. Ayrıca, Deccal, Süfyan, Mehdi, dâbbetü'l-arz ve güneşin batıdan doğması ile ilgili hadislerin tevilleri için bk Sözler, 319; Şualar, 488-501; Mektûbat, 53-55.

zaman, âhirzaman fitnelerinin müddeti uzun olup bu zamanın ondan bir bölüm olduğunu belirtmektedir. Bu arada "âhirzamanda Allah diyenin kalmayacağı"nı bildiren hadisi, iman eden kalmayacak değil, belki Allah'ın namı değişecek şeklinde tevil eden Bediüzzaman, bir rahmet eseri olarak kıyamet anında inananların ruhlarının daha önceden kabzedileceğini ve kıyametin kâfirlerin başına kopacağına da değinmektedir[1].

Kıyamete yakın gelecek Mehdî'nin üç vazifesi olduğuna değinen Bediüzzaman, bunları, imanı kurtarma, şeriatı icra ve tatbik, Hilafet-i Muhammediyye adıyla, İslam şeairini İslam birliğine bina ederek İsevî ruhanîleriyle ittifak edip dine hizmet etmek şeklinde ifade etmektedir. Ona göre bunların en mühimi imana hizmettir. Her asırda hidâyet edici bir nevi mehdî ve müceddit gelmekte olduğunu, fakat her birisinin üç vazifeden birisini bir cihette yapması itibariyle âhirzamanın büyük mehdîsi unvanını alamadıklarını belirten Bediüzzaman, âhirzamanda gelecek bu büyük şahsın Âl-i beyt'ten olacağını, Risale-i Nur'u ise bir programı olarak neşr ve tatbik edeceğini söylemektedir[2].

Bediüzzaman'a göre Süfyan ve Mehdî hakkındaki hadislerin ifade ettikleri mana, âhirzamanda dinsizliğin iki akımının kuvvet bulacağı; bunlardan birinin 'Süfyan' adında İslamiyet'in tahribi için çalışacak biri olup Âl-i beyt'ten Muhammed Mehdî adında nurânî bir zâtın o Süfyan'ın şahs-ı manevîsi olan münafıklık cerayanını öldürüp dağıtacağı; ikinci akımın ise tabiat ve maddeci felsefeden gelen ve ulûhiyeti inkâr eden bir cereyan olup bunun da karşısına Hz. İsa'nın şahs-ı manevîsinden ibaret olan İsevîlik dininin çıkıp mânen bir nevi İslamiyet'e inkılab edeceği; bununla kuvvet bulan hak dinin başına beşerî cismiyle semâda bulunan Hz. İsa'nın geçeceğidir[3].

Kıyamet alâmetlerinden olan Kur'an lisanıyla Ye'cüc ve Me'cüc hakkında da Bediüzzaman özetle şunları söylemektedir: Ye'cüc ve Me'cüc, diğer bir tâbirle Mançur ve Moğol denilen ve insanlığı bir kaç defa yerle bir eden milletlerdir. Fransız ihtilali'nin tohumu ve aşılamasıyla sosyalistlik doğmuş; bir kısım mukaddesatı tahrip ettiğinden aşıladığı fikir daha sonra bolşevikliğe dönüşmüş; bolşeviklik de pek çok mukaddes şeyleri, ahlâk, kalp ve insanı bozduğundan ettikleri tohumlar hiç bir kayıt ve hürmet tanımayan anarşistlik mahsulünü vermiştir. İnsanın kalbinden hürmet ve merhamet çıksa, akıl ve zekâ o insanları gayet dehşetli ve gaddar canavar hükmüne geçirip, siyasetle idare edilemez hale getirmektedir. Anarşistlik fikrinin tam yeri ise hem mazlum, kalabalık, hem medeniyette ve hakimiyette geri kalan çapulcu kabilelerdir. Bediüzzaman'a göre o şartlara uyan insanlar ise Çin'de kırk günlük bir mesafede yapılan ve âlemin yedi harikasından birisi olan Çin seddi'nin yapılmasına sebebiyet veren Mançur ve Moğol ve bir kısım Kırgız kabileleridir ki, Kur'an'ın mücmel haberini tefsir eden Hz. Peygamber mucizevî bir şekilde onlardan haber vermiştir[4].

1 S.T.G., 132; Mektûbat, 53-55. 'Duhan'ın kıyamet alemetlerinden olduğuyla ilgili olarak bk. S.T.G., 95. "Ahirzamanda hafızların göğsünden Kur'an'ın çıkıp unutturulması" hadisinin tevili hakkında bk. Kastamonu, 92.

2 Şualar, 373-374; Emirdağ, I, 259-261; S.T.G., 9-10, 43; Mektûbat, 411-13. Ayrıca bk. Şualar, 355; Kastamonu, 57-58.

3 Mektûbat, 53-55, 413. 'Ahirzamanda Hz. İsa gelecek, İslam ile amel edecek' hadisinin aynı şekilde bir tevili için bk. Mektûbat, 6. Hz. İsa'nın deccali öldürmesi ve deccalin boyunun uzun olmasıyla ilgili hadislerin maddiyet itibariyle olmayıp onların temsil ettikleri fikirleri takip edenlerin az veya çokluğunu gösterdiğiyle ilgili tevil için bk. Kastamonu, 49-50. Ayrıca bk. Kastamonu, 75.

4 Lem'alar, 104-105; Sözler, 319-320; Şualar, 494. İslam içinde çeşitli hadiselerle üç deccal geleceğine dair bk. Şualar, 427.

C. Kıyametin Kopması ve Dünyanın Sonu

Dünyanın bir ecel-i fıtrîsi olduğunu söyleyen Bediüzzaman, dünyanın fıtrî eceli gelmeden önce ilâhî irâdenin izni ile hâricî bir maraz, tahrip edecek bir olay başına gelmezse ve Allah bu ecelden önce onu bozmazsa ilmî bir hesap ile dünyanın uzay boşluğunda parçalanacağını ifade etmektedir. Yine ona göre dünyanın sonu bir gezegen veya bir kuyruklu yıldızın çarpması ile de mümkündür[1].

Yerkürenin haşir meydanının çekirdeğini oluşturduğunu ve çizdiği bütün yörüngelerin haşir meydanını teşkil edeceğine[2] değinen Bediüzzaman, ayrıca, kıyamet hâdiselerinden ölmüş olanların ruhlarının, insanın sıcak bir yerde iken hariçte kar ve tipi içinde titreyenleri gördüğünde akıl ve vicdan itibariyle müteessir olduğu gibi hisselerine göre müteessir olacaklarını ifade etmektedir[3].

D. Vaad

Bediüzzaman'a göre nihayetsiz bir ilim, irâde ve kudrete sahip olan kâinatın yaratıcısı insanlara ebedî bir saâdet vâdetmiştir ve bunu yerine getirecektir. Çünkü verdiği sözden dönmek Ona muhâl, yerine getirmemek çirkin ve noksanlıktır. Allah ise noksandan münezzehtir. Bir vaadi yapmamak ya bilgisizlikten veya güç yetirememektendir. Allah için cehâlet ve âcizlik muhâl olduğundan vaadinden dönmesi de muhâldir[4].

E. Cismanî Haşir

Yaratılışın haşr-i cismanîsiz olmayacağı, olmasının da abes olacağı[5] görüşünde olan Bediüzzaman, insanın her bir ferdinin fikriyle, aklıyla, kalbiyle ayrı bir âlem olup âlemin pek çok nevi ile alâkâdar olduğu için bir nev hükmüne geçtiğini, bu sebeple de büyük haşirde her bir ferdin aynıyla, cismiyle, resmiyle iade edileceğini belirtmektedir[6]. Bu durum Bediüzzaman'a göre, bitkilerin tohumları gibi "acbü'z-zeneb" tâbir edilen bir kısım zerrelerin, insanın tohumu olarak, haşirde o zerreler üzerine insan bedeninin teşekkül etmesiyle meydana gelecektir[7].

Dünyanın âhiret âlemine bir fihriste hükmünde olduğunu söyleyen Bediüzzaman, bu fihristenin âhiret âleminin önemli meselelerine olan işaretlerden birinin de, cismanî olan rızıklardaki lezzetler olduğunu belirtmektedir. Ona göre bu geçici dünyada verilen nimetler için insanın vücûdunda yaratılan hisler ve duyu organlarının varlığı, âhirette altlarından ırmaklar akan kasırların altında, ebediyete layık cismanî ziyafetler olacağını göstermektedir[8].

F. Şefaat

Kur'an-ı kerîm'in Hz. Peygamber'e tâbi olmayı, sünnetine ittiba ile şefaatine mazhariyeti insan için en ehemmiyetli bir mesele olarak gösterdiğini[9] belirten Bediüzzaman, 'kişi

1 Sözler, 497-501. Ayrıca bk. Sözler, 103; Mesnevî, 190. Cifir hesabıyla kıyametin kopma tarihine bir işaret için bk. Kastamonu, 23-24, 152-153; S.T.G., 46-47.

2 Mektûbat, 34-35.

3 Mektûbat, 55.

4 Mektûbat, 232; Mesnevî, 35, 40, 41; Asâ-i Mûsâ, 175, 217-218; Sözler, 49, 50.

5 Muhakemat, 150. Ayrıca bk. Kastamonu, 157-158.

6 İşârâtü'l-i'câz, 59; Mesnevî, 119, 129; Lem'alar, 111.

7 İşârâtü'l-i'câz, 62.

8 Mesnevî, 181-182; İşârâtü'l-i'câz, 236-238. Ayrıca bk. Tez metni, Cennet-Cehennem.

9 Şualar, 211; Ayrıca bk. Mektûbat, 279.

sevdiğiyle beraberdir' sırrınca basit bir insanın en yüksek makama, bu makamda bulunan sevdiği birinin vasıtasıyla girebileceğini, bu sebeple peygamberlere ve velilere Kur'an'ın tarif ettiği şekilde muhabbetin neticelerinden birinin de onların şefaatlarından berzahta, haşirde istifade etmek olduğunu söylemektedir[1].

G. Ebediyet-Yokluk (Bekâ-Adem)

Bediüzzaman'a göre eşyada esas bekâ olup adem değildir. Hatta yokluğa gittikleri zannedilen kelime ve düşünce gibi gelip geçici şeyler de yokluğa gitmemektedir. Ancak, biçim ve vaziyetlerini değiştirerek bazı yerlerde korunmaktadırlar. Fizik ilminin, bu sırrı anlamışsa da çözemediğini, "âlemde var olan yok olmaz ancak bir dönüşüm vardır" diye hata ettiğini belirten Bediüzzaman, âlemde Allah'ın yaratmasıyla terkip, izniyle tahlil, emriyle yaratma ve yok etmenin bulunduğunu ifade etmektedir[2]. Ona göre yokluğa gittikleri sanılan eşya Kudret dairesinden İlim dairesine, şehâdetten gayba, fenâdan bekâya geçmektedir[3].

Allah'ın zât ve sıfatları sermedî ve dâimîdirler. Bu sebeple onların âyineleri ve cilveleri ve nakışları ve mazharları olan âlem-i bekâdaki bakiyât ve ehl-i bekâ mutlak yokluğa zarurî olarak gidemez diyen Bediüzzaman, mutlak yokluğun zâten olmadığını, her şeyi kuşatın bir ilmin bulunduğunu belirtmektedir. Ona göre, İlim dairesi içinde bulunan adem ise, 'adem-i hâricî'dir ve 'vücûd-i ilmî'ye perde olmuş bir unvandır. Bu ilmî vücûdları bazı ehl-i tahkîkin "ayân-ı sâbite" şeklinde tâbir ettiklerine değinen Bediüzzaman, buna göre fenâya gitmenin, geçici olarak hâricî libasını çıkarıp, manevî ve ilmî bir vücûda girmek olduğunu ifade etmektedir. Yani, yaratılmış ve fânî olanlar hâricî vücûdlarını bırakır, mahiyetleri manevî bir vücûd giyer, Kudret dairesinden çıkıp İlim dairesine girerler. Bu konuda bir ikincisi açıklamayı ise Bediüzzaman şöyle yapmaktadır: Her şey, mana-i ismiyle ve kendine bakan vecihte hiç olup kendi zâtında müstakil ve bizâtihi sabit bir vücûdu yoktur. Fakat Allah'a bakan vecihte ise, yani mana-i harfiyle hiç olmayıp kendisinde cilvesi görünen bâkî isimler vardır. Bu sebeple madum değildir; çünkü sermedî bir vücûdun gölgesini taşımakta ve yüksek bir hakikate sahip bulunmaktadır[4].

Bediüzzaman'a göre insanın mutlak yokluğa gitmeyeceğine dair bir delil de yine insanın kendisidir. Her kim vicdanına bakıp dinlerse "ebed! ebed!" sesini işitecektir diyen Bediüzzaman, bütün kâinat o vicdana verilse bile, insanın ebede karşı olan isteğinin yerini dolduramayacağını belirtmektedir[5]. İnsan, fıtratındaki bekâya karşı olan bu şiddetli aşk sebebiyle her sevdiği şeyde bir bekâ düşünüp öyle sevmektedir. Ne zaman yokluğunu düşünse derinden derine feryat etmekte, bekâ düşüncesi olmadan sevememektedir. İşte, insan mahiyetinde bekâya olan şiddetli aşktan çıkan fıtrî ve umûmî bir dua vardır ki, Bediüzzaman'a göre Bâkî-i zülcelâl o şiddetli ve sarsılmaz fıtrî arzuyu, umûmî duayı kabul edip fânî insanlar için bâkî bir âlem yaratmıştır[6].

Nimetin devamının nimetin kendisinden daha kıymetli, lezzetin bekâsının lezzetten daha leziz olduğunu söyleyen Bediüzzaman, cennette devamlı olmanın da cennetin bütün lezzetlerinin daha üstünde olduğunu ifade etmektedir[7]. Son olarak, ebede namzet olan

1 Sözler, 606. Meleklerin de şefaatlarının olduğuna dair bk. Şualar, 223.
2 Mesnevî, 109. Ayrıca bk. Mesnevî, 160.
3 Mektûbat, 266-267.
4 Mektûbat, 55-56.
5 Sözler, 489; Muhakemat, 123-124.
6 Lem'alar, 15-16.
7 Şualar, 638.

insanın mutlak yoklukla mahkum olamayacağını, adem-i sırf a kaçamayacağını vurgulayan Bediüzzaman, cehennemin ağzını, cennetin de aguş-u nazendaranesini açıp beklediklerini belirtmektedir[1].

H. Cennet-Cehennem

Allah'ın cemâlinin görmek ve görünmek istediğine, bunun da kendini sevecek ve göreceklerin varlığını gerektirdiğine değinen Bediüzzaman, ebedî olan bu güzelliğin kendini sevenlerin devamını istediğini ve geçici şeylere razı olamayacağını ifade etmektedir. Dönmemek üzere yokluğa mahkum olan birinin sevgisinin düşmanlığa dönüşeceğini, kin ve inkâr ile karşılıkta bulunacağını söyleyen Bediüzzaman, kâfirlerin de bu sebepten dolayı Allah'ın düşmanı olduklarını vurgulamaktadır. İşte dünyadan geçip giden insanı, aldığı her türlü lezzetin kaybolmasıyla elem çekmesin diye ebedî bir mekân beklemekte, ayrıca Allah'ın bütün isimleri de cenneti ve ebediyeti istemektedirler[2]. Bediüzzaman'a göre cennet Allah'ın fazl ve kereminden bir hediye olup insanın yaptığı amelin ücreti karşılığında vâcip bir hak değildir. Çünkü iyiliklere insanın kesbi illet değildir. Kötülüklere sebep ise nefistir. Bu sebeple insan Allah'a karşı "mükâfatımı isterim" diyemez, "fazlını beklerim" diyebilir[3].

Ebedî saâdetin iki kısım olduğunu söyleyen Bediüzzaman, birincisini Allah'ın rızasıyla, lütfuna tecellîsine ve yakınlığına mazhar olmak, ikincisini ise cismanî saâdet olarak belirtmektedir[4]. Ona göre, Allah'ın isimlerinin tecellîlerini bilip tartmak, ayrı ayrı lezzetlerden zevkedip tanımak cismâniyet iledir. Bu sebeple cennet bütün manevî lezzetlere sebep olduğu gibi bütün cismanî lezzetlere de medardır. Dünyada verilen cismanî lezzetler cennette de oraya mahsus bir surette verilecektir. Cismanî lezzetlerin olmamasını hikmet, adâlet ve rahmete zıt bir durum olarak gören, böyle bir durumun Allah'ın rahmet ve kemâli ile bağdaştırılamayacağını da belirten Bediüzzaman, cennetteki cismanî lezzetlerin başında yemek, içmek ve nikahın geldiğini ifade etmektedir[5].

Bediüzzaman cennet hakkında şu bilgileri de vermektedir: Cennette bütün insanlar 33 yaşında olacaktır. Farzları yerine getirmeye mecbur olmayan ve bülûğdan önce vefat edenler cennette çocuk olarak kalacaklardır. Fakat farz olmadığı halde yedi yaşından bülûğ çağına kadar ibâdetleri yerine getirenler ise büyüklerin gördüğü mükâfatı görüp onlarda 33 yaşında olacaklardır[6]. Cennette herkes bu dünyada yaptıkları ibâdet, kulluk ve ruhlarının durumuna göre lezzet alacaklar ve her güzellikten zevk duyacaklardır. Cehennemlikler ise bu dünyada yaptıklarının karşılığı olarak azap çektirecek ve küçük bir cehennem hükmüne gelecek muhtelif elbiseler giyeceklerdir[7].

Cehennem olmazsa cennet de olmaz diyen Bediüzzaman, cehennemin varlığının, bin derece yokluktan daha hayırlı, kâfirlere de bir çeşit merhamet olduğunu vurgulamaktadır[8]. Çünkü ona göre kâfir hakkında iki ihtimal vardır. O kâfir ya yok olacak veya dâimî bir azap içinde mevcut kalacaktır. Vücûdun, cehennemde bile olsa yokluktan daha hayırlı oldu-

1 Muhakemat, 36.
2 Sözler, 61-62. Ayrıca bk. Mesnevî, 35, 37; Lem'alar, 337-338.
3 İşârâtü'l-i'câz, 240; Lem'alar, 80-81; Sözler, 298-299.
4 İşârâtü'l-i'câz, 236.
5 Sözler, 467-468, 535; Asâ-i Mûsâ, 41-42; Şualar, 191-192. Bu konuda geniş bilgi için bk. İşârâtü'l-i'câz, 236-247.
6 Emirdağ, II, 65-66; Mektûbat, 71-73.
7 Mektûbat, 360; Lem'alar, 151; Sözler 468-471.
8 Asâ-i Mûsâ, 42-43; Şualar, 193.

ğunun vicdanî bir hüküm olduğunu belirten Bediüzzaman'a göre, kâfirin meskeni cehennemdir ve ebedî olarak orada kalacaktır. Fakat kâfir kendi ameliyle bu duruma gelmişse de amelinin cezâsını çektikten sonra ateş ile bir nevi ülfet peyda edecek ve evvelki şiddetlerden kurtulacaktır. Bediüzzaman, kâfirlerin dünyada yaptıkları hayırlı amellerine mükâfat olarak bu ilâhî merhamete mazhar bulunduklarına dair sahih nakiller olduğunu da söylemektedir[1].

Küfrün mahiyetini, cehennemin varlığını gösteren deliller arasında gören, küfrün hadsiz hukuka tecavüz olduğu için sonsuz azabı gerektirdiğini ve kâfirlerin cehennemde ebedî kalacaklarını[2] ifade eden Bediüzzaman ayrıca şunları söylemektedir: Küfür cehenneme girmeye sebep olduğu gibi cehennemin vücûduna da bir sebeptir. Çünkü kâfir, cehennemi inkâr ile nihayetsiz bir izzet ve celâl sahibini yalancılık ve âcizlik ile suçlamaktadır. Farz-ı muhâl olarak, cehennemin vücûduna hiçbir sebep bulunmazsa, bu yalanlama ve âcizlikle suçlama için cehennem yaratılacak ve kâfirler içine atılacaktır[3].

Bediüzzaman'a göre cehennemin vücûdu ve şiddetli azabın varlığı hadsiz rahmet ve adâlete zıt değildir. Bilakis rahmet, adâlet ve hikmet onun vücûdunu isterler. Çünkü bin mâsumun hukukunu çiğneyen birinin öldürülmesi mazlumlara rahmet olup onu affetmek bir merhamete karşılık yüzlerce çaresize merhametsizliktir. Bunun gibi bütün kâinatın hukukuna tecavüz, onların yaptıkları ibâdet ve Allah'ın isimlerine âyineliklerini inkâr etmek olan küfür, Bediüzzaman'a göre öyle büyük bir zulümdür ki affa yer kalmaz. Bütün bu davacıların cehennemi istedikleri gibi Allah'ın izzet ve celâlinin de onun varlığını istediğine değinen Bediüzzaman, belirttiği sebeplerle, sınırlı bir hayatta mahdut günahlara karşılık hadsiz bir azap ve sonsuz bir cehennemin hak ve adâlet olduğunu ifade etmektedir[4]. Ayrıca, kısa bir ömürde, sınırlı bir günahı ve küfrü bulunan kâfirin ebedî bir cezâ ile cezâlandırılması, küfrünün sayısız bir cinâyet olmasından başka, küfür üzere ölen kâfirin ruhunun asliyeti bozulmuş, vicdanı küfürle çirkinleşmiş olduğundan ebedî bir ömür ile yaşasa yine ömrünü küfürle geçirecek olmasıdır[5].

Bediüzzaman'a göre cehennem yerin altında ve şu an mevcuttur fakat yerini tayin etmek tam olarak mümkün değildir. Cehennemin çekirdeğinin dünyanın merkezinde bulunması ve günün birinde cehennemi doğurması ise ona göre mümkinâttandır[6].

1. Allah'ın görülmesi (Ru'yetullah)

Bediüzzaman, insandaki Allah'ı görme arzusu[7], ayrıca miraçda Allah'ın ru'yetine mazhar olan[8] Hz. Peygamber'in, yine dualarında Allah'ı görmeyi istemesi[9] gibi sebeplerle müminlerin cennette, cennet hayatının bin senesi bir saatine karşılık gelmeyen Allah'ın cemâlini göreceklerini ifade etmektedir[10].

1 İşârâtü'l-i'câz, 90.
2 Asâ-i Mûsâ, 44-45; Şualar 194-195.; Lem'alar, 80-81, 264; Sözler, 57.
3 Barla, 152-153; Sözler, 472. Hayır ve şerlerin cennet ve cehenneme tohum olmak üzere kâinata serpildiğine dair bk. İşârâtü'l-i'câz, 231-232.
4 Asâ-i Mûsâ, 43; Şualar, 193-194; Mektûbat, 40.
5 İşârâtü'l-i'câz, 88-89.
6 Mektûbat, 8-10, 16; Muhakemat, 62-63; İşârâtü'l-i'câz, 216-218.
7 Mektûbat, 280.
8 Lem'alar, 20-21. Sözler, 528, 545; Mektûbat, 284.
9 İşârâtü'l-i'câz, 69; Mesnevî, 26-27; 191.
10 Asâ-i Mûsâ, 218; Mektûbat, 210; Sözler, 584, 607.

VII. BÖLÜM
YÖNETİM

A. İmamet ve Hilafet

İmametin ferî bir mesele olduğu halde fazla önem verildiğinden imanî bir mesele haline geldiğine değinen Bediüzzaman, kelâm ilminde münakaşa konusu olduğu ve Kur'an'a, imana ait hizmetle münasebeti yönünden birkaç sayfayla da olsa eserlerinde yer verdiğini belirtmektedir[1].

Hz. Peygamber'in, hilafetin kendisinden sonra 30 sene olacağını bildirdiğini söyleyen Bediüzzaman, hulefa-i raşidin ile Hz. Hasan'ın altı aylık hilafetinin bunu doğruladığını belirtmektedir[2]. Ayrıca, hulefa-i raşidin'in hem halife, hem cumhurbaşkanı olduklarını vurgulayan Bediüzzaman, mesela, Hz. Ebû Bekir'in aşere-i mübeşşere ve sahabe-i kirama cumhurbaşkanı hükmünde olduğunu, fakat o ve diğerlerinin de manasız isim ve resimden ibaret değil, bilakis, hakiki adâleti ve şerî hürriyeti taşıyan dindar bir cumhuriyetin reisleri olduklarını ifade etmektedir[3].

Osmanlı'nın son zamanları ve yeni Türkiye'nin kuruluşu sırasında hilafet ve saltanatla ilgili çeşitli görüşler beyan eden Bediüzzaman, saltanat ve hilafetin birbirinden ayrılmaz unsurlar olduğunu, fakat hilafetin Meşihat-ı İslamiye yani Diyânet İşleri tarafından temsil edilmesinin daha tesirli olacağını ifade etmektedir. Hatta Bediüzzaman, yeni kurulan Büyük Millet Meclisi'nden saltanatı deruhte ettiği gibi hilafeti de vekâleten deruhte etmesini isteyerek şöyle devam etmektedir: Zaman cemaat zamanıdır. Cemaatin ruhu olan şahs-ı manevî daha metindir ve şerî hükümlerin yerine getirilmesinde daha ziyade muktedirdir. Halife-i şahsî, ancak ona istinat ile vazifelerini deruhte edebilir[4]..

B. İstibdât

Yönetimde istibdât ve baskının insanlığa yakışmayıp bir hayvanlık emaresi olduğunu ısrarla vurgulayan Bediüzzaman, İslamiyet'in yeryüzüne insanlığın bu ve benzeri pis lekelerini temizlemek için indirildiğini ifade etmektedir. İslam'ın bu görevini yerine getirdiğini, fakat zaman ve mekânın tesiriyle hilafet saltanata dönüşünce istibdâtın bir parça hayat bulduğunu, Yezit zamanında iyice kuvvetlendiğini belirten Bediüzzaman, bunun üzerine Hz. Hüseyin'in şerî hürriyet kılıcını çektiğini ve bu uğurda başına verdiğini, fakat istibdâtın cehâlet ve vahşeti de yanına alarak devam edegeldiğini söylemektedir[5].

1 Lem'alar, 19. Şia'nın, Şia-i velâyet ve Şia-i hilafet olarak ikiye ayrıldığı, ayrıca Hz. Ali'nin hilafeti konusunda Şia'nın değil Ehl-i sünnetin görüşünün hak olduğuyla ilgili olarak bk. Lem'alar, 22-26.
2 S.T.G., 111-112.
3 Şualar, 304; Tarihçe, 355. Hilafet ve saltanata geçen kimselerin aldanmamaları için ya peygamber gibi mâsum veyahut hulefa-i raşidin ve Ömer b. Abdülaziz gibi bir zühde sahip olmaları gerektiğiyle ilgili olarak bk. Mektûbat, 92.
4 Münâzarât, 80; Divan-ı Harb-i Örfî, 14; Mesnevî, 87; Tarihçe, 127.
5 Münâzarât, 22, 37-38.Ayrıca bk. Divan-ı Harb-i Örfî, 14. Hürriyetin şe'ninin ne nefsine, ne da başkasına zararı dokunmamak olduğuyla ilgili olarak bk. Münâzarât, 55, 57. Hürriyetin imanın hassalarından olduğuyla ilgili olarak bk. Münâzarât, 59.

C. Meşrutiyet ve Cumhuriyet

Meşrutiyet yönetimini şerî delillere dayanarak kabul ettiğini belirten Bediüzzaman, bu yönetim türü ve verdiği hürriyetin bütün güzelliklerin temelini oluşturduğunu ifade etmektedir[1]. Şeriat çerçevesinde ve terbiyesinde kalmak şartıyla Asya'nın bahtını, İslamiyet'in talini açacak yalnız meşrutiyet ve hürriyettir diyen Bediüzzaman[2], şeriat hakikatlerine muhâlif olan şeylerin, meşrutiyete de ters düştüğünü, bu tür hususların meşrutiyetin ya günahları veya zaruret gereği olduğunu ifade etmektedir. Bir yönetim şeriata muhâlif olsa bile, şeriatın bin kısmından bir kısmının siyasete taalluk etmesi sebebiyle, o kısmın ihmaliyle şeriatın ihmal olunmayacağını söyleyen Bediüzzaman, şeriate imtisal etmemenin, inkâr etmek manasına gelmeyeceğini vurgulayarak, bunun delilini de, milyonlarca müslümanın çeşitli yabancı ülkelerde ve onların kanunlarına göre yaşamalarının onların dinine zarar vermediği şeklinde göstermektedir[3].

Millet Meclisi'ni oluşturacak olanların içlerinde hıristiyan ve yahudi gibi çeşitli din sahiplerinin bulunabileceğinden bahseden Bediüzzaman, siyasî ve iktisadî meselelerde onların sözleri ve oylarının muteber olup reddetmemek gerektiğini belirtmektedir. Ahkam ve hukuk konularında ise, bunların zâten aslının değiştirilemeyeceğini söyleyen Bediüzzaman, milletvekillerinin görevinin, bu hükümlerin hangilerinin nasıl uygulanmaları hususunda meşveret ederek, asılları koruyan kanunlar yapmak olduğunu, mecliste çoğunluk müslüman olup alınan karar da çoğunluğun görüşleri doğrultusunda olacağından gayr-i müslimlerin oylarının bu konularda zâten geçersiz kalacağını ifade etmektedir[4].

Meşrutiyet hakkındaki görüşlerini aynı zamanda cumhuriyet içinde tekrarlayan Bediüzzaman, kendisinin dindar bir cumhuriyetçi olduğunu, dört halife devrinde de gerçek manada dindar bir cumhuriyet yönetiminin bulunduğunu[5] belirtmektedir. Bediüzzaman, hürriyetin en geniş şekli cumhuriyettedir[6] diyerek, cumhuriyeti de meşrutiyet gibi, adâlet, meşveret ve kuvvetin kanunda toplanmasından ibaret olarak tanımlamaktadır. Ona göre kanunlar Avrupa'dan değil İslam'dan alınmalı ve kuvvet kanunda olmalıdır ki, istibdât doğmasın[7].

1. Laiklik

Laik kelimesinin manasının bîtaraf kalmak olduğunu söyleyen Bediüzzaman, laik cumhuriyetin ise, dini dünyadan ayırmak olup dini reddetmek, büsbütün dinsiz olmak manasına gelemeyeceğini ifade etmektedir. Ona göre, dine karşı tarafsız kalmak olan laik cumhuriyet, dinsizlere ve sefihlere tanıdığı vicdanî hürriyeti, dindarlara da tanımalı ve diğerlerine ilişmediği gibi onlara da ilişmemelidir[8].

1 Divan-ı Harb-i Örfî, 13-14; Münâzarât, 31, 38-39. Meşrutiyette hakimiyetin millette olmasıyla ilgili olarak bk. Hutbe-i Şâmiyye, 83.
2 Muhakemat, 39.
3 Münâzarât, 53.
4 Münâzarât, 41-42.
5 Şualar, 304; Tarihçe, 355; Divan-ı Harb-i Örfî, 49.
6 Tarihçe, 205.
7 Hutbe-i Şâmiyye, 79; Divan-ı Harb-i Örfî, 49, 53.
8 Tarihçe, 205, 355.

D. Din-Siyaset İlişkisi

Bediüzzaman, dinin siyasete âlet edilemeyeceğini, bilakis siyasetin dine âlet ve hizmetçi olması, siyasî imkânların din için kullanılması gerektiğini belirtmekte[1] fakat, siyaset yoluyla hareket edip iktidara sahip olunduktan sonra baskı ve zor yolunu kullanarak insanlara İslam'ı yaşatmaya ve kalplerini ıslaha çalışmanın ise, bir tür küfür içinde bulunanları münafık derecesine indireceğini, münafığın ise kâfirden daha fenâ olduğunu ifade etmektedir. Ona göre bunun yeganesi çaresi, iman hakikatlerini insanlara nur yoluyla göstererek kalplerini ıslah edip imanlarını kurtarmaktır[2].

E. Yöneticiler ve Özellikleri

Yönetici olan kimselerin içki içip namazı terk etmesi, ve Allah'ın bazı emirlerine uymaması Bediüzzaman'a göre onların millete sadakat göstermeyeceğinin delilleri olamaz. Çünkü hamiyet ayrı, iş ayrıdır. Gerçi bir kalp ve vicdan İslam'ın faziletleriyle süslenmediği müddetçe ondan hakiki hamiyet ve sadakat beklenilmez, fakat iş ve sanat başka olduğu için fasık bir adam güzel çobanlık yapabilir, ayyaş bir adam ayyaş olmadığı zaman iyi saat tamir edebilir diyen Bediüzzaman'a göre, salahat ve mahareti veya fazilet ve hamiyeti bir arada bulunan kimselerin sayısı, gerekli kadrolara yetmeyeceğinden ya maharet veya salahat tercih sebebi olacaktır ki, sanatta maharete sahip olan ise tercih edilir[3]. Yine çeşitli yöneticilikler için din şartı aramayan Bediüzzaman, gayr-i müslimler saatçi, makinacı, süpürgeci oldukları gibi kaymakam veya valilik gibi hizmetlerde de bulunabilirler demektedir. Çünkü meşrutiyet ve cumhuriyet milletin hakimiyetidir ve bu yönetimlerde devlet hizmetkârdır. İşte gayr-i müslim reis olamaz fakat hizmetkâr olur[4].

1 Emirdağ, I, 16-17. Ayrıca bk. Divan-ı Harb-i Örfî, 12.
2 Lem'alar, 99. Partilerle ilgili bir değerlendirme için bk. Emirdağ, II, 132-133.
3 Münâzarât, 56-57.
4 Münâzarât, 79.

SONUÇ

Kelâm ilmi; Kur'an ve hadislerin ışığında insanların akıl, kalp ve ruhlarını aydınlatarak onları tevhid inancına, bu sayede dünya ve âhiret saâdetine ulaştırma gayesi güder. Eskilerin deyimiyle kelâm ilminin mesaili aslî maksatlardır; vesaili ise var olması dolayısıyla her şeydir. Esas hedeflere götüren bu vesileler asrın ihtiyaçlarına göre değişir, yeni şekiller alır. Bugünün İslam düşünürleri sayabileceğimiz kelâm mütehassısları, geçmişten intikal eden kelâm birikimi yanında bugünün bilimsel ve teknik gelişmelerinden de yararlanmak suretiyle İslam düşüncesini günümüz insanının idrakine uygun bir şekle getirme ve onun inanma ihtiyacını en doğru ve sağlıklı bir şekilde tatmin etme çabası içindedirler.

Tez konumuzu teşkil eden Nur Risaleleri müellifi Bediüzzaman Said Nursi de bu çaba içinde olan düşünürlerden biridir. Telif ettiği eserler, kendi deyimiyle yeni ilm-i kelâm'ın konularını ihtiva etmekte, günümüz insanının idrakine seslenmektedir. Eserlerinin her biri başlı başına bir kelâm, hadis, fıkıh, felsefe, veya tasavvuf kitabı gibi mütalaa edilmese de, bütünü göz önüne alındığında, risalelerin her biri kelâm ilminin konularını ele almakta; ayrıca izlediği metot itibariyle tasavvuf, fıkıh, hadis, felsefe, politika, ekonomi, sosyoloji, psikoloji, fen bilimleri gibi disiplinlerle kurulan irtibatlar mesaile yardımcı birer vesail olarak değerlendirilmiş bulunmaktadır. Müellifin felsefe, tasavvuf ve kelâmı kendine has bir metotla telif ve tanzim ederek yeni bir ilm-i kelâm ortaya koyduğu yolundaki kendi ifadeleri de bunu destekler bir mahiyet arzetmektedir.

Eserlerinde kelâmcıları, aklı nakle tercih edenler ve nakli ön plana çıkaranlar şeklinde iki kısma ayıran Bediüzzaman, birinci kısmı eleştirirken, ikinci kısmın kendi zamanlarında vazifelerini yaptıklarını, bugün ise yetersiz kaldıklarını vurgulayarak, bu boşluğun Nur Risaleleri tarafından, Allah'ın bir rahmet eseri ve Kur'an'ın manevî bir mucizesi olarak doldurulduğunu belirtmektedir ki, böylece eserlerde en dikkat çeken nokta da bunların bir ilham sonucu yazdırılmış olduğu iddialarıdır.

Nur Risalelerinin ana teması, Allah'ın varlık ve birliği, Ona iman, nübüvvet, âhiret ve kulluk üzerine kuruludur. İman daha çok psikolojik olarak ele alınmakta, hatta kader ve cüzî irâde konuları da halî (psikolojik) bir imanın cüzü olarak görülmektedir. Allah'ın varlık ve birliğinin ispâtı konularında kozmolojik deliller ön plana çıkmaktadır. Ayrıca ele alınan pek çok konuya Allah'ın varlık ve birliği, isim ve sıfatları açısından bakılmakta, gözlenebilen her varlık ve olguda Allah'ın varlık ve birliğine dair deliller gösterilmektedir. Nübüvvet ve âhiretin varlığı hususunda ise daha çok aklî izah ve deliller yer almaktadır.

Eserlerde Hz. Peygamber baştâcıdır. Çünkü Bediüzzaman'a göre o, bu âlemin yaratılış sebeplerinin en büyüğü olduğu gibi, onun kulluk ve duası da âhiret âleminin yaratılacağının en büyük delilidir. Allah'ı sevmenin ve Ona kullukta bulunmanın yolu ise Hz. Peygamber'i sevmekten ve ona ittiba etmekten geçmektedir.

Konuları ele alış tarzında klasik kelâm kitaplarındaki gibi belli bir planın görülmediği Risaleler'de, bazen birçok konu bir paragrafta işlenmekte, bezen de bir konu birçok yerde ele alınmaktadır. Risale-i Nur külliyatının bütününde dikkati çeken bir husus da konuların

anlatılmasında misaller ve kısa hikayelerin önemli bir yer tutmasıdır. Bu durum konunun kavranmasını kolaylaştırmasının yanısıra akılda kalıcılığını da arttırmaktadır.

İman hakikatlerine çok büyük önemin verildiği eserlerde zamanın tarikat zamanı olmayıp imanı kurtarma, onun hakikatlerini yaşama ve anlatma zamanı olduğuna da dikkat çekilmesi son derece önem arzetmektedir. Çünkü müellife göre ebedî saâdetin anahtarı iman hakikatleridir. Onlarda kusur edilmesi, ebedî şekâvete sebebiyet verecektir. İmansız cennete gidilmez, fakat tasavvufsuz cennete giden pek çoktur. Ekmeksiz insan yaşayamaz, fakat meyvesiz yaşayabilir. Tasavvuf meyvedir, İslam'ın hakikatleri ise gıda hükmündedir.

Bediüzzaman, 'Bâtılı tasvir safi zihinleri idlaldir' şeklinde formule ettiği temel metodik düşüncesinden dolayı eserlerinde çeşitli dalâlet, ifrat ve tefrit görüşlerine cevaplar verdiği, yanlış olduklarını ifade ettiği halde, onların mahiyeti hakkında detaya girmekten titizlikle kaçınmış, yüzeysel bilgiler vermekle yetinmiştir.

Bütün semâvî din müntesiplerinin, birbirlerine düşman olmak yerine, ortak düşmanları olan dinsizlik ve inkâra karşı birleşmeleri gerektiği vurgulanan Risaleler'de bir diğer beklenti de, itikadî İslam mezheplerinin kendi aralarındaki kavgayı bırakmaları ve Ehl-i sünnette kaynaşmalarıdır.

Son olarak denilebilir ki, Nur Risaleleri kelâm, tasavvuf ve felsefe başta olmak üzere diğer birçok ilmî disiplinlerden de yararlanan; yeni bir 'İslam düşüncesi' teşebbüsünün sergilendiği; yeni ilmî çalışmalara konu teşkil edecek değerde sayılması gereken eserlerdir.

BİBLİYOGRAFYA

Bibliyografya

- Armaner, Neda,
  İslam Dininden Ayrılan Cereyanlar: Nurculuk, Millî Eğitim Basımevi, Ankara 1964;
- Badıllı, Abdülkadir,
  Bediüzzaman Said-i Nursî Mufassal Tarihçe-i Hayatı, Timaş Yayınları, I-III c., İstanbul 1990, 1. bas.;
- Badıllı, Abdülkadir,
  Risale-i Nur'un Kudsî Kaynakları (Tespitleri, Delilleri, Meâlleri), Envâr Neşriyat, İstanbul 1992;
- *Bediüzzaman Said Nursi, (Panel),* Yeni Asya Yayınları, İstanbul 1991;
- Berk, Bekir,
  Türkiye'de Nurculuk Dâvası, Yeni Asya Yayınları, [İstanbul] 1975, 3. bas.;
- Canan, İbrahim,
  İslam Âleminin Ana Meselelerine Bediüzzaman'dan Çözümler, Yeni Asya Yayınları, İstanbul 1993;
- Çubukçu, İbrahim Agâh,
  Mezhepler, Ahlâk ve İslam Felsefesi İle İlgili Makaleler, Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1967;
- Deveci, İbrahim Ethem,
  Ben Dindar Bir Cumhuriyetçiyim, Yeni Asya Yayınları, İstanbul 1994;
- *Dinî, İlmî, Felsefî Yeni Ansiklopedi,* I-III, Timaş Yayınları, İstanbul 1989;
- Edip, Eşref,
  Bediüzzaman Said Nur tenkit Tahlil, Sözler Yayınevi, İstanbul 1990;
- Edip, Eşref,
  Risale-i Nur Müellifi Said Nursî, Hayatı, Eserleri, Mesleği, Sözler Yayınevi, İstanbul 1990;
- Erdem, Mustafa,
  Bediüzzaman Said Nursi'nin Kelâmî Görüşleri, (Atatürk Üniversitesi İslamî İlimler Fakültesi Felsefe ve Kelâm Bölümü Bitirme Tezi), Erzurum 1979;
- Ersöz, Ahmed,
  Risale-i Nur'dan Fıkhî Tespitler, Yeni Asya Yayınları, İstanbul 1992, 2. bas.;
- *İslam Düşüncesinin 20. Asırda Yeniden Yapılanması ve Bediüzzaman Said Nursi,* (Milletlerarası Sempozyum, 20 Tebliğ), Yeni Asya Yayınları, İstanbul 1992;
- *İslam Dünyasında Kimlik Problemi ve Bediüzzaman Said Nursî, (Panel II),* Yeni Asya Yayınları, İstanbul 1992;
- Kırkıncı, Mehmed,
  İrşad Sahasında Bediüzzaman, Cihan Yayınları, İstanbul 1992;

- Kırkıncı, Mehmed,
  Kader Nedir?, Zafer Yayınları, İstanbul 1993;
- Kırkıncı, Mehmed,
  Ruh Nedir?, Zafer Yayınları, İstanbul 1993;
- Kutay, Cemâl,
  Çağımızda Bir Asr-ı Saâdet Müslümanı Bediüzzaman Said Nursi Kur'an Ahlâkına Dayalı Yaşama Düzeni, Yeni Asya Yayınları, İstanbul 1980;
- Kutay, Cemâl,
  Türkiye İstiklâl ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi, I-XX, İstanbul 1982, 2. bas.;
- Kutlar, Aziz,
  Bediüzzaman Said Nursî'nin İktisadî Görüşleri, Tebliğ Yayınları, İstanbul 1986;
- Mardin, Şerif,
  Türkiye'de Din ve Toplumsal Değişme, Bediüzzaman Said Nursi Olayı, İletişim Yayınları, İstanbul 1992;
- *Meydan Larousse*, II, Meydan Gazetecilik ve Neş. Ldt., İstanbul 1969;
- Muhsin, Abdülhamid
  Tefsir, Kelâm ve Fıkıh Açısından Bediüzzaman Said Nursî ve Risale-i Nur, (trc. Abdulaziz Hatip), Yeni Asya Neşriyat, İstanbul 1993;
- Mürsel, Safa,
  Bediüzzaman Said Nursî ve Devlet Felsefesi, Yeni Asya Yayınları, İstanbul, ts., [1980];
- Mürsel, Safa,
  Siyasî Düşünce Tarihi Işığında Bediüzzaman Said Nursî, Yeni Asya Yayınları, İstanbul 1989;
- Mutlu, İsmail,
  Bediüzzaman'ın Yorumları Işığında Kıyamet Alâmetleri, Mutlu Yayıncılık, İstanbul 1993;
- Mutlu, İsmail,
  Bediüzzaman'ın Görüşleri Işığında İslam ve Hilafet, Mutlu Yayıncılık, İstanbul 1993;
- *Nurdan İşaretler*, (haz. Zafer Araştırma Grubu), İstanbul 1993, 2. bas.;
- Nursî, Abdurrahmân,
  Bediüzzaman'ın Tarihçe-i Hayatı, (İctimaî Reçeteler-I içinde) Tenvir Neşriyat, İstanbul 1990;
- Nursî, Bediüzzaman Said,
  Asâ-yı Mûsâ, Yeni Asya Neşriyat, İstanbul 1992;
- Nursî, Bediüzzaman Said,
  Barla Lâhikası, Sözler Yayınevi, İstanbul 1987;
- Nursî, Bediüzzaman Said,
  Emirdağ Lâhikası I-II, Sinan Matbaası, İstanbul 1959;
- Nursî, Bediüzzaman Said,
  Hutbe-i Şâmiyye, Sinan Matbaası, İstanbul 1960;

- Nursî, Bediüzzaman Said,
  İçtimaî Reçeteler, I-II, (Eski Said Eserleri), Tenvir Neşriyat, İstanbul 1990;
- Nursî, Bediüzzaman Said,
  İki Mekteb-i Musibetin Şehâdetnâmesi veya Divan-ı Harb-i Örfî, Sözler Yayınevi, İstanbul 1978;
- Nursî, Bediüzzaman Said,
  İman ve Küfür Muvazeneleri, Hidâyet ve Dalâlet Mukayeseleri, Sözler Yayınevi, İstanbul 1987;
- Nursî, Bediüzzaman Said,
  İmana Dair Âlî Bir Tefekkürnâme Tevhîde Dair Yüksek Bir Mârifetnâme, (trc. Abdulaziz Hatip), Gençlik Yayınları, İstanbul 1993.
- Nursî, Bediüzzaman Said,
  İşârâtü'l-i'câz fî mezânni'l-îcâz, (Türkçe Tercümesi, trc. Abdülmecid Nursî), Tenvir Neşriyat, İstanbul ts.;
- Nursî, Bediüzzaman Said,
  Kastamonu Lâhikası, Sinan Matbaası, İstanbul 1960;
- Nursî, Bediüzzaman Said,
  Latif Nükteler, Sözler Yayınevi, İstanbul 1990;
- Nursî, Bediüzzaman Said,
  Lem'alar, Sözler Yayınevi, İstanbul 1986, 3. bas.;
- Nursî, Bediüzzaman Said,
  Mektûbat, Sözler Yayınevi, İstanbul 1986, 4. bas.;
- Nursî, Bediüzzaman Said,
  Mektûbat, Yeni Asya Neşriyat, Almanya, 1994;
- Nursî, Bediüzzaman Said,
  Mesnevî-i Nûriye (Türkçe Tercümesi, Trc. Abdülmecid Nursî), Yeni Asya Neşriyat, İstanbul 1991;
- Nursî, Bediüzzaman Said,
  Muhâkemat, Sözler Yayınevi, İstanbul 1977;
- Nursî, Bediüzzaman Said,
  Münâzarât, Yeni Asya Neşriyat, İstanbul 1991;
- Nursî, Bediüzzaman Said,
  Sikke-i Tasdîk-i Gaybî, Sözler Yayınevi, İstanbul 1988;
- Nursî, Bediüzzaman Said,
  Sözler, Sözler Yayınevi, İstanbul 1987, 5. bas.;
- Nursî, Bediüzzaman Said,
  Sünûhat, Sözler Yayınevi, İstanbul 1977;
- Nursî, Bediüzzaman Said,
  Şualar, İstanbul 1960;
- Nusret, Ali Kemâl,
  Hakîkî Hürriyet Rejimi İslam ve Demokrasi, İttihad Yayıncılık, İstanbul 1993;
- *Risale-i Nur Külliyatı Müellifi Bediüzzaman Said Nursî Hayatı, Mesleği, Tercüme-i Hali*, (haz. Talebeleri), Sözler Yayınevi, İstanbul 1976;

- Sâlihî, İhsan Kâsım,
  İslam Önderlerinden Bediüzzaman Said Nursî ve Eseri, (trc. Aziz Hatiboğlu), Işık Yayınları, İzmir 1993;
- Şahiner, Necmeddin,
  Bediüzzaman Said Nursî'den Hapishane Mektupları, Yeni Asya Yayınları, İstanbul 1992;
- Şahiner, Necmeddin,
  Bilinmeyen Taraflarıyle Bediüzzaman Said Nursî, Yeni Asya Yayınları, İstanbul 1991, 7. bas.;
- Şahiner, Necmeddin,
  Türk ve Dünya Aydınları Gözüyle Nurculuk Nedir?, Yeni Asya Yayınları, İstanbul 1990;
- *Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* V, İstanbul 1992;
- Vâhide, Şükran,
  The Author of the Risale-i Nur, Bediuzzaman Said Nursi, Sözler Yayınevi, İstanbul 1992;

DİZİN

A

B

C

Ç

D

E

F

G

H

İ

K

L

M

N

Ş

T

U

Ü

V

Y

Z

Bu kitap;
Microsoft Word-95 kelime işlem programıyla;
Metinde 10, dipnotlar ve dizinde 8 punto GramondTürk fontu kullanılarak;
11x19 cm yazı alanında, 792 dipnot, 3715 pragraf, 7777 satır, 53009 kelime, 328033 harf'ten oluşmuştur.